

5. 5. 6. Улуп-Горгоппаг

Улуп 6 бип

1910р.

891.99

S-38

Op 3

ԷՄԻՆ ՏԻՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՅ

ՍՈՒՐ ԵՒ ՀՈՒՐ

(Ո՛Վ Է ՄԵՂԱՌՈՐ)

ՎԵՑ ԷՊԻՋՕԴՆԵՐ

1905 թիի ՀԱՅ-ԹԱԹԱՐԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՐՈՒՄՆԵՐԻՑ
ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

6105 932 11
-6 NOV 2011

ԷՄԻՆ ՏԷՐ-ԴՐԻԴՈՐԵԱՆՅ

ՍՈՒՐ ԵՒ ՀՈՒՐ

(Ո՛Վ Է ՄԵՂԱԽՈՐ)

ՎԵՅ ԷՊԻԶՕԴՆԵՐ

1905 ԹԻԻ ՀԱՅ-ԹԱԹԱՐԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՐՈՒՄՆԵՐԻՑ
ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1910
Էմին Տեր-Դրիդորեանցի պատան
ԵՐԵՎԱՆ

3474
ԷԼԵ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻԿԱՆ ԴԵՄՈԿՐԱՏԻԿԱՆ
ՀԱՅԿԱՆ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԻԿԱՆ
ՖԵԴԵՐԱԿՈՆԳՐԵՍԻ

Այս պիեթի բոլոր իրաւագրները վերապահւած են հեղինակին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻԿԱՆ ԴԵՄՈԿՐԱՏԻԿԱՆ
ՀԱՅԿԱՆ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԻԿԱՆ
ՖԵԴԵՐԱԿՈՆԳՐԵՍԻ

708-89

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ

Երևան. Դեկտեմբերի 1-ին 1905 թվ:

Այս տարի տեղի ունեցան Կովկասում այնպիսի անցքեր, պատահարներ, որոնց նմանը հազիւ թէ կարելի լինի գտնել մարդկութեան պատմութեան մէջ:

Մի չեղած և չլուած բան:

Միևնույն երկրում, միևնույն պետութեան մէջ՝ կողք-կողքի տարող երկու ազգութիւնները կորցնում են իրենց մարդկային գէմքը, դառնում են վայրենի գազաններ և իրենց բոլոր կատաղութիւնը, միտքը, բնորոշակութիւնն ու միջոցները (հնարները) գործադրում են իրար անողորմարար ոչնչացնելու վրայ:

Այս հրէշաւոր երեւոյթները չէին կարող չգրաւել իրենց վրայ ժամանակակից ամբողջ աշխարհի ուշադրութիւնը, անկախ տարածութիւնից, ցեղից, կրօնից և կուլտուրայից:

Մինչև այժմ դեռ երկու կողմի կրքերն էլ ամենախիստ զրգոման աստիճանի վրայ են. դեռ մինչև այժմ մեր երկրի ամեն անկիւններում կատարւում են անպետական արիւնալի զինախաղեր:

Գուցէ ներկայումս դեռ վաղածամ է պարտ ու պատշաճ գնահատութեամբ մօտենալ մինչև օրս կատարւած և կատարուող փաստերին, բայց ես չկարողացայ խուսափել ինձ մի հաշիւ տալու մտքից այն ամենի վերաբերմամբ՝ ինչ որ կատարւում է, լսւում է, խօսւում է իմ շուրջը այս սարսափելի ժամանակներում:

Եւ այս բոլորը՝ թաւմ սպաւորութեան տակ՝ զրի անցնելու և ապագային աւանդելու ցանկութիւն չդացաւ իմ մէջ:

Իմ այս վաստակը պաշտօնական հետազօտութիւն չէ, գիտնական քննադատութիւն չէ, յատուկ դրամա չէ, այլ մի տարեգիր (летопись) — մի պարզ նկարագրութիւն այն միջնադէպերի, որոնք հաստատւած են մինչև իսկ ցէնզուրայի տակ եղած հայ և սուս պարբերական հրատարակութիւններով:

Սրանք, կրկնում եմ, մտացածին, հնարովի դէպքեր չեն, սրանք ազատ երեակայութեան արդասիք չեն, սրանք երեւոյթների միակողմանի լուսաբանութիւններ չեն, այլ ամենապարզ փաստեր, դուրս քաշած սոսկալի իրականութիւնից:

Սրանք առանձին-առանձին միջնադէպեր են, վերցրած մի շարք նոյնանման անհամար միջնադէպերից։ Անկամայ հարց է ծագում գլխումս։

— Ինչից առաջացաւ այս ամենը... Ո՞րպիսի դժոխա- յին ոյժեր ստեղծեցին այս երկու ազգութեանց իրար վրայ յարձակումները...

Առ այժմ դեռ դժուար է որոշել։— Երաւի՞ ներկայ գէպ- քում ազդել է այս ամենի վրայ ժամանակակից քաղաքակա- նութիւնը, արդեօք առանձնակի՞ այսպէս թէ այնպէս շահա- զրգումա՞ն անձնաւորութեանց ցած կրթե՞րն են զրգել գէպի այս ամենը, արդեօք ներկայ գէպքում դե՞ր է խաղացել խա- չի և կիսալուսնի հետեւողների մէջ եղած դարաւոր ատելու- թիւնը, թէ՞ այս ամենն իր ծագումով պարտական է համիս- լամական գաղափարի սկզբնաւորութեան։

Այո. դժուար է որոշել։

Բացի դրանից. եթէ լինէին միջին դարերը, մենք, գու- ցէ և սերտ կապ գտնէինք այն սարսափների մէջ, որոնք կա- տարում էին մարդկային ձեռքերով և այն տարերական պատահանների, որ միաժամանակ ուղարկում էր ինքը բնու- թիւնը զանազան ձևերով—հեղեղների, կարկտահարութեանց երաշտութեանց... Իբր լրացնող այն պակասի, որ վեր էր մարդկային ոյժից և կատաղութիւնից։

Մասնաւորելով խօսքս կուզեմ ասել։

Այս պիէսը ողբերգութիւն չէ, դրամա չէ, այլ բնական գրականութեան մի պարզ տեսակը—մի շարք առանձին-ա- ռանձին միջնադէպերի, որոնք իրենց գործողութեանց զար- գացումներով ինքնուրոյն են, բայց բոլորն ի մի առած՝ ներ- կայացնում են մի ամբողջութիւն։

Ես աւելի յարմար համարեցի ընտրել բնական դրա- կանութեան յատկապէս այս տեսակը, որովհետեւ սրանով հնարաւոր եղաւ տեղ տալ աւելի բարդ և բազմազան գործո- ղութիւնների, քան կարելի էր այդ անել մի որեւէ յատուկ պիէսով։

Թէ որքան եմ հասել նախգծածս նպատակին՝ թողնում եմ դատելու ապագային։

Է. Տ.-Դ.

ԷՊԻԶՕԴԵՐ

I.

ՄՐՐԿԱՀԱԵՐ

(7-րդ երես)

Մզկիթի ընդարձակ շահր։

II.

ԳԻԻՂԸ

(35-րդ երես)

Գիւղական մի փոքրիկ հրապարակ։

III.

„ՂԵՅԹԱՆԻ“ ԳՈՐԾԵՐԻՅ

(65-րդ երես)

Միևեռոյն հրապարակը։

IV.

ՅԱՆՈՒՆ ԻՍԼԱՄԻ

(93-րդ երես)

Թուրք շրջաօրի խմբագրատուն։

V.

ԻՆՏԵՐՎԻԻ

(121-րդ երես)

Հայերի կազմակերպութեան գրասենեակը։

VI.

ԱԿՆ ԸՆԴ ԱԿԱՆ

(155-րդ երես)

Պարտեզ թեկի տան առաջ։

ՀԱՅԿԱՅԻՆ

I

ՄՐԿԱՅԱԻՐ

ՄԱՍՆ ՈՌՈՋԻՆ

ԱՆՁԻՆՔ

ԱՌՈՒՆԴ

ՀՈՒՔԻՐ ԱՂԱ, յետոյ խմբագիր մի թուրք լրագրի:
ՄԻՐՉԱ ԻՍՍՈՒՓ, յետոյ քարտուղար խմբագրութեան:
ՄՈՒՐԹՈՒՉԱՆԻ ԲԷԿ

ՍԷՅԻԴ ԱՂԱ

ԱՐԱՍ ԱՂԻ, յետոյ լրատու:

ԱՆՉՐԱՓ

ՔԵԱՆԲԱՆՍ ՆԱԲԻ

ՈՒՍՈՒՔ

ԻՐՉԱ

ՄՈՒՍԱ

ԹԱՂԻ, յետոյ խմբագրութեան տարին ծառայող:
ՄԻ ՄԵՃ ԱՍՏԻՃԱՆԱՌՐ

Ա ԹՈՒՐՔ

Բ ԹՈՒՐՔ

Ա ՀԱՄՉԱՐԻ

Բ ՀԱՄՉԱՐԻ

ՋՐԱՎԱՃԱՌ

Խաւեր, բեկեր, սղարարներ, աստիճանաւորներ,
սղարներ, սեյիդներ, մուշակներ, դարվիշներ, թեյախ-
ճաւներ, ջրախճաւներ և թուրքեր զանազան կար-
գի, նասակների և կարադոթեան:

Ապրիլի 15 է, 1905 թ.

Անցքը պատահում է Անդրկովկասի նահանգական քա-
ղաքներից մէկում:

I

ՄՐԻԿԱՅԱԻԵՐ

Ետաւանը ներկայացնում է պարսկական մզկի-
րի առաջ մի մեծ եւ ընդարձակ բակ: Աջ եւ
ձախ միասեռակ սրածեւ կամարակապ խցեր,
սրանց կտուրները միակերպ ծածկւում են խը-
ցերի յետեւից բարձրացող ստուերախիս ծա-
ռերով: Խցերի առաջ՝ ամբողջ երկայնու-
թեամբ՝ ձգւած են երկու-երեք ասիւնաններ,
որոնցով բարձրանում են խցերը մտնելու կամ

այնտեղից բակն իջնելու համար: Խորքի մեջտեղում կանգ-
նած է պարսկական հաւակով եւ զարդարանքներով մզկիթը,
իսկ նրա յետեւից աջ եւ ձախ՝ բարձրանում են մի գոյգ աւե-
լի գեղեցիկ միւսարաներ: Բակի մեջտեղում, երկայնութեամբ
դեպի խոբք, սրբաւառ բարերով շինւած է մի աւագան իւր
շաւրւանով:

Վարդգոյրը բարձրանալիս՝ այստեղ կան բաւականին թուրքեր զանա-
զան հասակի և տարիքների, որոնց զգեստները թուրքական են, բայց բազ-
մազան. մի քանիսն են ունեն եւրոպական զգեստներ, իսկ հեռագհետէ, որոնց
թիւր սկսում է շատանալ, երևում են պաշտօնական զգեստներով թուրքեր:

Մի քանիսն են նստած են աւագանի շուրջը՝ դայլան կամ նարգիլայ
են ծխում. ոմանք այստեղ կամ այնտեղ նստած թէյ են խմում, շատերը
ոտքերի վերայ կանգնած խմբակներով՝ խօսում են, շատերն էլ մանգալով
և խօսելով պտոյտ են անում աւագանի շուրջը:

Հեռագհետէ գալիս են նոր նոր թուրքեր թէ խմբակներով, թէ մի-մի և
թէ երկու-երեք հոգով:

Մուտքը ձախ կողմի անկիւնիցն է:

Մզկիթի մէջ երևում են մի քանի նամազ անողներ:

Օրայ ժամի 11-ն է:

ՏԵՍԻՒ Ա

ԵՐԿՈՒ ՀԱՄԱՐԻ ԵՒ ԹԱՂԻ

Ա ՀԱՄԱՐԻ

Էսօր ի՞նչ կայ, որ էսքան հաւաքուեմ են մէջիդը:

Բ ՀԱՄԱՐԻ

Ձեմ իմանում, վալա. ամա ի՞նչ որ ա, մեծ բան ա էրեւում:

Ա ՀԱՄԱՐԻ

Այ, այ, տեսնում ես, էլի գալիս են. դաստա դաստա հաւաքուեմ են:

Բ ՀԱՄԱՐԻ

Ինչպէս երեւում ա ժողով ա լինելու:

Ա ՀԱՄԱՐԻ

Ինչի՞ համար որ:

Բ ՀԱՄԱՐԻ

Էս մեր ու հայերի դարմաղալների համար:

Ա ՀԱՄԱՐԻ

Հա, դրուստ. պէտք ա հաւաքելին. էս օր ա, հա՛:

Բ ՀԱՄԱՐԻ

(Ամնչելով) Թաղի, այ Թաղի:

ԹԱՂԻ

(Դառնալով սրանց) Հը՞:

Բ ՀԱՄԱՐԻ

Մի էստեղ արի, դիւիդ մատաղ:

ԹԱՂԻ

(Դալով) Հը՞:

Ա ՀԱՄԱՐԻ

Էս ինչի՞ են էսքան հաւաքուեմ. դու կիմանաս:

ԹԱՂԻ

Վա. չէք իմանում: Եապոններն ախր մենձ-մենձ դեա-միններով ու թոփերով Բագու են գալիս:

Ա ՀԱՄԱՐԻ

Ես: Վրայ են տալի՞:

ԹԱՂԻ

Էստ էլ ինչի՞ են գալիս:

Բ ՀԱՄԱՐԻ

Էդ հօ սաղ Բագուն դարբաղաղին կանեն:

ԹԱՂԻ

Թողն էլ չեն հանի՞:

Ա ՀԱՄԱՐԻ

Եալաշ, հմի ի՞նչ են ուզում անեն:

Բ ՀԱՄԱՐԻ

Այ, էլի գալիս են:

ԹԱՂԻ

Հլա շատ կզան: Ամեն քաղաքներումն էլ սաղ մուսուլ-մանները պէտք ա հաւաքուեն, որ...

Ա ՀԱՄԱՐԻ

Եալաշ, մենակ մենք ի՞նչ կարանք անենք: Բա հայերը՞:

ԹԱՂԻ

(Բարկացած) Նրանց անունը մի տա: Մենք նրանց հետ բան չունենք: Նրանք անհաւատներ են:

Բ ՀԱՄԱՐԻ

Ասենք էդ դրուստ ա:

Ա ՀԱՄԱՐԻ

Բա ի՞նչ ենք անելու ախր:

ԹԱՂԻ

Էնա որ՝ հմի պէտք ա կարգադրենք, փող հաւաքենք, մի շաբաթեայ մէջ էշերով հող կրիլ տանք, ածիլ տանք ծովը, սաղ ծովը ցամաքացնիլ տանք, որ եապոնների գեա-միքը Բագու չկարենան գալ ու տեղն ու տեղը մնան:

Ա և Բ ՀԱՄԱՐԻ

(Միմյանց երեսի վարմացած նայելով) Փիիի՛...

ՁԱՅՆ

Այ լաւ լիմօնադ-գանդ:

ԹԱՂԻ

Այ, ախմախներ, բա էլ ի՞նչ մուսուլմաններ էք, որ էկել էք մեջիդն ու՛ բանից բեխարար էք:

(Նրկու համշորիներն էլ իշայած նայում են իրար երեսի, ոչինչ չհասկանալով):

Ա ՀԱՄԱՐԻ

Ես, հէնց ընենց, էկայ նամաղ անելու, չունքի օրը ջու-մայ ա, բանելու չգնացի:

Բ ՀԱՄԱՐԻ

Ես էլ:

ՁԱՅՆ

Այ քաղցր շարբաթ:

ԹԱՂԻ

Դէ որ խարար չէք՝ հիմի կիմանաք: (Թողնում է եւ գնում):

Ա ՀԱՄԱՐԻ

Սա ի՞նչ արեց որ:

Բ ՀԱՄԱՐԻ

Փիան, փիան. սա էլ մուսուլմանն ա էլի:

Ա ՀԱՄԱՐԻ

Տօ ջանք, սրանք թնչ մուսուլմաններ են որ, հայերիցն էլ փիս են:

Բ ՀԱՄԱՐԻ

Հայից որ մի բան հարցնես՝ կհանգնի ու մի սհաթ կը հասկացնի ու կերթայ. ամմա մեր մուսուլմանները...

Ա ՀԱՄԱՐԻ

Գնանք, տեսնենք ով կայ մեր խելքի կտրած մարդ, իմանանք: (Գնում է):

Բ ՀԱՄԱՐԻ

(Նրան հետևելով) Այ հայ, հա գալիս են:

ՉՅՅՆ

Այ սառն իսկեանջաբի:

ՏԵՍԻԼ Բ

ԹԱՂԻ ԵՆ ԶՐԱՎԱՃԱՌ

ԹԱՂԻ

(Գալով առաջ եւ կանչելով ամբոխի միջից ջրավաճառին) Լի-մօնադ-գադ, այ լիմօնադ-գադ. (ձեռքով անկող) արի մի:

ԶՐԱՎԱՃԱՌ

(Իսկայն մօտենում է: Սրա մի ձեռքին բռնած է մի մեծ տղա-կեայ շիշ՝ մէջք կիսով չափ ջուր ամած եւ մի կիտրոն օղակներով կտրատած, իսկ միւս ձեռքին՝ մի մեծ կոթով բաժակ):

ԹԱՂԻ

Մի ստաքան տուր խմեմ:

ԶՐԱՎԱՃԱՌ

Էս սհաթին: (Մի առանձին աշխուժով եւ նշանակութիւն տալով իր ջրին՝ ամում է բաժակի մէջ եւ տալիս):—Համեցէք:

ԹԱՂԻ

(Խմում է): Պան, էս ինչ սառն էր... Հաւէն ցուրտ, էս քու զահրումարն էլ սառը: (Վերադարձնում է բաժակը, բեխ-բը սրբելով ոլորում է եւ լեզուով խիստ տրաքացնում):

ԶՐԱՎԱՃԱՌ

Դէ որ տաք բան իր ուզում, չայ խմէիր էլի:

ԹԱՂԻ

Ախմախ. ես իմ բանը չեմ իմանում: Սիրտս էրվում ա ախր:

ԶՐԱՎԱՃԱՌ

Դէ իմ լիմօնադ-գադը լաւ ա էլի. ինչքան որ կերած

ընես՝ կնստացնի, ջիգեարդ էլ կհովացնի: Զաւօղներում բաէնց լիմօնադ-գադ իսկի չեն շինի:

ԹԱՂԻ

(Տալով 1 կոպէկ) Առ, շատ մի զահլա տար:

ԶՐԱՎԱՃԱՌ

Մի կապէկ էլ տուր. ստաքանն էրկու կապէկ ա:

ԹԱՂԻ

Գլխիցս ռադ իլ: Մի կապէկ էլ չափէր: Էդ տեսակ ջու-րը տար հայերին ծախիւր, ոչ թէ մուսուլմաններին: Անասուն:

ԶՐԱՎԱՃԱՌ

Փիիի...

ԹԱՂԻ

Էլ թնչ փիի... պղտոր ջուր ա էլի, կարծես համամի տակից դուս էկած ընի... մի քիչ էլ չամշով քաղցրացրել ես:

ԶՐԱՎԱՃԱՌ

(Վրդոված) Թամուզ շաքար եմ գցել, թամուզ շաքար... չամիշը որն ա: Էդ էլ թազա խաբար: Այ, սաղ լիմօնն էլ մէջը: Կապէկս տուր:

ԹԱՂԻ

(Վատաղի հայեացք է գցում նրա վրայ):

ԶՐԱՎԱՃԱՌ

(Գրգռւած) Հը...

ԹԱՂԻ

(Շարտելով դրամը) Առ, կորի: (Նոյնպիսի հայեացք):

ԶՐԱՎԱՃԱՌ

(Գետնից վերցնելով դրամը, մի խիստ հայեացք է գցում Թաղիի վրայ եւ ապա գնալով) Հըմ... համամի տակի ջուր... (Գնաց): Այ, քաղցր լիմօնադ-գադ:

ՏԵՍԻԼ Գ

ՄՈՒՍԱ ԵՆ ԻՐԶԱ

ԻՐԶԱ

Սպասիր, Մուսա. էն ո՞վ ա, է՛ն պրիստալը, որ ձեռ-քով ոտքով խօսում ա:

ՄՈՒՍԱ

Է՛ն. Եվլախի պրաստաֆն ա: Գաւառներիցն ու քաղաք-ներից շատ ծառայողներ էլ են էկել:

ԻՐԶԱ

Գիտեմ, դիտեմ. ամա էս մէկին չէի ճանաչում:

ՄՈՒՍԱ

Հա. ասում ես—որտեղից ճարե՞նք:

ԻՐԶԱ

Գնա Միրզա Ալասկեարի մօտ: Նա միշտ ստանում ա:

ՄՈՒՍԱ

էն վարժապետը, վա:

ԻՐԶԱ

Ամեն փոշտով: Բերդանկէք էլ, ուզոյնք էլ:

ՄՈՒՍԱ

Բառ հնց չի բռնում:

ԻՐԶԱ

Նա հօ հայ չի, որ կանկածեն: Պատրիկէքի վրա էլ գրել ա տալիս—«աշակերտների խաղալիք», կամ «գրքեր»:

ՄՈՒՍԱ

Ղոչչաղ, Միրզա Ալասկեար:

ԻՐԶԱ

Էրէկ էլ, պէտք էր «Քաշկիւլ» պարախօդով մի 150 ալ-նալու գար:

ՄՈՒՍԱ

Էկաւ էլ, տէրեց տէր արին էլ: Ինչ արի չարի, ինչ միսն էլ ա չհասաւ:

ՁԱՅՆ

Այ տաք չալ:

ԻՐԶԱ

Ձէ, ժանդարմները լաւ են. մեզ էնքան էլ սաթաշմիշ չեն բնում:

ՄՈՒՍԱ

(Գնալով) Ամմա հեյերի էլ՝ ջաններն են հանում է:

ԻՐԶԱ

(Հետեւելով նրան) Տեղն ա, դրանց քոքը ջնջւի:

ՏԵՍԻԼ Դ

Ամբոխի մէջ զանազան տեղերից լսում են. «Շուքիւր աղան էկաւ, Շուքիւր աղան էկաւ»: Խորքում երեւում է նա, աջ ու ձախ գլխով բարեւում է իրեն բոլոր բարեւոյներին: Նա մօտենում է կամ այս կամ այն խմբին եւ խօսակցում է նրանց հետ:

ՏԵՍԻԼ Ե

ՄԻՐԶԱ ԻՍՍՈՒՖ և ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

ՄԻՐԶԱ ԻՍՍՈՒՖ

Հիմի հասկանում ես. Սուլթանի միտքն այն է, որ Բա-յնադէտի կողմերից կամաց-կամաց զօրքերն ուղարկի Երեւան, — նախընտան առնի ու այսպէս գայ Շուշի, Գեանջայ և Բա-

զու. բոլորն իր խալիֆայութեան տակ առնի. մեր հին խա-նութիւնները, բէկութիւնները, սարգարութիւնները նորոգի, ինչպէս առաջ էր. ամբողջ երկիրն Իսլամի իշխանութեան տակ գնի ու ինքն էլ մեզ համար պաշտպան կանգնի:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Ինչ եմ ասել:

ՄԻՐԶԱ ԻՍՍՈՒՖ

Յետոյ էլ ուրիշ շատ բաներ կան... Դեռ վրաստանն էլ... Բայց այդ, ի հարկէ, ամենից վերջը... Խիւան, Սամար-դանդը...

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Էդ հօ մեր Շահն էլ միւս կողմից կ'օգնի:

ՄԻՐԶԱ ԻՍՍՈՒՖ

Ձէ, Շահին ձեռնառու չի. նա Սուլթանի խալիֆայու-թիւնը չի ընդունիլ. բայց այդ էլ ժամանակի հարց է: Նրա մեռնելուց յետոյ մի այնպիսի Շահ կ'ընենք, որ ընդունի:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Սպասիր: Ուրեմն Սուլթանն ուզում է, որ սաղ, մու-սուլմանական երկիրները իր ձեռքը գցի:

ՄԻՐԶԱ ԻՍՍՈՒՖ

Ոչ թէ ուզում է իւր ձեռքը գցի, չէ. նա ուզում է, որ ամեն տեղ ինչպէս որ կայ՝ այնպէս էլ լինի. միայն թէ իւր խալիֆայութիւնն ընդունեն ամեն տեղ, որ ժամանակին, եթէ խալիֆայութեան դէմ քրիստոնէութիւնը խաղեր սարքի, իսկոյն, նրա մի մատ բարձրացնելովը՝ ամբողջ մուսուլմանութիւնը կանգնի ինչպէս մի մարդ... որ ամբողջ քրիստոնէութիւնը զոդայ մեր Իսլամի առաջ:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Ինչ եմ ասել...

ՄԻՐԶԱ ԻՍՍՈՒՖ

Եւ հէնց այդ է պատճառը, որ Սուլթանն ուզում է՝ ամե-նից առաջ՝ էս հայ փիս միլլէթը ջնջել սաղ աշխարհի երեսից: Թուրքիայում էլ կամաց կամաց կոտորում են և շատ չի քա-շիլ՝ մի տաս տասնութինգ տարի՝ այնտեղ ոչ մի հայ չի մնայ:

ՁԱՅՆ

Այ, քաղցր շարունակ:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Հըմ... (Գնալով) Միրզա Բառուֆ աղա, մի սպասիր. ո՞վ են, այ, նրանք. ռոտեզից են եկել:

ՄԻՐԶԱ ԻՍՍՈՒՖ

Նրանք. Զիվանշիրի, Զանգեզուրի, Զիրքայիլի գաւառ-ներիցն են. այ, նրանք էլ (ցոյց տալով միւս խմբի վրայ) Բօր-

չալուից, Ղազարից... այ, նրանք էլ Նուխիից, Շամախիից...
է՛ն Երեանցիներին էլ՝ որ գիտես... Մի խօսքով մի անկիւն
չկայ, որից մարդ չլինի: Ամենքն էլ հաւաքւել են:

ՉԱՅՆԵՐ

Այ, սառն իսկեանջաբի:

Այ, տաք չա՛յ:

ՏԵՍԻԼ Զ

ԵՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՒ ԹԱՂԻ

(Ուտորն եւ Թաղին գալով կանգնում են եւ խօսում կամաց,
մինչեւ որ երկու թուրքը խիստ վաւաշոտ եւ նեարդային դրդուումով,
իզական սեռի մասին խօսելով՝ դալիս անցնում են):

Մի ԹՈՒՐԿ

Փանհ... Մի ընէնց զաշանկ, մի ընէնց նաշխուն, մի
ընէնց սիրուն, մի ընէնց ջէյրան, մի ընէնց հէյրան, մի
ընէնց մարալ... մի ընէնց... (Գնացին):

ՈՒՍՈՒԹ

(Բարձրացնելով ձայնը) Վալլա՛:

ԹԱՂԻ

էյ, քո՛ւ գլուխը վկայ... Մէկ-մէկ համբարում էի. մեր
Բագուի կոտորածի ժամանակ դուդ 18 հոգու պառկացրեցի:

ՈՒՍՈՒԹ

է՛հ:

ԹԱՂԻ

Ես մուսուլման չեմ, թէ մի հատ պակաս ըլնի. մաս-
սաբս վկայ: Էնէնց էի թրխկթրխկոցը գցել, որ ի՛նչ ասեմ:
Ազրայիլ էի դառել, ազրայիլ: Մի վախտ ձեռքերս բեղաբեցին,
մաուզէբը պահեցի՝ ու ուէվօն առայ. ետեւ էլ բանը հասաւ
օվշարուն... (ողևորւած) փոթեցի, փոթեցի ու վեր ածեցի:

ՈՒՍՈՒԹ

Ես էլ պակաս չէի, ամմա դու ինձնից անց ես կացել:

ԹԱՂԻ

Ամմա ինչ թալան էր:

ՈՒՍՈՒԹ

Սաղ աշխարհը լիացաւ: Թէ մէկ էլ կսկսուի...

ՏԵՍԻԼ Է

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ Եւ ԱՐԱՍ ԱԼԻ

ԱՐԱՍ ԱԼԻ

Այս հայերը որ կան՝ մկների ջինս են. որտեղ ընկնում
են՝ իսկոյն մուստառում են... Մկները մի չնչին բաներ են,

բայց այսպիսի հաստ տախտակներ են ծակում, պատերն են
քչփորում ու գլուխները հանում. գետնի խորքերն են մտնում.
սարերն ու քարափներն են այս գլխից ծակում ու այն գլխից
դուրս գալիս եւ ամեն տեղ էլ մուստառում... հէնց այդպէս
էլ հայերն են: Քանի այս հայերը կան մեր այս երկրում՝
մուսուլմանի բանը խարաք է. մուսուլմանը հողին է հաւա-
սարւում. դրանց առաջը պէտք է շուտ առնենք. դրանց քո-
քը պէտք է շուտ ջնջենք...

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Սպասիր, Աբաս Ալի աղա, դրանց քոքն արեւին տալը
հեշտ է. բաս իշխանութիւնը... գիտէս ինչ կանի:

ԱՐԱՍ ԱԼԻ

(Քմբիծաղ) Ի՞նչ արեց Բագուի, Երեանի կոտորածներից
յետոյ:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

(Ուրախացած եւ ողևորւած) Հէ՛հ: Ոչինչ չարեց:

ԱՐԱՍ ԱԼԻ

Տեսնում ես: Իշխանութիւնը որ ուղեհայ էլ՝ ոչինչ չի
կարող անել. մենք վրայ կտանք այս կամ այն գիւղերի եւ
քաղաքների վրայ՝ լաւ սիրուն կկոտորենք, կթալանենք,
կայրենք, ամեն ինչ հիմնայատակ կանենք, կվերջացնենք ու
նոր նոր ոսի սաղաթը պիտի գայ ու, իբր թէ խաղաղեց-
նի... Այսինքն՝ այն ժամանակ կկարողանայ հասնել, երբ
արդէն ամեն բան արած պրծած կլինենք:

ՉԱՅՆ

Այ, սառն իսկեանջաբի:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Բաս յետոյ... Յետոյ մեր կաշիները կքերթի, չէ՛:

ԱՐԱՍ ԱԼԻ

Ըհմ, ողորմելի: Թող գտնեն մեղաւորներին ու պատժեն:
Ամբոխի մէջ մեղաւոր չես գտնի: Շատ շատ՝ կարող է բոլոր
մուսուլմաններիս տուգանքի տակ գցել. իսկ այդ տուգանքը
մեզ համար խաղ ու պար կլինի. ինչ որ թալանած լինենք՝
նրա քսանից մէկն էլ որ տանք, էլի շատ կլինի: Մենք ինչ
ենք կորցնում: Իսկ եթէ բանն աւելի խելացի տանուի, պո-
լիտիկայով տանուի, այն ժամանակ...

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

(Ընդմիջելով նրա խօսքը) Այ ջանում, էդ ի՛նչ բան է փո-
լիթիքան է: Փոլիթիքա հա փոլիթիքա շատ եմ լսել, ամմա...

ԱՐԱՍ ԱԼԻ

Այ, ասեմ... (Մի փոքր մտածելուց յետոյ) Կարճ ասեմ, որ
լաւ հասկանաս: Պօլիտիկան նշանակում է քաղաքականու-

թիւն, իսկ աւելի պարզ՝ խաբեբայութիւն: Այսինքն՝ քեզանից մեծին այնպէս պիտի շողորթութեա, որ նրան ձեռքիդ մէջ պահես. իսկ քեզանից փոքրին, կամ քեզ հաւաստարին՝ այնպէս խաբես, որ նրան զլիւս վրայ շուռ տաս:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Փանհ: Էդ հօ մեր հին փեշակն է:

ԱՅՍ ԱԼԻ

Ողորմի քո հօրը.— Պօլիտիկան այդ է:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Ի՛նչ որ էդպէս է՝ կտեսնէք հիմի թէ մենք ինչ փոլիթիքա ենք բանեցնելու: Կտեսնէք թէ ինչպէս ենք մենք էդ հայերի քոքն արեւին տալիս: Դուք մի սպասէք, ես գնամ մեր երկիրը.— սաղ նախչանն ու գաւառները, սաղ Շարուրն ու Դարալագեաղը՝ կտեսնէք թէ՛ որն ենք տալիս ու վրայ անելու:

ՏԵՍԻԼ Ը

ՆՈՅՆԷ, ԱՍՈՌԵՂ, ԱԼԱՇԵՐԱՓ, ՅԵՏՈՅ ՍԷՅԻՂ, ԻՍԿ ՅԵՏՈՅ ՇՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

ԱԼԱՇԵՐԱՓ

Ախունդ աղա, լաւ ես ասում... բայց... էդ քեաֆուրներն էլ պակաս ջանաւարներ չեն... Վերջը, վախում եմ, տակին էլի մենք մնանք:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Ո՞վ... ճնց... Էն մուսուլմանը թող գետինը մանի, որ պէտք է հայի տակին մնայ:

ԱՍՈՒՆԴ

Ոչ մի ժամանակ այդ չի լինի: Բնա: Մենք հիմայ ուրիշ պատրաստութիւն ենք տեսնում: Փետրվարինը մի փորձ էր միայն... Երեւանինն էլ նոյնպէս: Թէ որ այս անգամն էլ Երեւանը բէզէյրաթ դուրս էկա՝ այն ժամանակ կփորձենք այնտեղ, երրորդ, չորրորդ, դեռ տաաներրորդ անգա էլ, մնա մինչեւ որ մենք մեր անելիքը կանենք:

(Մօտենում է Շուքիւր աղան):

ՍԷՅԻՂ ԱՂԱ

Ես զարմանում եմ, վալլա. դու, Ախունդ աղա, փոխանակ հանգցնելու սկսած բոցը, դեռ ուզում ես աւելի բորբոքել:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Ախունդին, զարմացած) Մա՛ ինչ ա ասում:

ԱՍՈՒՆԴ

(Սէյիղին) Սէյիղ աղա, դու մեզ զարմացնում ես, վալլա...

ՍԷՅԻՂ ԱՂԱ

Այս, աղա: Պէտք է խեղդէլ այս բոցը. մեր երկու ազգութեան համար էլ այս կորստաբեր է և վտանգաւոր:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ներողութիւն: Սէյիղ աղա, դու ի՞նչ մուսուլման ես, որ այդպէս ես դատում: Դու հայերի կողմը պահելու իրաւունք չունես:

ՍԷՅԻՂ ԱՂԱ

Ես հայերի մասին չեմ էլ մտածում: Ես միայն խղճում եմ մեր թուրքերին, որ դուք ի զուր տեղն իրենց տունն են քանդում: Ես իմ ասելիքս պիտի ասեմ այս մէջլիսի առաջ: Պէտք է բոլորի աչքերը բաց անել...

ԱՄՆԵՔԸ

Փիֆֆ...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Բորբորած) Համեցէք. տեսնենք ի՞նչ պէտք ա անես:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Է՛, ի՞նչ էք դրա հետ խօսում: Մենք մէջլիսին մերը կասենք, իսկ դա էլ թող իրենն ասի: (Ախունդին) Ախունդ աղա, կարգադրիր, որ բոլորն էլ հաւաքեն այստեղ: Պէտք է սկսել: (Քաշելով մի կողմ. առանձին եւ արագ) Ամբոխին, ասա, հասկացնեն, որ Սէյիղին չսեն... Գիտես էլի:

ԱՍՈՒՆԴ

Լաւ, լաւ... Ես իմ բանս գիտեմ: (Գնաց եւ կանչեց մի քանի սէյիղների ու մօլլաների եւ կարգադրութիւններ է անում: Վերջիններն հաւանութիւն տալով, իսկոյն մտնում են ամբոխի մէջ: Հետզհետէ մոծերը առաջ են գալիս):

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Մուրթուղալի բէկ, այսօր ինձ մօտ ճաշի ես: Ես քեզ հետ շատ բան ունեմ խօսելու: Նախիջևանի խաներին յանձնարարութիւններ ունեմ: Նրանց անպատճառ պէտք է տեսնես:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Գլուխը խոնարհութեամբ իջեցնելով եւ աջ ձեռքի մատերի ծայրերը աչքի վերայ դնելով) Աչքիս վրայ:

ԱՍՈՒՆԴ

(Շուքիւրին) Կարգադրեցի: (Մօծուկ) Սէյիղից վախենալու կարիք չկայ:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Լաւ: Հա, Ախունդ աղա, այստեղ մեչիդում ի՞նչքան գէնք կայ:

ԱՍՈՒՆԴ

Մօսին, բերդան, այնպիսով 2268 հատ, ուկոններ էլ— Մաուզէր, Բրաունինգ, Բուրխար, Մախուվիսոն՝ ինչքան ասես:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

էլի քիչ է: Շուտով մի շողէնաւ էլ պիտի գայ Բաթում:

ՄԻՒՄՆԵՐԸ

Տօ, թող գայ է, թող գայ է:

ԱՅՈՒՆԳ

Դէ մի կողմից գալիս է, միւս կողմից գնում: 30000 մուսուլման զինեցինք, հանաք բան չէ:

ՄՈՒՐԹՈՒՂԱԼԻ ԲԵՅ

(Շուրիւրին) Մենք էլ կարող ենք օգտուել մեր զիւղերի համար:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Որքան ուղէք: Հէնց գիւղերի ու գաւառների համար ենք հաւաքում էլի: Ախու՜նդ աղա, միշտ այդքան պահեստում ունեցիր հա. որ այստեղի նորանոր խառնակութեանց ժամանակ—պահեստութիւն չլինի:

ԱՅՈՒՆԳ

Ի հարկէ: Շուրիւր աղա, մեզ են սպասում: Ես սկսում եմ: (Գնաց կանգնեց բեմի մէջ տեղ. հայեացքը մի քանի րոպէ զոյւմ է բաղմունքումս վերայ: Ընդհանուր լուծիւն: Ամբոխին): Այ ժողովականներ, խաներ, բէկեր, աղալարներ, աղաներ, մօլլաներ, սէյիդներ, զարմիշներ... Ես յայտնում եմ մեր առաջաւոր մուսուլմանների կողմից ամենքի շնորհակալութիւնը, որ դուք երկրիս ամեն կողմերից հաւաքել էք մեր հրաւերքին, մի այնպիսի գործի առթիւ, որ Իսլամութեան համար ներկայումս մահու և կեանքի խնդիր է ներկայանում: Երևում է, որ կովկասի մուսուլմանները շատ լաւ են հասկանում ժամանակիս դրութիւնը, որ ամենայն պատրաստակա՜նութեամբ ուղարկել են ձեզ, իրենց ներկայացուցիչներին, մեր խօսքը լսելու: Կրկին շնորհակալութիւն:

ԱՄԵՆՔԸ

Մեր պարտքն է: Մեր պարտքն է:

ԱՅՈՒՆԳ

Ներկայ ժողովը պէտք է պարզի, թէ ինչ ուղղութիւն ենք բռնելու այսուհետև մենք, մուսուլմաններս, հայերի վերաբերմամբ:

ԱՄԵՆՔԸ

Այո, այո... հրամանքեղ...

ԱՅՈՒՆԳ

Հայերը, ինչպէս յայտնի է ամենքիս, չափազանց մեծամտել են. նրանք չեն ուզում ճանաչել ոչ պետութիւն, ոչ կառավարութիւն, ոչ իշխանութիւն, ոչ էլ իրանց կալած և նոյն իսկ զարերով միասին ապրած ազգերին: Թողնենք մենք

ասին և վրացիներին և խօսենք միայն մուսուլմաններիս մասին: Դուք ամենքդ տեսնում էք, որ հայերն այլ ևս չեն նայում մեր վերայ առաջւայ ակնածութեամբ, այլ շարունակ կեղեքում են մեզ: Նրանց պատճառով զրկւած ենք մենք մեր բարօրութիւնից, նոյն իսկ ծիսակատարութիւններից: Մեր շախէներն էլ մինչև անգամ չենք կարողանում հրապարակով անել:

ԱՄԵՆՔԸ

Բաս, բաս... Ուղիղ է... Դրուստ ա...

ԱՅՈՒՆԳ

Նոյն իսկ հիմայ՝ հայերն արդէն գէնքը ձեռներին սկսում են կոտորել մեր անբանղը, խեղճ և միամիտ հաւատակիցներին: Տեսէք, ինչքան են երես թուել, որ երբ մի ուղղափառ, արքայութեան արժանի մուսուլման՝ մեռնում է, նրանք չեն ասում «մեռաւ», այլ ասում են «սատկեց այս ինչ թուրքը»: Հաւկանում էք — «սատկեց»... այսինքն այնպէս, ինչպէս սատկում է մի անասուն, մի շուն:

ԱՄԵՆՔԸ

Ճիշտ է... Միանգամայն ուղիղ է... Շատ դրուստ ա...

ԱՅՈՒՆԳ

Տեսնում էք, Բագում, Երևանում, մի քանի տեղեր էլ հայերն իրենք են պղտորում ջրերը, թո՛ւրքերին ոտքի կանգնեցնում ու իրենք էլ յետոյ մեզ կոտորում: Ժամանակն է ուրեմն, որ մենք էլ սթափւենք և մի լաւ դաս տանք այդ անխիղճ, անամօթ ազգին:

ԱՄԵՆՔԸ

Ժամանակն է, ժամանակն է...

ԱՅՈՒՆԳ

Ուրեմն մենք պէտք է շատ զգուշութեամբ վերաբերւենք այս հարցին և մի սբտով, մի խորհրդով միանանք իրար հետ... Մեր Շուրիւր աղան այս մասին շատ բան ունի ասելու մեր առաջաւոր, խելացի մուսուլմանների կողմից: Հիմա էլ լսենք մենք նրան:

(Ամբոխի մէջ հաւանութեան եւ հետաքրքրութեան շարժումներ):

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Առաջ գալով) Այ, ժողովականներ... Ես կսկսեմ ուղիղ գործից: Մի 70, 80 կամ 100 տարի սրանից առաջ, ի՞նչ էր այս երկրի տէրը:

ԱՄԵՆՔԸ

Մենք... Մեր Շահերը... Մեր պապերը...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ապա ի՞նչպէս եղաւ, որ մենք կորցրինք այստեղ մեր իշխանութիւնը, մեր տէրութիւնը: (Լուս են ամենքը): Դուք

կարծում էք թէ՞ մենք այնքան անզոր էինք, որ մեզ յաղթեցին ու երկիրը մեր ձեռքից առան— ոչ. բաւ լիցի: Մեր այս երկիրը այնքան անամաչելի երկիր էր, որ ոչ թէ ոռոտը, այլ նոյն իսկ սատանան իր ոտքը կկոտրէր և չէր համարձակւի իր քիթը ցոյց տալ, եթէ չլինէին նրան ճանապարհներ ցոյց տուողներ: Իսկ սիւքեր էին դրանք.— մեր այն ժամանակեայ հպատակ, մեր այն ժամանակեայ ստրուկ հայերը:

ՉԱՏԵՐԸ

Դժուր խօսք է... Շատ ուղիղ է...

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Եւ ահա այդ անհաւատ ազգի ձեռքով այստեղ մեր տիրապետութիւնն ընկաւ. Իսլամի ոյժը խորտակեց...

ԱՄԵՆՔԸ

Վախ, վախ, վախ, վախ...

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Եւ այսօր էլ մենք, մուսուլմաններս, Իսլամին սրբութեամբ հետևողներս, ընկել ենք մի ամենախայտառակ դրութեան մէջ: (Սրտով) Իսլամ ժողովուրդը չի կարող և չպէտքէ հպատակ լինի ինչ հաւատացեալ թագաւորի:

ԱՄԵՆՔԸ

Չի կարող... Չպէտք է լինի...

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Բայց այսօր— ենք: Դա խայտառակութիւնն է՞, դա սրբապղծութիւնն է՞ Իսլամի համար:

ԱՄԵՆՔԸ

Բաս, բաս... Ի հարկ է... Վայ մեր գլխին... Վայ մեր գլխին...

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Եւ այդ բոլորն եղել է իմ շնորհիւ: Կրկնում եմ.— մեր անամօթ, անհաւատ, ստրուկների, այն անխիղճ ազգի, որ մի քանի տասնեակ տարիներ առաջ՝ շների պէս լիզում էին մեր փեշերը, վիրաւորւած օձերի պէս գալարում էին մեր ոտների տակ:

ԱՄԵՆՔԸ

Այդպէս է, ազատ... Ճշմարիտ է... Դրուստ ա...

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ահա այդ միջատները դաւաճանեցին մեզ և... մեր երկնային լուսինը ծախեցին իրենց անպէտք փայտի կտորին:

ԱՄԵՆՔԸ

Վախ, վախ, վախ...

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Այդ էլ բաւական չէր... Ի՞նչպէս վարեցին այնուհետև

մեզ հետ.— Մեզ տարիներ ընթացքում՝ կամաց-կամաց հաւաքեցին իրենց բոլոր, կալ ու կապ արեցին իրենց սատանայական ցանցերի մէջ, ճնշեցին և տնասուռի սատիճանին հասցրին:

ԱՄԵՆՔԸ

Շատ դրուստ ա... Կալ ու կապ են արել մեզ...

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ի՞նչ ենք մենք մեր դուստներում, բօրսային գրասենեակներում, հասարակական ժողովներում: Ի՞նչ դրութեան մէջ է ապա մեր խեղճ ժողովուրդը գիւղերում: Ո՛ւր են մեր հոգերը, մեր իրաւունքները... Ո՛ւր որ գնաս՝ թէ գիւղ, թէ քաղաք՝ ամեն տեղ էլ հարուստը հայն է, տէրը հայն է, իշխողը հայն է... Եւ Իսլամը ամեն տեղ գլուխ է խոնարհեցնում հայի առաջ, շողոքորթում է միշտ նրան, քծնում է, որ ինչ է այդ անհոգի, անխիղճ, անհաւատների աչքը քաղցր լինի իր վրայ:

ԱՄԵՆՔԸ

Շատ դրուստ ա... Ճշմարիտ է... Մեր հոգին են հանել դրանք...

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Վերցրէք Բագուն, Շուշին, Գանձակը, Երևանը, Նախիջևանը, Նուխին, Շամախին— բոլոր ինչքան որ կայ գաւառները, գիւղերը՝ և կտեսնէք, որ ամեն տեղ էլ հայն է առաջին տեղը կանգնել ու մուսուլմաններին իրենց ստրուկները շինել:

ԱՄԵՆՔԸ

Սրանից յետոյ կտեսնենք...

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Նոյնպէս էլ վարւում են վրացիների հետ: Նրանք էլ են հայերից զուլ. բայց ստիպւած են իրենց առայժմ չէզոք ձեւացնել: Մուսուլմաններ. Թիֆլիզի, Գուլթալի նահանգները վրացիներին են, նրանք էլ պէտք է տիրեն. Բագուի Գանձակի, Երևանի նահանգներն էլ մերն են, մենք էլ պէտք է տիրենք:

ԱՄԵՆՔԸ

Մերն են... Կտիրենք... Պէտք է տիրենք...

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Եւ տիրելու ժամը հասել է: Ուստի մենք՝ ամենից առաջ՝ պիտի ոչնչացնենք այն տարբեր, որ միշտ, մեր ամեն գործերին սատանայի պէս խոչնդոտ է հանդիսանում:

ԱՄԵՆՔԸ

Պէտք է ոչնչացնենք... Եւ կ'ոչնչացնենք...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Եւս առաւել, որ այդ ազգը հիմայ էլ մտածում է օր առաջ կոտորել կողկասի բոլոր մուսուլմաններին, որ իրենց տեղը լախանայ ու իրենց համար թագաւոր դնեն այստեղ:

ԱՄԵՆՔԸ

Պոյ, պոյ, պոյ... Այ քեզ բան...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ապա: Հիմա պէտք է մենք զգաստ լինենք, որ յանկարծակիի չգանք: Մենք պէտք է յարձակւենք հայերի վրայ ամեն տեղ—թէ քաղաքներում և թէ գիւղերում: Մեր ունեցած չունեցածները փողոց պէտք է հանենք, ծախենք—ծախածախենք ու զէնքերի տանք: Յարձակւենք, կոտորենք, այրենք... Քարուքանդ անենք նոյն իսկ նրանց սրբութիւնները:

ԱՄԵՆՔԸ

Սրի կքաշենք ամենքին... Քար ու քանդ կանենք սաղ...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Եւ այնտեղը պիտի հասցնենք նրանց, որ ամեն բան թողնեն ու փախչեն այս երկրից, առանց յետ նայելու. որ միջուրների օրն ընկնեն ու տեղ չգտնեն իրենց գլուխները պահելու և այն ժամանակ մեր մուսուլմանները թող տէք զառնան նրանց հողերին, նրանց կայքերին ու անասուններին:

(Ամբոյսի մէջ խիստ վայրենի ուրախութեամբ աղաղակներ եւ շարժումներ):

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Իմացած կացէք հա... թէ հիմայ մի բան արեցինք, հօ, արեցինք. իսկ եթէ մի քիչ անց կենայ և հայերը զէնքի տէք զառան թէ չէ՝ մեզ ամենքիս բնաջինջ կանեն. մի հատ մուսուլման չի մնայ. նրանք ուռմբեր, ունեն. որտեղ որ գցեն՝ տակն ու վրայ կանեն ամեն ինչ.—էլ տուն, էլ տեղ, էլ մարդ:

ԱՄԲՈՒՐ

Փիւ... Ինչ անաստեղծներն է...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Հիմա ես ձեզ մի քանի խորհուրդ պիտի տամ, որոնցով պէտք է ղեկաւարտէք:

ԱՄԲՈՒՐ

Հրամայի... Հրամայի...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Առաջին: Շիան և Սիւննին չպէտք է իրարից բաժան մնան... Շիան թող Շիա մնայ, Սիւննին էլ՝ Սիւննին... Բայց չէ՞ որ ընդհանուր գործի առաջ մենք ամենքս էլ մուսուլմաններ ենք և միասին պիտի գործենք յանուն Իսլամի:

ԱՄԲՈՒՐ

Ի հարկ է, ի հարկ է... Մէկ ենք մենք... Միասին պիտի գործենք յանուն Իսլամի...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Երկրորդ: Որտեղ որ յարձակւէք, որտեղ որ սպանութիւն անէք, որտեղ որ հայերի նախիրները քէք կամ մտադիր լինէք մի որ և է բան անելու... մի օր, երկու օր առաջ գանգատը գանգատի ետեւից տուեցէք պրիստաֆներին էլ, գաւառապետներին էլ, նահանգապետներին էլ, մինչև անգամ փոխարքային էլ... օր առաջ հարայ-հուրայը գցեցէք, ասացէք, որ հայերը ձեզ հանգիստ չեն տալիս, որ այդպիսով իշխանութիւնն իմանայ թէ առաջ հայերն են անկարգութեանց պատճառ եղել և մենք՝ մուսուլմաններս՝ միայն նրանց աչքն ենք հանել:

ԱՄԲՈՒՐ

(Ուրախ) Գլխներիս վրայ... Գլխներիս վրայ... Ուրախութեամբ:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Երրորդ: Նոյնպիսի գրաւոր և բերանացի գանգատներ արէք և հայ պաշտօնեաների վերաբերմամբ: Հարկւրաւոր մարդկանցով տասը, քսան անգամ գնացէք նոյն մեծամեծների դռները, խնդրեցէք, աղաչեցէք, լաց եղէք, ոտններն ընկէք, թէկուզ նրանց զահլաները տարէք, միայն թէ յաջողեցրէք, որ եղած հայ պաշտօնեաներին դուրս անեն և նրանց տեղ նշանակեն մեր թուրքերին կամ ռաներին... Այնպէս էլ վարեցէք այն ուսս պաշտօնեաների հետ, որոնք հայերի կողմը կ'ապահեն:

ԱՄԲՈՒՐ

(Նոյնպէս) Ու՛Ֆ, ու՛Ֆ... Աչքներիս վրայ... Գլխներիս վրայ... Էդ մեր փէշակն ա... Մենք լաւ ենք իմանում...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Եւ չորրորդ: Ինքներդ ստեղծեցէք ընդհարումների առիթներ: Կեղծեցէք, նոյն իսկ ստորացէք, եթէ հարկաւոր լինի. ոչ մի միջոցի առաջ մի կանգնէք... միայն թէ յաջողեցրէք նպատակին հասնել: Եթէ մի տեղ՝ մի որ և է թուրք սպանւեց, թէկուզ հէնց թուրքի ձեռքով, կամ մի որ և է տեղ հայից խիստ զիմադրութեան հանդիպէք, իսկոյն, ինչպէս ասեցի, աշխարհ թնդացրէք, բոլոր մուսուլմաններին ու պաշտօնեաներին ոտքի կանգնեցրէք. աջ ու ձախ, աշխարհի բոլոր ծայրերը թելեր խրեցէք՝ թէ հայերը սպանում, կոշտաբանում են թուրքերին, կոտորում են... և այնուհետև դուք առանց վախենալու վրայ տուէք, վրայ տուէք հայերին ու անխնայ կոտորեցէք նրանց. ոչ կին հարցրէք, ոչ մարդ, ոչ երեխայ և ոչ ծեր... Անխնայ ջնջեցէք ու այնպէս սրի և

կրակի զէմ արէք նրանց, որ նրանցից մի հատը չպրծնի: (Աւելի ոգևորւած եւ հպարտութեամբ) Թող հասկանան հայերը, որ հեշտ չէ բազմամիլիոն՝ զէնքի սովոր մահմեդականների հետ հանաք անելը:

ԱՄՔՈՒԸ

(Վայրենի աղաղակներով) Ո՛ւֆ, ի՛նչ... Մի հատ հայ չենք թողնի...

ՀՈՒՔԻԻՐ ԱՂԱ

Ես էլ լրագրներով ամեն հնար գործ կդնեմ, որ ամբողջ աշխարհը թքի նրանց վրայ... Որ Իրանումն էլ, Թուրքիայումն էլ, ամեն, ամեն տեղ Իսլամը կանգնի ու ջնջի հայերին... որ ամեն տեղից էլ վերջանայ այդ անհաւատ աղբը... որ հայ անունը պատմութեան մէջ էլ չմնայ:

ԱՄՔՈՒԸ

(Նոյնպէս) Թող չմնայ... Պէտք է չմնայ... Տեսէք ինչ ենք անելու մենք...

ՏԵՍԻԼ Թ

ՔԵԱԼԲԱԼԱՅ ՆԱՔԻ

(Վրդովւած սուաջ է գալիս Սէյիդ աղան, բայց յետ է հրւում մի լաւ հաղնւած թուրքից, որը բազմութիւնը ծղկով, եկել, կանգնել էր Շուրիւր աղայի տեղը):

ՔԵԱԼԲԱԼԱՅ ՆԱՔԻ

Այ բազմութիւն, այ ժողովականներ... Ես էլ եմ ուզում խօսք ասել... Լսեցէք ինձ... Ես էլ եմ խօսում... (Կռուծիւն) Ես ուզում եմ ասել, օրինակ, որ ես շատ տեղեր եմ ման եկել... Ես ամիսներով ու տարիներով, օրինակ, ձիու վրից չեմ վեր եկել... Ես գնացել, հասել եմ Իրան, Փարսիստան, Սէյիստան, Աֆղանիստան, Բէլուջիստան, օրինակ, շատ երկրներ...

ՀՈՒՔԻԻՐ ԱՂԱ

(Ատմայ) Ախունդ աղա, սա ո՞վ է:

ԱԽՈՒՆԴ

(Նոյնպէս) Չեմ իմանում, վալլա...

ՔԵԱԼԲԱԼԱՅ ՆԱՔԻ

Էն երկրներից էկել գնացել եմ Մօսկով, Պետրոքոք, օրինակ, սաղ ուսի երկրները...

ՀՈՒՔԻԻՐ ԱՂԱ

Ախունդ աղա, ի սէր Ալլահի, հեռացրու դրան:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Սա մեր բանը կփչացնի. փեշը քաշիր:

ՔԵԱԼԲԱԼԱՅ ՆԱՔԻ

Հիմի ես ուզում եմ ասել, օրինակ...

ԱԽՈՒՆԴ

(Վտեմարով նրան՝ փեշը քաշում է եւ նա խկոյն կտրելով փոսքը նայում է ցած՝ Ախունդին) Հեռացիր. էդ քու տեղը չի:

(Ամբոխի առաջի կարգերում ծիծաղ):

ՔԵԱԼԲԱԼԱՅ ՆԱՔԻ

(Արագացնելով ասելիքը) Հիմ ես ուզում եմ ասել, օրինակ, որ ամիսներով չօլերումն եմ քնել, սարերի դռներին ու ծերերին եմ քնել... Քեալբալայ եմ մենակ գնացել ու եկել...

(Շուրիւր աղան զլուխը բռնում է անհամբերութեամբ, իսկ Ախունդը կրկին մօտենում է եւ խիստ կերպով ասում).

ԱԽՈՒՆԴ

Բաւական է. հեռացիր:

ՔԵԱԼԲԱԼԱՅ ՆԱՔԻ

(Մի ձեռքով յետ պահելով Ախունդին) Օրինակ, ուզում եմ ասել, որ պէտք է կոտորենք հայերին...

ԱՄՔՈՒԸ

Պէտք է կոտորենք... Պէտք է կոտորենք...

ՔԵԱԼԲԱԼԱՅ ՆԱՔԻ

Պէտք է ջնջենք ամենքին, որ մի հատ հայ չմնայ:

ԱՄՔՈՒԸ

Պէտք է ջնջենք... Սաղ կջնջենք...

ՔԵԱԼԲԱԼԱՅ ՆԱՔԻ

Ժողովականներ. ես իմ ասելիքը պրծայ: (Ախունդին) Ի՞նչ էիր ուզում, օրինակ, ինձանից:

ԱԽՈՒՆԴ

Ի՞նչ էիր յիմար յիմար դուքս տալիս:

ՔԵԱԼԲԱԼԱՅ ՆԱՔԻ

Բա որ դու ու նա (ցոյց տալով Շուրիւր աղային) էրկու սհաթ դուս էիք տալիս, էն ոչի՞նչ... Տեսա՞ր, մի էրկու խօսքով ինչպէս ոգևորեցրի ամենքին: (Մտնում է հպարտութեամբ ամբոխի մէջ):

ՍԷՅԻԴ ԱՂԱ

(Վտեմար է խիստ ոգևորութեամբ, շեշտելով եւ դրդուած) Ճշմարիտ մուսուլմաններ... Այս ինչեր են կատարւում այստեղ... Այս ի՞նչ կոտորածների մասին է խօսքը... Ե՞րբ է հայը մտածել մեր վրայ յարձակուելու... Ինչու ենք մենք նրանց բնաջինջ ուզում անել, կամ կկարողանանք արդեօք... Կամ, վերջապէս, կարճ կեն արդեօք նրանք մեզ նոյնն անել... Երբէք: Անա է: Ես չեմ հաւատում դրան:

ԱՄՔՈՒՅ ՄԻ ԵՐԿՈՒՄԸ

Ի հարկէ... Շատ դրուստ ա ասում Մէյիդ աղան... Շատ ուղիղ է ասում...

ԱՄՔՈՒՄԸ

Ինչի՞ չէ... Ինչի՞ չէ... Մէկին սաղ չենք թողնիլ...

ՍԷՅԻԴ ԱՂԱ

Ես չեմ հաւատում: Մենք միայն մեր տունն ենք ուզում քանդել: Մեր խեղճ մուսուլմանները ոտնատակ կերթան: Դա ֆեսսակար է մեղ ամեն կողմից: Դա դէմ է նոյն իսկ մեր զուրանին: Իսկ ի՞նչ է յիշեցնում մեզ մեր պատմութիւնը: Մեր Չինգիս խաները, մեր Լանկթամուրները, նոյն իսկ Շահաբադներն ու Աղա Մամադ խաները, դեռ շատ շատերն էլ, նոյնպէս ուզում էին հայերին ջնջել, բայց յաջողեցրին արդեօք:

ԱՄՔՈՒՅ

Հէնց էդ է որ չջնջեցին ու մեր տունը քանդեցին է:

ՍԷՅԻԴ ԱՂԱ

Այո. եթէ կարողանային՝ կանէին: (Արհամարհ տնրով) Հիմա դժւոք էք ուզում այդ անել:

ԱՄՔՈՒՄԸ

Ինչի՞ չենք անիլ... Ինչի՞ չպէտք ա անենք...

ՍԷՅԻԴ ԱՂԱ

Սխալուում էք: Օրինակներն աչքներիս առաջն են: Տեսա՞ք հայերը ինչ կանեցին մեր գլուխը թէ Բագուում և թէ Երևանում, և եթէ զօրքը չհասնէր, նրանք ի՞նչ օրը կզցէին մեզ:

ԱՄՔՈՒՄԸ

Ոչինչ չէին անիլ... Ոչինչ չէին կարող անիլ...

ՍԷՅԻԴ ԱՂԱ

Դուք խօսքով էք ասում, իսկ ես փաստերով: Բայց քանի որ դուք ինձ դիմադրում էք, տեսնենք թէ ինչ է ասում մեզ մեր սուրբ Զուրանը: Այդ Ախուդ և Շուքիւր աղաները լաւ պիտի իմանան: (Աւելի քարծր ծայնով եւ ոպիւրում Զուրանի խօսքերով) Զուրանն ասում է. «Ով մարդիկ, մի՞ թափէք միմեանց արիւնը. չէ՞ որ դուք չէք կարող ստեղծել ամենաշնչին մի էակ»... Յետոյ. «Մարդս ստեղծւած է իմ կերպարանքով, իսկ նրա վրա ձեռք բարձրացնելը՝ նշանակում է ինձ վիրաւորել»... Յետոյ ասում է. «Ամեն մեղք կարող է ներել անկեղծ զղջմամբ, իսկ մարդասպանութիւնը՝ երբէք»: Յետոյ էլ ասում է. «Մարդասպանի բաժինը՝ յաւիտենական դժոխքն է»: (Աւելի քարծր ծայնով) «Արգելում եմ ձեզ, ասում է, մեր սուրբ Զուրանի 85-րդ սուրբայի 2-րդ գրէլիւում, թշնամութիւն անել քրիստոնեաների դէմ, վիրաւորել

և ֆեսսել նրանց կեանքին», իսկ ժողովուրդների մէջ թշնամութիւն սերմանելը, նոյն զուրանով, մարդասպանութիւնից աւելի վատ է:

ԱՄՔՈՒՅ ՄԻ ԵՐԿՈՒՄԸ

Ճիշտ է... Ճշմարիտ է...

ՍԷՅԻԴ ԱՂԱ

Ի՞նչ իրաւունքով ուրեմն դուք ուզում էք ներկել ձեր ձեռքերը հայերի արիւնով... Ո՞վ է տալիս ձեզ այդ իրաւունքը: Ալլահը—չէ. Մուհամմէդը—չէ. մեր կրօնը—չէ. մեր Զուրանը—տեսա՞ք որ չէ: Ի՞նչ իրաւունքով էք ուզում ձեռք բարձրացնել այն մարդկանց վրայ, որոնց հետ մենք կապւած ենք ամեն, ամեն բանով. որոնք մասնակից են եղել միշտ մեր վշտերին ու ուրախութիւններին, մեր քաղցր ու դառն օրերին: Մենք ապրում ենք նրանցով, նրանք էլ մեզ—նով: Խղճացէ՛ք, ա՛յ ուղղափառ մուսուլմաններ, ձեզ, ձեր ընտանիքներին... Իսկ եթէ մենք նրանց կկոտորենք, նրանք էլ զրպան մտնող ազգ չեն. նրանք մեզ տան անգամ աւելի կ'ընտան:

ԱՄՔՈՒՄԸ

Չէն կարայ... Չէն կարայ... Հէրիք է... Հէրիք է...

ԱՄՔՈՒՅ ՄԻ ԵՐԿՈՒՄԸ

Մէյիդ աղան դրուստ ա ասում... Շատ ուղիղ է ասում... (Ամբոխի մէջ իրարանցումն է նկատուում: Թեր եւ դէմ կարծիքներ ու շարժումներ):

ՍԷՅԻԴ ԱՂԱ

Ե՛րբ է հայը գոռով խել մեր ձեռքից մեր հողերը, մեր իրաւունքները, մեր ծիսակատարութիւնները: Սուտ է: Կամ ինչո՞ւ են ասում թէ այս երկիրը միայն մերն է եղել... Նայեցէ՛ք նրանց քաղաքներին, տաճարներին, վանքերին, արքունիքների աւերակներին, որ սփռուած են համարեա ամբողջ անդրկովկասում, ու շինւած են տաանեակ դարերով մեղնից առաջ և կանգուն են մինչև օրս էլ, այն ժամանակ կհամոզւէք, որ այս երկիրը մեղնից առաջ, հէնց էն զլխից, հայերին է եղել և հայերն էլ տիրել են... Իսկ եթէ նրանք փխ խօսք են ասում մեր նոր մեռածների համար, չէ՞ որ մենք էլ մուստառ ենք համարում նրանց մեծին ու փոքրին և դէն ենք ածում մեր ամաններից այն ամենը, ինչին որ կաշում է նրանց մասն անգամ: Ինչո՞ւ են ուրեմն զանազան խօսքերով, շփոթեցնում ձեր խաղաղ մտքերը:

ԱՄՔՈՒՄԸ

(Գոռալով) Թող հեռանայ Մէյիդը... Մէյիդը թող հեռանայ... Էլ չենք ուզում լսել Մէյիդին...

ՍԷՅԻԴ ԱՂԱ

Սպասեցէ՛ք վերջացնեմ... Մի երկու խօսք էլ...

ԱՄՔՈՒՆԸ

Ձենք ուզում... Ձենք ուզում... Հեռացիր...

ՍԷՅԻԳ ԱՂԱ

Լաւ: Վերջին խօսք միայն... Միթէ իշխանութիւն չկայ այս երկրում, որ ձեր առաջն առնի... Միթէ...

(Ամբոխի միջից մի քանիսը մօտենում են եւ ոյժով զաղարեցնում ու յետ են մղում Սէյիգին):

ԱՄՔՈՒՆԸ

Հերիք է... Ձենք ուզում լսել Սէյիգին... Հեռացրէ՛ք Սէյիգին: Ձենք ուզում... (Սէյիգի հեռանալուց յետոյ) Էդպէս, ա՛յ, էդպէս... Մատտահ ա եկել...

(Մինաբէթի բարձրութիւնից հեջում է կէսօրեայ ազանը *):

«Ալլահ հաքպար...

«Աշհագու ան լա Իլլահա Իլլալլահ...

«Աշհագու աննա Մհամմադ դան րասուլ ուլլահ...

«Հայեա ալասսալահ...

«Հայեա ալալ ֆալահ...

«Հայեա ալա խէյրուլ ամալ...

«Ալլահ հաքպար...

(Ազանն սկսելուն պէս, բնում բոլոր եղածները, որոնք ժամացոյցներ ունեն, ուղղում են ազանի հետ. շատերն էլ լարում են:

Ազանը երգում է ամբողջութեամբ եւ անկախ բնի վրայ կատարւած գործողութիւնից:

Առաջին տողը երգում է չորս անգամ, իսկ հետեւեալ տողերը՝ երկու-երկու անգամ, ամեն անգամից յետոյ փոքրիկ ընդմիջումներ):

ՄԻՐԶԱ ԻԻՍՈՒՓ

Է՛յ, մուսուլմաններ, լսեցէք ինձ: (Լռութիւն) Սէյիգի խօսքերը հէջ: Շուքիւր աղան շատ լաւ նկարագրեց ամեն բան: Մենք պէտք է մեր անելիքն անենք: Ես ուզում եմ աւելացնեմ միայն, որ իշխանութիւնից, որի մասին ուզում էր աւել Սէյիգը, մենք վախենալու ոչինչ չունենք: Իշխանութիւնն էլ է զգւած հայերից. նա էլ է ուզում, որ մենք դրանց հախիցը դանք, որովհետեւ հայերն սկսել են ոռւս մեծամեծներին ու չինոֆիւկներին սպանտուել ու վիրաւորել և հիմայ ուզում են նոյն իսկ ոսին դուրս անել կովկասից, որ

* Ազանը միշտ և ամենայն օր երգում է արարելէն լեզով ամբողջ մուսուլման աշխարհի մզկիթների մինարաներից և օրը երեք անգամ—առաւօտեան արշալոյսին, ճիշտ կէսօրին և երեկոյեան արեգակն մայր մտնելուց յետոյ:

Ազանի խօսքերի թարգմանութիւնը տալիս է Սէյիգ աղան իւր վերջին գիմնաթի մէջ:

Ազանի ձայնագրած եզանակը կցւած է գրքիս վերջում:

իրենք տիրանան... Ես ուզում եմ ասել, որ իշխանութիւնը մեր անելիքի դէմ ոչինչ չունի, որովհետեւ Բագրի կոտորածների ժամանակ՝ սկզբում չխառնուեց և թողեց մի լաւ ջարդ տանք հայերին... Այնպէս էլ արել է Երևանում... Եւ մենք՝ հէնց զօրքի առաջ՝ անխնայ կոտորում էինք, թալանում էինք նրանց տներն ու խանութները... անագին տակառներով նաւթ էինք տանում ու տներն ածելով՝ կրակ էինք տալիս... Բայց երբ երրորդ օրը, հայերն սկսեցին մեր առաջն առնել, իսկոյն զօրքը հասաւ խաղաղեցնելու և դրանով մեզ օգնեց... Բալխանայից հայերին չթողեցին քաղաք մտնել և բոլորին խուզարկեցին ու զենքերն առան, այն ինչ մեր մարդիկը գիւղերից եկան մեզ օգնութեան՝ առանց մի որ և է արգելի:

ՄԻ ՄԵՆ ԱՍՏԻՃԱՆԱՌՐ

(Առաջին կարգից) Տօ դէ ուղիղն ասա, էլի: Հէնց ինքը, իշխանութիւնը մեզ խաղի մէջ գցեց, էլի: Ճշմարիտն ասա, թող ամենքն էլ իմանան, էլի:

ՄԻՐԶԱ ԻԻՍՈՒՓ

Այո: Ուրեմն արեցէք, ինչպէս ասաց Շուքիւր աղան: Իսկ մենք էլ, բոլոր ծառայողներս, խաներս, բէկերս, աղալարներս ամեն կերպ կօզնենք ձեզ, մեր ամենիս նպատակին հասնելու համար:

ԽԱՆԵՐ, ԲԵԿԵՐ, ԱՂԱՆԵՐ ԵՒ ԱՅԼՆ

Ի հարկ է, ի հարկ է... աչքներիս վրայ... Մենք միշտ պատրաստ ենք:

ՍԷՅԻԳ ԱՂԱ

(Գրգռւած դրոշմ է իր տեղից, դառնալով քաղմութեամբ) Եթէ դուք չէք լսում ինձ, ով մոլորեալներ. դուք պարտական էք անշուշտ հպատակել ազանի խօսքերին: Դուք լսում եք. — անհա նա հնչում է մինարէթից: Նա ասում է.

«Մեծ է Աստուած...

«Սոստովանում եմ, որ բացի Աստծուց չկայ այլ Աստուած...

«Սոստովանում եմ, որ Մհամմադը Աստծու մարգարէն է...

«Հաւաքեցէք աղօթքի...

«Հեռացէք չար ճանապարհներից...

«Կատարեցէք Աստուածահաճոյ գործեր...

«Աստուած մեծ է...

«Չկայ Աստուած, բացի Աստծուց...

Ահա ինչ է յիշեցնում ձեզ օրը երեք անգամ այս ազանը: Իսկ դուք ինչ բանի վրայ էք: Սուղացէ՛ք, մուսուլմաններ: Հետեցէ՛ք ազանին: Թոթափեցէ՛ք ձեզնից չար, ազգակործան մտքերը: Հետեցէ՛ք ազանին:

(Բազմութեան մէջ խիստ իրարանցումն է: Մի քանիսն ծեծելով զուրս են անում մզկիթի բակից):

ՄԻՐԶԱ ԻԻՍՈՒՖ

(Կատարած) Դէն գցէք ձեր մտքերից այսպիսի Սէյիդներէ խօսքերը: Դուրս հանեցէք այդ տեսակ մարդկանց ձեր միջից: Դրանք միայն պղտորում են մեր ազատ միտքը, մեր ազատ կամքը, մեր այս սուրբ գործը: Դրանք դաւաճանում են Իսլամին:

ԱՄՔՈՒՅԸ

(Զայրացմամբ) Դժուրս արէք Սէյիդին... Նա դաւաճան է, դաւաճան է... Դժուրս արէք...

(Մի քանի մարդիկ, որոնց մէջն են եւ Թաղի եւ Ուսուրը, առջ են գալիս եւ Սէյիդին հրելով զուրս են անում մզկիթի բակից):

ԶՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Է՛յ մուսուլմաններ... Հիմայ տեսնում եմ, որ ձեր մէջ կանք կայ, կամք կայ, ոյժ կայ, սիրտ կայ... Այսպիսի վճռողականութեամբ սարեր կարող էք շուռ տալ, ծովեր շարժել իրենց տեղերից: Ես տեսնում եմ, որ Իսլամի արշալոյսը ծագելու վերայ է. կարող կլինենք մենք՝ նոյն իսկ արեգակի ծագելուն հասնել... Այն ժամանակ արեգակը կլուսաւորի, կջերմացնի, կվերանորոգի ամբողջ Իսլամական աշխարհը: Քանի եղէք: Ամեն մի մուսուլման, որ կնկնի այս սուրբ պատերազմում, կնշանակի ոսկէ տախտակի վրայ: Զոհեր պէտք են: Ոչ մի մեծ գործ առանց զոհերի չի լինի: Զոհերը միայն պէտք է իշխող դարձնեն Իսլամին, նոյն իսկ ամբողջ աշխարհի վրայ: Հասել է ժամանակը և մեզանով պիտի սկսուի: Ո՛րքան բախտաւորութիւն մեզ համար: Մուսուլմանն արիւնից երբէք չի վախեցել: Իմացէք, որ Իսլամից զուրս մեզ փրկութիւն չկայ:

ԱՄՔՈՒՅԸ

(Յնծուծմամբ) Մենք պատրաստ ենք... Իսլամից զուրս մեզ փրկութիւն չկայ... Ամենքս մատաղ կլինենք Իսլամի համար:

ԶՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ապացուցէք ուրեմն, որ մուսուլմանի թափրը Իսլամի պարծանքն է:

ԱՄՔՈՒՅԸ

(Համակրութեան վայրենի աղաղակներ, որոնց միջ լսում են նաեւ) Մեր թափրը մեր պարծանքն է... Կրակն ու սուրբ կլինի մեր ճանապարհ բաց անողը...

ԶՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Մահ նրան, ով Իսլամի դէմ է:

ԱՄԵՆՔԸ

Մահ նրան... Մահ... Մահ նրան, ով Իսլամի դէմ է... Մահ նրան...

(Բերում են տասնեակներով կանաչ դրօշակներ: Շատերի ծայրերին Ալիի փանջերն են, իսկ շատերին կիսալուսիններ):

ԱԽՈՒՆԴ

(Բարձրանում է խցիի առաջի սանդուխների վրայ): Ո՛վ հաւատարիմ մուսուլմաններ... Երգուեցէք, որ այստեղ՝ ամեն մի խօսք, ինչ որ ասուեց, մուսուլմանից զուրս ոչ ոք չի իմանայ:

ԱՄԵՆՔԸ

Երգում ենք... Երգում ենք...

ԱԽՈՒՆԴ

Ով որ մի ծպտուն հանի այս ժողովի մասին օտարների առաջ, նամանաւանդ անհաւատ հայերի, նա շէյթան է և դժոխքի զաւակ:

ԱՄԵՆՔԸ

Նա շէյթան է և դժոխքի զաւակ:

ԱԽՈՒՆԴ

Ով որ իմանայ թէ մի որ և է մուսուլման բերնից զուրս է հանել մի խօսք, նրա պարտքն է ջնջել այդ մուսուլմանին աշխարհի երեսից:

ԱՄԵՆՔԸ

Նա կջնջուի, նա կջնջուի... Կջնջուի...

ԱԽՈՒՆԴ

Աստուած մի արասցէ որ մի որ և է մուսուլման զաւաճանի մեր այս երգումներին:

ԱՄԵՆՔԸ

Աստուած մի արասցէ... Աստուած մի արասցէ...

ԱԽՈՒՆԴ

Այդ տեսակ մուսուլմանը թող խորտակւի դժողքի խորքերը և հուր յաւիտենական տապալկուի կպրէ կարասի մէջ ամէն:

ԱՄԵՆՔԸ

Ամէն... Ամէն...

ԱԽՈՒՆԴ

Երգուեցէք այս մէջիդով. երգուեցէք մեր ս. Դուրանով:

ԱՄԵՆՔԸ

Երգում ենք... Երգում ենք...

ԱԽՈՒՆԴ

Հիմայ կրաժանուեն շատերից դրօշակներ և հաղարաւոր թղթեր. ամեն տեղ տարածելու համար: Այդ թղթերում

զբաժնի է, ինչ որ պէտք է անէր և շատ մանրամասն: Դէ, ուրեմն, թող առաջ գան պատգամաւորները, կամաւորները, սէյիդները, զարմիշները: մի խօսքով՝ նրանք, որոնք պիտի մտնեն մուսուլման ժողովրդի մէջ՝ քարոզեն և տարածեն ինչ որ այստեղ ասեց, ինչ որ թղթերում գրած է և առնեն մի մի հատ սրբազան գրօշակներ:

(Բաժանում են շատերին գրօշակներ և ամենքին էլ մեծ քանակութեամբ թղթեր: Մուրթուղալի բէկն էլ է վերցնում):

ՄԷԿԸ

Փիլի... Ինչ էլ տուէք: Ինչ ինչպէս էք խմանում: Մենակ են բաւական եւ մի քանի մահալներէ համար: Ի՞նչ է, շորերս հին են, հա՛մ... Ինչ բանի տեղ չէք գնում, հա՛մ...

ՉՈՒՔԻԻ ԱՂԱ

Տուեցէք զբան էլ, դա արժանաւորագոյններից մէկն է երևում:

(Տալիս են):

ԱԽՈՒՆԴ

(Արկին բարձրանալով) Վերջին խօսք էլ, է՛յ մուսուլմաններ: Ահա, տեսնում էք ձեռքիս այս գրօշակը:

ԱՄԵՆՔԸ

Տեսնում ենք... Տեսնում ենք...

ԱԽՈՒՆԴ

Ահա այսպէս կհանէք այս սրբազան նշանները... (Հանում է գրօշակի ծայրից Ալլի փանջը (ձեռքի ծեւը). իսկ ուժ գրօշակի վրայ կիսալուսինն է, նա պէտք է հանի այդ կիսալուսինը... գրեցէք, այսպէս, ձեր ծոցը... ձեր սրտի վրայ...)

ԱՄԵՆՔԸ

Շատ լաւ... Շատ բարի... Շատ լաւ...

ԱԽՈՒՆԴ

Յետոյ կհանէք այս կանաչ շորը... այսպէս... իր փայտից և ծալելով այսպէս... կկապէք ձեր մէջքին՝ իբրեւ գօտիներ... Իսկ այս փայտը՝ կլինի ձեր գաւազանը: Այսպէս կերթաք ամեն տեղ: Հէնց որ մուսուլմանների հոգերը կմանէք, իսկոյն շինեցէք ձեր գրօշակները առաջւան պէս և՛ ձեռքերիդ բարձր բռնած՝ մտէք մուսուլմանների մէջ. բաժանելով ու տարածելով այդ թղթերը՝ քարոզեցէք, քարոզեցէք մինչև ձեր վերջին շունչը և կխոնարհուեն ձեր առաջ բոլոր մուսուլմանները. եւ՛ Ալլի:

ԱՄԵՆՔԸ

Եւ՛ Ալլի... (Չեղբներին գրօշակները բարձր բռնելով) Եւ՛ Ալլի... Եւ՛ Հազրաթ Արբաս... Եւ՛ Մուրթուղ Ալլի...

Վ. Ա. Բ. Ա. Գ. Ռ. Յ. Բ.

II

Գ Ի Ի Ղ Ը

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ:

ԱՆՁԻՆՔ

ԴԱՍԳԱՐ ԱՄԻ
ՀԱՅԲԱՋ
ԿՈՍՏԱՆԴ, որա որդին
ԱՋԻՋ
ՄԱՐԿՈՍ
ԴԱԼՈՒՍՏ
ՎԱՆԷՍ
ՍԱՐԻՔԷԴ
ՄԱՆՈՒԿ
ՄԷԿԸ
ՄԻՒՍԸ
ԵՐՐՈՐԴԸ
ՀՈՎԻԻ
ՀԵՐԻՔՆԱՋ, Հահրազի կինը
ԼՈՒՍԻԿ, որանց աղջիկը
ՆԱՋԱՆԻ ՏԱՏ
ՍԱԼԻԻ
ԱԼՄԱՍՏ ՔԻՔԻՐ
ՄԻ ԿԻՆ
ՄԻՒՍ ԿԻՆ
ՄԻ ԱՂՋԻԿ
ՄԻՒՍ ԱՂՋԻԿ

Դիտողականներ, կանայք, աղջկուհիք եւ երեխաներ:

ՄԱՅԻՍ ԱՄԻՍՆ Է ՀԱՄԲԱՐՁՄԱՆ ՕՐԸ:

Դէպքի տեղը, — Շարուրի և Դարալագեազի սահմաններում գտնուած գիւղերից մէկը:

II

Գ Ի Ի Ղ Ը

Ետարանը ներկայացնում է հայ գիւղերից մէկը: Նախաբեմը կազմում է մի փոքրիկ հրապարակ. աջ եւ ձախ կողմերը տանում են դէպի գիւղական փողոցներ: Անմիջապէս յետո՛ւ ձգւած է բեմի ամբողջ լայնութեամբ մի պատ, որը մեջեջից բաւական տարածութեամբ՝ փլատակւած է, իսկ կողերը կանգուն են՝ ամեն

կողմից 2—6 արշին տարածութեամբ (համեմատած բեմի լայնութեանը), որոնց շարունակութիւնները ծածկւում են ծառոտ կուլիսների յետեւում: Պատի փլածքից երեւում է Շահբազի տան առաջ պարսեղը, որից յետոյ նոյն պարսիզի միւս պատն է՝ իւր փողոցի դռնով: Աջ կողմում երեւում է նրա տան եւ այլանի մի մասը: Երկրորդ պատից յետոյ, որ ձգւած է զուգընթաց առաջինի հետ, փողոց է, ապա գիւղական անկանոն դասաւորութեամբ շինւած սեն, իսկ յետոյ զանազան բարձր ու ցած կտուրներ եւ տեղ տեղ ծառերի կատարներ. աջ կողմում երեւում է գիւղական եկեղեցու մի մասը: Գիւղից յետո՛ւ դառնէ, իսկ հորիզոնում կապուտակ լեռների մի շղթայ. աջ կողմում երեւում է Մառիսը:

Վարագոյրը բարձրանալուն պէս՝ հնչում են եկեղեցւոյ պատարագի վերջին դանդակները: Հնչման ձայնագրած եղանակը № 2, կցւած է զբոսի վերջում:

ՏԵՍԻԼ Ա

ՍԱՐԻՔԷԴ եւ ԼՈՒՍԻԿ

ՍԱՐԻՔԷԴ

(Դալիս է աջ կողմից եւ տեսնում է Լուսիկին ձախ կողմի պատուակը ավելիկա՝ մէջքը իրեն դարձրած: Զգուշանալով մտնելու Լուսիկ...)

ԼՈՒՍԻԿ

(Յանկարծ յետ նայելով, ժպտում է եւ կարմրում) Վայ, վա-
խեցայ... (Շփոթեալ շարունակում է իւր գործը):

ՍԱՐԻՔԷՔ

(Ատորւած) Ինձնից վախում ես, հմ:

ԼՈՒՍԻԿ

Ինչի՞ եմ վախում... Ամա դէ... (Շփոթեալ կրկին աւելում է):

ՍԱՐԻՔԷՔ

Ժամից երբ դուրս էկար, որ չտեսայ:

ԼՈՒՍԻԿ

Մէքս ու հարսս որ ժամ էկան, ինձ տուն դրկեցին, որ
տուն ու մունը սրբեմ: Մեր տանն էսօր ջան դիւլում կայ:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Բարով խէրով լինի... (Միջոց: Առափկը շարունակում է
աւելիլը) Լուսիկ ջան, ախր ես գնում եմ...

ԼՈՒՍԻԿ

(Յանկարծ դադարեցնելով իւր գործը) Ե՞րբ:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Էգուց զեռ լուսը չծագած:

ԼՈՒՍԻԿ

Ո՞ւր:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Երևան:

ԼՈՒՍԻԿ

(Ատորւած) Ինչի՞ էգպէս շուտ:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Դէ էս երեք շաբաթ ա, ինչ երևանից դուրս եմ եկել.
ինձ երկու շաբաթով ուղարկեցին Երևանու գաւառի գիւղերը.
մի շաբաթ էլ ինձ ժամանակ տւին, որ գամ մօրս տեսնեմ:
Էգուց չէ էլօր՝ պէտք ա երևան լինեմ. թէ չէ կազմակեր-
պութիւնն ինձ առկանքի տակ կգցի:

ԼՈՒՍԻԿ

Սպասիր. դու ծառայում չե՞ս:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Ձէ. թողի. կազմակերպութիւնի մէջ զինուոր եմ գրուել:

ԼՈՒՍԻԿ

Ծառայութիւնդ լաւ չէ՞ր:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Ինչի՞ չէ. շատ լաւ էր: Ամա ամեն մարդ պարտական
ա առաջ իր ազգին ծառայի: Առաջ ոտճիկս 18 մանէթ էր.

հացն էլ, տունն էլ,—ամեն բան. ամա հիմի՜ հէնց 20 մա-
նէթ ա որ կայ,

ԼՈՒՍԻԿ

Վա. ինչի՞ որ:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Բաս: Հիմի հայ ու թուրք իրար են դիպչում.—Բագու,
Երևան,—ամեն տեղ: Պէտք ա հասնենք ամեն տեղ ու մեր
հայ քրիստոնեաներին օգնութիւն անենք:

ԼՈՒՍԻԿ

Ի՞նչ ասել կուզի: Բաս առաջ ինչ ծառայութիւն ունէիր:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Առաջ՝ խոհարար էի: Յետոյ գնացի սալղաթ: Սալղա-
թութիւնից պրծայ՝ ու էլի էկայ խոհարարութիւն արի:

ԼՈՒՍԻԿ

Խոհարարն ի՞նչ ա:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Մեծամեծների տանը կերակուր էփող:

ԼՈՒՍԻԿ

Աշպաղ էի՞ր:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Ա՞շպաղը որն ա. խոհարար, խոհարար: Աշպաղը մենակ
փլաւ, տօլմայ, քուֆթայ, բողբաշ ա էփում, իսկ ես տեսակ
տեսակ սուփեր, կատլետներ, սօսաներ, բորշեր, բիշտէկաներ,
ժարկօներ, մարօճնա, բլումանժա:—Ինչ ասես:

ԼՈՒՍԻԿ

Էդ ի՞նչ կերակրներ են:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Հը՛մ... Ֆրանցուզի... Այ, որ ինձ առնես, էն վախտը
կիմանաս:

ԼՈՒՍԻԿ

Հիմի դու մօրիցս լաւ քուֆթայ, քեալագէօշ կեփես, հմ:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Ի՞նչ քուֆթայ-բողբաշ, ի՞նչ տօլմայ-փլաւ, ի՞նչ քեա-
լագէօշ... Էդ մութիկների կերակուր ա, Լուսիկ ջան. Երեա-
նու էն մեծամեծները—ոսները, հենց հայերից շատերն էլ՝
իսկի էդ չեն ուտում: Իմ եփած կերակուրները պրօկուրօրներն
են ուտում, նաչալնիկները, պօլիցմէստրը, զեռ գուրերնաան
էլ... Բաս պլօմբիլը ես ինչպէս եմ պատրաստում, պլօմբի-
լը.—դու պէտք ա ուտէիր:

ԼՈՒՍԻԿ

Է՞դ ինչ բան ա որ:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Պիտերը մի էնպէս բան ա որ, որ դրանից լաւ բան աշխարհում չկայ: Ամա չէ. դրանից լաւը, դրանից քաղցրը, դրանից սիրտ հովացնողը—մենակ դու ես, Լուսիկ ջան:

ԼՈՒՍԻԿ

(Յանկարծ կարմրելով եւ ամօթով) Վա՛: Ի՞նչ ես ասում:

ՍԱՐԻՔԷՔ

(Գրտելով դէպի ինքը) Աստուծո՛ւ մի անունը վկայ: Ես քեզ չեմ փոխիլ սաղ աշխարհի կերակրների հետ: Դու մի ինձ առ՝ ու տես: Տես ինչ գայֆայ ու շակալաղ պիտի խմացնեմ քեզ, ինչ կերակրներ պիտի ուտեցնեմ քեզ, ինչ դառ ու դառ—բար պիտի հագցնեմ քեզ... Տես ինչպէս եմ մատներս մի-մի ճրագ շինում ու քու առաջին պահում, որ քու էս նախշուն, զարափիլի նման աչքերիդ, քու էս վարդ վարդ թշերիդ, դէմքիդ ու շուրքիդ վրայ՝ ողջ աշխարհը պէլացած մնայ, քար կարի:

ԼՈՒՍԻԿ

Բա որ էդպէս ա, էլ ո՛ւր ես ինձ թողնում ու գնում:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Ախր չի լինի, ջէյրանս. ասեցի որ ամեն զինւոր պարտական ա առաջ իր ազգին ծառայի, հայ քրիստոնեաներին փորձանքից ազատի ու յետոյ...

ԼՈՒՍԻԿ

Էդ շատ կքաշի:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Ի՞նչ ասեմ—մի քանի ամիս կքաշի. ո՛վ գիտի տարի էլ քաշի. մինչև որ էս թուրք ու հայի թշնամութիւնը վերջանայ:

ԼՈՒՍԻԿ

(Վացի ձեռով) Բա ես էդքան ի՞նչպէս մնամ. սիրտս կճաքի առանցի քեզ:

ՍԱՐԻՔԷՔ

Բա ես առանցի քեզ կարամ. բայց ի՞նչ արած. Այ, Բագո՛ւ՝ էն անօրէնները չորս-հինգ հարիւր հայ սրի քաշեցին ու էրեցին, Երեան՝ հիթսուն-վաթսուն հայ մորթոտեցին... Հմի էլ Նախչեանի հմար են ասում... Բա դրանց արինը զո՛ւր պիտի գնայ... Այ, հմի մենք էլ նրա համար ենք, որ թուրքերի առաջն առնենք, մենք էլ նրանց հախիցը գանք, որ բանը շատ չմեծանայ. թէ չէ կոտորածն ամեն տեղ կ'ընկնի ու հայ քրիստոնեան ձեռաց կերթայ:

ԼՈՒՍԻԿ

Դէ որ էդպէս ա, Սարիքէք ջան, տաս տարի էլ կ'մնամ ու քեզ կսպասեմ: Գնա՛, Աստուած քեզ հետ: Գնա՛ մեր հայ

քրիստոնեաներին օգնական եղիր: Բայց իմացիր, Սարիքէք, որ ամեն տեղ էլ ես մտքով քեզ հետ եմ. թէ քնած լինես, թէ զարթուն, թէ նեղ օրի լինես, թէ լէն, ամեն, ամեն ժամանակ միտքս միշտ քեզ հետ կ'լինի:

ՍԱՐԻՔԷՔ

(Ոգեւորւած) Ը՛հմ, Լուսիկ ջան. դու ինձ մի նոր մարդ շինեցիր, Աստուածը վկայ ա, դու ինձ ասլան դարձրիր. Մասիս սարի նման՝ դու իմ ետեւին կանգնեցիր: Էս սուրբ համբարձումի օրը վկայ՝ քու անունը պէտք ա լինի իմ սրբութիւնը, իմ մեռօնը, իմ աւետարանը, իմ խաչը. սրանից դէնը արար աշխարհը ինձ համար հէ՛չ. քու անունը պէտք ա տամ ու ընկնեմ ջրի ու կրակի մէջ, հազար հազար գնդակների առաջ: Գու մի անունը ինձ կ'իրկի ամեն փորձանքից. դու իմ ազատարար հրեշտակը կ'լինես, Լուսիկ ջան... Դու իմ... հերիքնազի ձայնը.—Վուսիկ, Վուսիկ... Վա, արեւդ ես...

ԼՈՒՍԻԿ

(Վեր թռչելով) Վայ, վայ, ժամը դուրս ա էկել: (Գաղտուկ նայելով դէպի իրենց պարտէզը, ուր վստում են կանայք եւ աղջկունք ամեն հասակի): Մնաս բարով. հիմի մէլս մագերս կըսքճոկի: Փախիր:

ՍԱՐԻՔԷՔ

(Շտապով կրկին գրկելով Լուսիկին եւ ամեն բառից յետոյ համբուրելով) Մնաս բարով, իմ յոյսս... իմ ապաւէնս... Մնաս բարով... Ինքը ծածկւում է):

ՏԵՍԻԼ Բ

ԼՈՒՍԻԿ, ՀԵՐԻՔՆԱԶ, ԿԱՆԱՅԻ ԵՎ ԱՂՋԿՈՒՆԸ

ՀԵՐԻՔՆԱԶ

Լուսիկ, ա՛յ Լուսիկ... Ո՛ւր ա կորել էս աղջիկը...

ԼՈՒՍԻԿ

(Շփոթւած եւ արագ սրբելով պատի մօտերը) Էս ա գալիս եմ, նանի, էստեղ եմ:

ՀԵՐԻՔՆԱԶ

Ի՞նչ ես շինում էսքան ժամանակ, քա՛ն:

ԼՈՒՍԻԿ

(Սրբելով) Պատաստակն եմ սրբում, վերջացնում:

ՀԵՐԻՔՆԱԶ

Քա. ի՞նչ սրբելու ժամանակ ես գտել, պըճոկւած. ջանգիւումաւորը քեզ ա սպասում ախր:

ԼՈՒՍԻԿ

Պըճայ, նանի, պըճայ. գալիս եմ: (Աւելը ձեռքին՝ փլածքի

վրայով անցնելով՝ իրենց պարտէզը: Չանգիւլումաւորներին) Բարով հազար բարի... Էս սհաթին, նանի:

ՆԵՐԻՔՆԱԶ

(Բարկացած) Քա, պրճուկես ոչ գու, սրտեղ ես դրել ծաղկի ամանը:

ԼՈՒՍԻԿ

Էս սհաթին, նանի. պահել եմ, որ չգողանան... (Կսկիւն արագապէս ծածկում է աջ եւ նոյն արագութեամբ երևում է ծաղկի բոլոր ձեռքին, որի բերնին դրած է մի մեծ ծաղկեփունջ. դնում է պարտէզի մէջտեղը) Ը՛հ, համեցէք:

ԱՄԵՆՔԸ

(Աւրախ եւ ծափով) Նազանի տատի, Նազանի տատի, Չան գիւլումը քեզ ա սպասում... Նազանի տատի...

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

(Բաժանելով միւսներից եւ առաջ դառնալով) Էս սհաթին, ձեզ դուրբան... (Վտանալով ծաղկեփնակի բոլորին): Դէ, Էկէք, թոփ էլէք, պառաւներ ու ջահէլներ, կնանիք ու աղջկերք, հարսներ ու կեսուրներ... Էկէք, չորս բոլորը շարեցէք, ձեր վիճակն իմացէք, Աստծուն փառք տուէք, Աստծուն օրհնեցէք... Չան սաղուծիւն լինի ձեր ամենին, — մեծերին, պուճուրներին, արար աշխարքին:

(Բոլորը սրտատրոփ մօտենում են եւ կիսաբոլոր կանգնում Նազանի տատի յետեւում, երեսները դէպի հանդիսականները դարձրած):

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

(Հերթնաղին) Դէ, էրեխուն բերէք: (Բերում են մի 5—8 տարեկան երեխայ, նստեցնում են բոլորի յետեւը, երեսը դէպի հասարակութիւնը դարձրած: Գլխին մի հաստ քօղ են գցում, այնպէս որ ծածկում է ինչպէս երեխային, նոյնպէս եւ բոլորին: Յետոյ քօղը բարձրացնելով, Նազանի տատը հանում է բոլորից ծաղկեփունջը եւ մի մի հատ ծաղիկ քաշելով, տալիս է շրջապատողներին, իսկ ինքը վերցնում է ամբողջ մնացած փունջը): Դէ, ջահէլներ ու ահէլներ, ձէն պահէք: (Նրդում են):

Աբազը հեշտացել ա, Չան, գիւլում, Չան, Չան*)

Ճամփէքը կոշտացել ա, Չան, ծաղիկ, Չան, Չան:

Իմ նանիս խարար տարէք, Չան, գիւլում, Չան, Չան

Մուշտարիս շատացել ա, Չան, ծաղիկ, Չան, Չան:

(Իմնելով երեխային) Դէ, հանի, բալէս, էդ բոլորիցը...

Մի գատ հանի. ինչ լինում ա լինի: (Երեխան հանում է լի բոնով իրեր): Չէլաւ, չէլաւ: (Ընդհանուր ծիծաղ եւ քրքիջ): Եդ

*) Ինչպէս այս տան առաջին և երրորդ տողերից յետոյ երգւում է «Չան, գիւլում, Չան, Չան», իսկ երկրորդ և չորրորդ տողերից յետոյ՝ «Չան, ծաղիկ, Չան, Չան». նոյնպէս անխախտ պիտի երգել նաեւ տանն աների տղերից յետոյ: Չայնազրած եղանակը—գրքիս վերջում, № 3.

դցի տեղը. էդպէս. հիմի դրանցից մի գատ հանի, բալէս, ինչ լինում ա լինի, ամմա մի հատ լինի: (Երեխան հանում է մի մատնոյ): Այ, էդպէս, շատ ապրես, բալէս: (Կտանալով շրջապատողներին) Էս սեւ մատնոցն ա: (Աղջկերանցից մէկը կարմրելով ձեռքը մեկնում է եւ վերցնում: Ընդհանուր ուրախութիւն): Աստուծ տայ, բալէս, Աստուծ մուշտարիքդ դհա շատացնի: (Նրդում են):

Ծաղիկ եմ քաղել նարնջի,

Այ տղայ, վեր արի, փնջի.

Մէրս քեզ աղջիկ չի տայ.

Քանի ման գաս, եաջնջի:

(Իմնելով երեխային) Հիմի էլ մի գատ հանի, բալէս: (Երեխան հանում է մի կտորած դանակ): Էս սեւն ա: (Կտանալով ձեռքը մեկնում է ու առնում): Է՛հ, Աստուծ քու բանն աջողայ, բալէս: Ինչի՞ էդպէս դուս էկաւ, քոռանամ ես... Դէ, էլի ձէն պահէք. թէ չէ կթողնեմ, կերթամ. ձեր մուրազը ձեր փութում կմնայ, հա:

Նախարատափին խնկի ծառ.

Մնձոր քաղեմ, արի, տար:

Ուրբաթ, շաբաթ քեզ մոհլաթ,

Լիս կիրակի արի տար:

(Երեխան հանում է մի օղ: Չեռիցն առնելով): Էս սեւն ա, մէջտեղ գայ: (Մի աղջիկ առնելով տատի ձեռքից օղը, ծածկում է աղջկերանց մէջ): Այ, ինչ եմ ասել, բարով գայ տանի, Չանի Չան, բարով գայ տանի:

Վերնաքամին գալիս ա,

Թիկնամէջքիս տալիս ա.

Մէյդան արէք անց կենամ,

Կարօտ եարս գալիս ա:

(Երեխան այս անգամ առանց ասելու ուրախ ուրախ ինքն է հանում մի սղնձե մատանի): Էս սեւ մատանիքն ա, քա. տէրը դուրս գայ. մի տեսնեմ էդ սեւ եարն ա գալի: (Վտանում է մի աղջիկ եւ կարմրելով առնում): Աղջի, քա. եարն ա գալիս, հա... Շատ ապրես. բարով գայ ու տանի: (Ամենքն էլ ուրախ ուրախ ծիծաղում են): Դէ, ձէն պահէք ասում եմ, թէ ոչ համա...

Չան գիւլում կասեմ, կշարեմ,

Տոպրակ կածեմ, կկարեմ.

Կարէ կտուր ման կգամ,

Քանց քեզ լաւը կճարեմ:

(Երեխան հանում է մի կոճակ): Էս սեւն ա... թէք արէք... (Մի կին է առնում: Փափոցն ընկնում է կանանց մէջ. իսկ ինքը՝ քրքջում է): Դէ, ծափ տուէք է... Ինչի՞ չէք ծափ տալիս... Չան-գիւլումը առանց ծափի չի սաղում: (Նրդր հետ ծափ են տալիս):

Ճրագ դնեմ լիսացու,
Կարմիր խառն քիսացու.
Ես քու մօրը հարսնացու,
Դու իմ մօրը փեսացու:

(Նրեխան տալիս է մի բանալի): Էս սլօն ա, մէջտեղ գալ:
(Լուսիկը խլում է տատի ձեռքից բանալին): Այ, ինչ եմ ասել,
շատ ապրեն...

ՀԵՐԻՔՆԱԶ

Քա, աղջի, էդ ինչ ա. ախր քու վիճակը դուրս էկաւ:

ԼՈՒՍԻԿ

((Թաղնեկով աղջկերանց մէջ) Նանի, չեմ իմանում, իմ արեւը.
ես բեխարար՝ ջիբիցս ա ընկել մէջը: (Ամենքը ծիծաղում են):

ՍԱԼԻ

Քա, ա կնիկ, ի՞նչ անենք, ջահել չի... Աչքդ լիս. լաւ
դուրս էկաւ էս մէկը, հա: Բաղդը դռանը կանգնած ա:

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

Աստուած մուրազներդ կատարի:

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Ամէն, ամէն:

ՀԵՐԻՔՆԱԶ

Շատ սաղ լինես. Աստուած քունոնքն էլ պահի: Աստուած
ձեր մուրազին էլ հասցնի:

ՍԱԼԻ

Շատ սաղ լինես:

ԱՄԵՆՔԸ

Շատ սաղ լինես:

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

Դէ, աղջկերք, ձէն պահէք, դալբութիւն մի արէք: Քա,
դորթ, լաւ ծափ տուէք է. գոռեմ էք, ի՞նչ ա. վա: (Նրդն ու
ծափը աւելի աշխուժով):

Դեար նի մտայ, խոր ա,

Քաթան շապիկս նոր ա

Իմ նանին խաբար տարէք,

Ես օլքեայ, օլքեայ կորայ:

(Նրեխան տալիս է մի չախմախի քար: Մինչեւ Նազանի տատի
„էս ումն ա“ ասիլը, Սալին նրա ձեռքից խլում է):

ՍԱԼԻ

(Խիստ կոտորած) Դէս տուր, դէս տուր... Էս իմ անբախտ
գլուխը գետինը մանի, լաւ չի:

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

Քա, ա կնիկ, ամանչում չիս. էս տեսակ բանիցն էլ մարդ
իւր սիրտը կկոտրի: Աստուած քու թագաւորացու աղէկ պահի:

ԱԼՄԱՍ ՔԻՔԻՐ

Քա, փառք Աստծու, էրեխայ հօ չես, որ էս վիճակնե-
րը բանի տեղ ես դնում:

ՀԵՐԻՔՆԱԶ

Դէ, բան ա էլի. ջահէլների համար ա, մեկ համար չի հօ:

ՍԱԼԻ

Բա ես ջահէլ չունեմ... Ես եմ, միշտուհար տղայ. նրա
վիճակն էլ էսպէս դուրս գալ:

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

Քա, վոյ, հոգն իմ գլխին. սիլ էր իմանում, որ քու
տղինը պէտք ա դուրս գալ:

ՍԱԼԻ

Ձէ, հէնց բայդուշ ես, բայդուշ. մի խէր բան չես ասի:

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

Բայդուշ էլ ես ու՛ հլա մի գատ էլ աւելի: Լերթաքաշ:

ՍԱԼԻ

Իմ լերթաքաշութիւնը սրտեղ ես տեսել, բենամուս:

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

Դէ, դէ... լեզուդ քեզ քաշի: Բենամուսը հէնց դու ես,
որ կաս:

ՍԱԼԻ

Դու իմ բենամուսութիւնն երբ ես տեսել, ասա. հէնց
սրանց մէջն ասա, թէ չէ մուջասամդ գլխիդ կտոր կտոր կանեմ:

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

Լեզուդ քեզ քաշի, ասում եմ, թէ չէ հիմի մազերդ կը-
պրճոկեմ. բէհայա:

ՍԱԼԻ

Դու ես բէհայան, մեծով պուճուրով էլ էք բէհայա. քու
եօթն պօրտն էլ ա բէհայա. հիմի իմացար:

(Նազանի տատը վրայ է դալիս Սալբու վերայ, Սալին էլ նրա
վերայ, բայց շրջապատողները, որք տատի կողմն է պահում եւ որք
Սալբու, չեն թողնում կոխը մեծանայ):

ՄԻ ԿԻՆ

Քա, ի՞նչ էք իրար ետիւից ձաւար հաւաքում:

ՄԻՒՍ ԿԻՆ

Էս ջան գիւլում չէլաւ, խայտառակութիւն էլաւ:

(Սալին գնում է, նրա հետ էլ մի քանիսն):

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

(Սալբու յետիւից) Ըհմ, գետինը մանես դու:

ՏԵՍԻԼ Գ

ՆՈՅՆԸ, ԱՌԱՆՑ ՍԱԼԲԻԻ ԵՒ ՄԻ ԶԱՆԻՍՆԵՐԻ

ՄԻ ԱՂՋԻԿ

Աման, չուզեցինք մենք էս տեսակ վիճակն ու ջան-
գիւլումը:

ՄԻՒՍ ԱՂՋԻԿ

Ո՞վ ա տեսել, որ ջան գիւլումին իրար միս ուտեն:

ՄԻ ԿԻՆ

Գնանք, գնանք, թէ չէ խաթէն մեզնից ձեռք չի քաշիլ:

ՄՆԱՑԱՆԵՐԸ

Նազանի տատի, Նազանի տատի ջան, քեզ մատաղ,
ջան գիւլումը մնաց:

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

Գնացէք, գնացէք. Նազանի տատը էլ ձեզ համար ջան-
գիւլում ասող չի. թող ձեր ծակծակում Սալբին ասի: (Գնում է):

ՄԻՒ ՔԱՆԻՍԸ

(Նրա յետևից գնալով) Տատի ջան, տատի ջան...

ՀԵՐԻՔՆԱԶ

Էս ի՞նչ էլաւ, քան. հիմի խալխն ինչ կասի. էս խախ-
խայտառակութիւն էլաւ հօ:

ԱՄՄԱՍ ՔԻՔԻՐ

Խեղճ ջահէնների մուրազները սրտներում մնաց, քան:
Մնաք բարով: (Գնալով) Ո՛ւֆ, քա դէ եսիմ է:

ՏԵՍԻԼ Գ

ՉԱՀԱԶ, ԿՈՍՏԱՆԴ ԵՒ ԸՆՏԱՆԻՔԸ

ՉԱՀԱԶ

(Կոստանդի հետ զալիս են պարտէզի յետին դռնով: Կնկան)
Հ՞ը. ջանգիւլումաւորդ սէր են... Հիմի խալխն ինչ կասի:

ՀԵՐԻՔՆԱԶ

Խախ-խայտառակութիւն, էլի: Էն քրքրում Սալբին
արեց է: Ո՛չ իր մուրազին հասնի:

ՉԱՀԱԶ

Էդպէս էք է. հերիք ա, որ մի տեղ մի երկու-երեք
կնանիք հաւաքէք, ձեռաց իրար միս կուտէք: Բա պատրաս-
տութիւնդ:

ՀԵՐԻՔՆԱԶ

Էլ ինչ պատրաստութիւն. սաղ գնաց կորաւ, էլի:

ԿՈՍՏԱՆԴ

Մի սպասեցէք. Սալբու գլուխը ես էն օյինը գամ, որ
խկի չմոռանայ: Նա իմ ջանգիւլումը տակն ու վրայ անի:

ՉԱՀԱԶ

Դէ, դէ, ձէնդ: Ես քու հոգին կհանեմ, թէ մի բան ես
արել: Երեւի մեր ջան գիւլումն էլ էսպէս պէտք ա լինէր:
Գնանք մենք մեր բանին: Դէ, առաջ ընկէք:

(Իողորն էլ գնում են տուն):

(Հետուից լուում է ջան գիւլումի երգը):

ՏԵՍԻԼ Ե

ՍԱՐԻԲԻԳ, յետոյ ԼՈՒՍԻԿ

ՍԱՐԻԲԻԳ

(Գալիս է աջ կողմից մտանով) «Ջազացի աջի կուռը, կըզըն-
դայ մէջի գիւլը. վայ իմ կորած բլբուլը. քաշեցին խանի
դուռը»... (Միջոյ) Լմա, աչքս լնյա... Իմ սիրած բլբուլը քա-
շեցին խանի դուռը... Ը՛հմ, Ասուած վկայ ա, սաղ աշխար-
քը տակն ու վրայ կանեմ. քար քարի վրայ չեմ թողնի...
Սպասիր, տեսնենք Լուսիկի վիճակն ինչ ա դուրս էկել...
(Նայում է աջ՝ կանգուն պատի մօտից դէպի պարտէզի տան կողմը՝
կուչ ու ձիգ անելով, որպէս զի Լուսիկի ծնողներից չնկատուի: Տեսնե-
լով Լուսիկին այլմանում) Լուսիկ, Լուսիկ... ուսիկ... Տեսաւ:
Ձեռքով կանչելու շարժում է անում): Գալիս ա:

ԼՈՒՍԻԿ

(Նրեալով պատի մօտ՝ աջ կողմում) Դու ես:

ՍԱՐԻԲԻԳ

Հ՞ը:

ԼՈՒՍԻԿ

Իմացա՞ր:

ՍԱՐԻԲԻԳ

(Անհանդիստ) Ի՞նչը. իմ վիճակը:

ԼՈՒՍԻԿ

Ձէ: Էդ յետոյ:—Մեր խայտառակութիւնը:

ՍԱՐԻԲԻԳ

(Վախեցած) Ի՞նչ, հնց:

ԼՈՒՍԻԿ

Մեր ջան գիւլումը քանդուեց:

ՍԱՐԻԲԻԳ

(Անհանդիստ) Ի՞նչպէս. չի՞նի՞ ձեր ծաղիկ բոլորը գողա-
ցել են:

ԼՈՒՍԻԿ

Ձէ. կոխ ընկաւ ու ամեն բան քանդուեց:

ՍԱՐԻԲԻԳ

Բաս քու վիճակը:

ԼՈՒՍԻԿ

Իմ երկունսն էլ դուրս էկաւ, յետոյ քանդուեց:

ՍԱՐԻՔԷՅ

(Շտապով) Դէ որ քոնը դուրս ա էկել, ջհանդամը, որ քանդուեց: Ի՞նչ դուրս էկաւ քեզ. քեզ մատաղ, շուտ ասա:

ԼՈՒՍԻԿ

Լաւ: Առաջինն, ասենք, աւելի ոչինչ: Էս էր. «Ծաղիկ եմ քաղել նարնջի, այ տղայ, վեր արի. փնջի. մէրս քեզ աղջիկ չի տայ. քանի ման գաս, ետքնջի»:

ՍԱՐԻՔԷՅ

(Վախեցած) Ի՞նչպէս թէ... Մի՞թէ քեզ ինձ չեն տալու:

ԼՈՒՍԻԿ

Կտան, կտան. միամիտ կաց. մէրս էլ կտայ, հէրս էլ. ամենքով էլ՝ քեզ կտան: Հէրս քեզ շատ ա սիրում:—Էս մէկը՝ հէջ:

ՍԱՐԻՔԷՅ

Բաս միւսը:

ԼՈՒՍԻԿ

Հը՛ր. Ինչի՞ մթնեցիր... դրա համար միամիտ եղիր: Հա. միւսն էլ էս. «Ճրագ դնեմ լիսացու, կարմիր խառէն քիսացու. (արագ) ես քու մօրը հարսնացու, դու իմ մօրը փեսացու»:

ՍԱՐԻՔԷՅ

Այ, ինչ եմ ասել, ես քու հոգուն մեռնեմ... Ամմա... մի քիչ... երկու վիճակը իրար չեն բռնում:

ԼՈՒՍԻԿ

Բան չկայ. մենք կըռնացնենք: Բաս քոնն ինչ ա. մէրդ քոնչ ասեց:

ՍԱՐԻՔԷՅ

Հէնց բանը դրանումն ա է... Մէրս մէջքս կտրեց:

ԼՈՒՍԻԿ

Ի՞նչպէս թէ... մի ասա, տեսնեմ:

ՍԱՐԻՔԷՅ

(Աքերը ցած գցելով եւ մոնած) «Ձաղացի աջի կուռը, կը զնգայ միջի գիւլը»...

ԼՈՒՍԻԿ

(Վախեցած, արագ շարունակելով) «Վայ իմ սիրուն ըլբուլը, քաշեցին խանի դուռը»...

ՍԱՐԻՔԷՅ

(Իբր յանցաւոր) Հա:

ԼՈՒՍԻԿ

Վա... (Մտքերի մէջ է ընկնում):

ՍԱՐԻՔԷՅ

(Թոթափելով մտքերը) Չէ, Լուսիկ ջան, ես քեզ չեմ թողնի. ո՞վ ա իմանում թէ ինչ ա գալու գլուխներս...

ԼՈՒՍԻԿ

Ի՞նչպէս:

ՍԱՐԻՔԷՅ

Շատ-շատ՝ ինձ մի ամիս ժամանակ տուր: Ինչպէս որ լինի ես կազմակերպութիւնից էլի ժամանակ կառնեմ, թէ-կուզ հինգ օրով. որ չթողնեն էլ՝ կփախչեմ ու թռչունի թեւերով կթռչեմ, կհասնեմ քեզ. հէնց էս օրն էլ կպսակենք ու առանց ես գցելու քեզ կտանեմ Երեւան: (Վճռողաբար) Ես քեզ էստեղ չեմ թողնի:

Յերիքնաղի ձայնը տանից.— Լուսիկ... Լուսիկ...

ԼՈՒՍԻԿ

Էկայ, էկայ:

ՍԱՐԻՔԷՅ

(Շտապով) Իրիկունն էստեղ երեւա, հա:

ԼՈՒՍԻԿ

Լաւ, լաւ: Մնաս բարով: (Գնաց):

ՏԵՍԻԼ Զ

ՍԱՐԻՔԷՅ, յետոյ ՄԱՆՈՒԿ

ՍԱՐԻՔԷՅ

(Մենակ: Նայելով նրա դէպի տուն վաղիւուն): Գնաս բարով, իմ մարալը, իմ կաքաւը, իմ շակալաղը... (Գալով նախաբեմ) Գնաց... Է՛հ... Չէ. պէտք ա սրան էստեղից փախցնել, թէ չէ... ո՞վ ա իմանում... ո՞վ ա իմանում թէ թուրքերը վրայ չեն տայ մեր էս գեղին ու... «Վայ իմ կորած ըլբուլը քաշեցին խանի դուռը»... (Իրեն սիրտ տալով) Ասենք էս վիճակներին էնքան էլ հաւատալ չի լինի... ամա զէ ո՞վ ա իմանում... էլաւ՝ էլաւ. էն վախտը... ժամանակն ա վատ... Մեր էս գեղականները չեն էլ մտածում... որ... որ... հրացաններ առնեն... որ թուրքերը կարող են իրենց էլ վրայ տան ու ինչ ասես անեն... (Ձուրը գլխին է դնում եւ արմունկով յիշում է ծառին՝ խիտ մտատանջութեան մէջ):

(Հեռուից լսում է ջան դիւլումի երգը):

ՄԱՆՈՒԿ

Հը՛. Սարիքէ՛գ... Ինչի՞ վրայ ես մտածում: Չլինի՞ ու-դում ես իմանալ թէ սարերի փշերի ծերերն ո՞վ ա սրել:

ՍԱՐԻՔԷՅ

(Ձարժելով) Է՛հ. դու էլ...

ՄԱՆՈՒԿ

Բաս ինչի՞ ես էդպէս մթնգեղ. էն էլ էս Համբարձման օրը: Լսում ես, այ, սնդ գեղը ջան գիւլում ա տոում. ա՛յ... Լսում ես: Ամա դու էնպէս երես ես բռնել, որ, կասես, աշխարքի կող ու բեզեաւոր քեզանից պիտի առնեն:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Ի՞նչ կայ զարմանալու. ես էլ իմ ցաւերն ունեմ:

ՄԱՆՈՒԿ

Է՛հ, եղբայր. ինչքան էլ մտածես, էլի հարիւրի կէսը յիսուն ա.— ոչ աւել, ոչ պակաս:

ՏԵՍԻԼ Է

ՆՈՅՆՔ ԵՆ ԳԻՆԴԱԿԱՆՆԵՐ

(Հետզհետէ աջ ու ձախ փողոցներից հաւարում են գիւղականները այս փոքրիկ հրապարակը. որը պղպղում է, որը ման է պալիս, որը յենում է ծառին, - որը նստում է՝ նրա բնին մէջքը տաւած, որը չիբուխ է քաշում, կամ պատրաստում է քաշելու):

ՄԱՆՈՒԿ

Հը՞. Ի՞նչ ա էլիլ որ:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Իսկի բանից խաբար է՞ք:

ՄԱՐԿՈՍ

(Գալուտիին) Ասում են սրանց (ցոյց տալով դէպի Շահբապենց կողմը) ջանգիւլումը քանդել ա:

ԳԱՆՈՒՍՏ

(Գթի տակ ծիծաղելով) Գիտում եմ. լսեցի:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Սաղ աշխարքը, կասես, տակն ու վրայ ա լինում. մարդիկ են կոտորում, մարդիկ են կոտորում. բայց իսկի ձեր վէջը չի:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Ինչի՞. էլ ինչ ա էլիլ:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Այ քու տունը շէն՝ էլ ի՞նչ լինի. Բազու, Երեան... այ, հիմի էլ Նախիջևանիցն ա փխ հոտեր գալիս... Տեսնում էք՝ ճամբէքն էլ կտրւել են. էլ գեղից գեղ մարդ չի կարողանում գնայ, որ Նախիջևանից բանուման իմանայ:

ՄԱՆՈՒԿ

Դէ, քու էդ ասածը քաղաքներումն ա. մէնք ինչ անենք:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Ես չեմ ասում՝ թէ մեղաւորը դուք էք. բայց դէ բանն

էլ հէնց նրանումն ա, որ ամենքդ էլ պատրաստ պէտք ա լինէք է՛:

ԱԶԻԶ

Սպասիր. ի՞նչ պէտք ա անենք, որ պատրաստ լինենք:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Դուք պէտք ա նոր գէնքեր ունենաք: Ինչ էլ որ ունէք՝ հիմի՝ պէտք չեն դայ: Էնպէս պէտք ա անէք, որ ձեր թշնամին վերստ ու կէսից, մի վերստից աւելի չթողնէք ձեզ մօտիկանայ, թէ չէ... Ախր էս խառնակութիւնը քաղաքներից գեղերն էլ կարող ա մտնի՝ չէ՞:

ՎԱՆԷՍ

Սպասիր. ինչի՞ համար ա էդ նոր գէնքերը որ:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Բաս ես ի՞նչ եմ ասում. ահանջդ սրտեղ էր: Պէտք ա ունենաք, որ՝ թէ որ թուրքերը ձեր գեղին վրայ տան՝ նրանց հալածական անէք: Թէ չէ...

ԳԱՆՈՒՍՏ

Թէ չէ ի՞նչ... Ինչի՞ են վրայ տալիս որ:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Այ հէնց բանը դրանումն ա է՛: Մեր կազմակերպութիւնը ասում ա, որ էս խմորը զեռ շատ ջուր վեր կառնի. պէտք ա, ասում ա, պատրաստ լինենք ամեն փորձանքի: Որովհետեւ թուրքերը...

ՄԱՆՈՒԿ

Ի՞նչ թուրքերը. մեզ ի՞նչ կարան անեն որ:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Մենք նրանց հետ ի՞նչ ունենք բաժին բաժին անելու:

ՎԱՆԷՍ

Էդպէս մի ասա, քաւոր. թուրքը որ ոսկի լինի ջէրդ մի պցի՛. էդ հօ իմանում ես:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Իմանալն, ասենք, իմանում եմ...

ՄԱՆՈՒԿ

(Ընդմիջելով նրան) Ես որ թուրքին չգիպչեմ, նա մեզ ի՞նչ կարայ անի:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Էդպէս մի ասէք. մեր կազմակերպութիւնն ասում ա...

ՄԱՆՈՒԿ

Տօ դէ ձեր կազմակերպութիւնը գլուխը քարոյն ա տալիս, որ ասում ա:

ՍԱՐԻՔԷԳ

(Ատաղաւ) Դա՛ւ ես գլուխդ քարովը տալիս: (Գաշոյնը հա-

Նեկով եւ վրայ գալով, բայց դիւղականներն խփոյն մէջ են ընկնում եւ քաժանում): Էս բոպէին փորդ կթափեմ. անասուն:

ԳԻՒՂԱԿԱՆՆԵՐ

Սպասիր, տօ...

Սպասիր, էյ...

Գժւե՛լ էք, ի՞նչ ա...

Էս Համբարձման օրը՝ արիւնն էք պակաս:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Վա, տօ, էս օրւայ Համբարձումը զաւաղալիցն ա բռնե՛լ:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Էգպէս ա: Մեր կազմակերպութիւնի համար, ոչ ոքի չեմ թողնի, որ մի ծպտուն հանի:

ՎԱՆԷՍ

Դէ լաւ, լաւ... Չահէլ էր՝ ասեց...

ՍԱՐԻՔԷԳ

Ի՛րա Չահէլ գլուխը պատուը տւեց:

ԳԱԼՈՒՍՏ

Տօ, դէ, հերիք էլաւ է...

ՍԱՐԻՔԷԳ

Ախր չէք իմանում.—մեր կազմակերպութիւնը դիշեր, ցերեկ չունի. հանգստութիւն չունի. ինչ զէնքեր ասէք՝ բերիլ ա տալի, ամենքին ծախծախում ու զէնքի տէր շինում. ամենքին հասկացնում ա, թէ ինչ ա, հմա... զգուշ կենան, իրանց լոյս հաւատը թուրքի ձեռք չզցեն... Բայց սրա պէս ակամախները...

ՄԱՆՈՒԿ

(Երբ իրան չկտրելով) Աղա, դէ լաւ է... Հանաք էի անում էլի, վա՛...

ՍԱՐԻՔԷԳ

Ես քու հանաքը չանաք կանեմ. գիտում ես թէ չէ:

ԳԻՒՂԱԿԱՆՆԵՐ

Դէ լաւ, լաւ...

Տեսնում ես, որ հանաք էր անում, էլի:

Դու, աւելի լաւ, պատմիր ձեր կազմակերպութիւնից:

Էգ աւելի լաւ կլինի:

Դու քու խօսքն ասա, քու խօսքը:

Կազմակերպութիւնն է՛լ ինչ ա ասում:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Էն ա ասում որ՝ շատ վատ հոտ ա գալիս էս բանից: Թուրքերի միտքը շատ ծուռն ա: Նրանք ուրիշ բաներ են մտածում. շատ վատ բաներ:

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

(Աւելի հետաքրքիր) Ի՞նչ, ի՞նչ բաներ:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Ենպօնացիք, ասում ա, նեղն են լծել ոսկերին. այ, սրանք էլ, թուրքերը, իրենց գլուխն են բարձրացրել եւ ուզում են կոտորել բոլոր հայերին, կամ մեզ էն օրը գցել, որ մենք վախենանք, թողնենք ամեն բան ու քաշւենք ուրիշ երկրներ: Թուրքերն էստեղ ուզում են մենակ մնան, տիրեն մեր ունեցած-չունեցածին, հողերին ու սիրուն-սիրուն դաշտերին, սարերին ու ձորերին... ու մեր էս սուրբ երկիրը, հայաստանը՝ թուրքի երկիր շինեն... Մեզանից յետոյ էլ, յիմարարար, մտածում են ոսկերից բռնեն... փախցնեն նրանց էլ էստեղից ու Խալամի տիրապետութիւնը հաստատեն:

ՎԱՆԷՍ

Լաւ... բա տէրութիւնը՞:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Տէրութեան վրայ էլ ամենին յոյս չպէտք ա դնենք, ասում ա: Ի՞նչ արեց, ասում ա, Բագուի, Երեւանի կոտորածներից յետոյ, որ հիմի՞ ինչ անի: Դեռ թէ ուզում էք իմանալ՝ տէրութիւնն, ասում ա, ինքն ա թուրքերին թե ու թիկունք դառել... Մենք, ասում ա, ինքներս պէտք ա մեզ պաշտպանենք. մեր գլխի ճարը մենք ինքներս պէտք ա անենք, որ վերջն, ասում ա, ոչխարի նման չկոտորւենք:

ՎԱՆԷՍ

Էգ ամենն էգպէս... Բաս հիմի մենք ի՞նչ անենք:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Ինչպէ՛ս թէ ինչ անէք: Պէտք ա զէնքեր ունենաք. ու՛րվէրներ, խանչալներ, հրացաններ: Սաղ գեղը զէնքերով պէտք ա լցնէք: Չահէլ ու ահէլ մեծ ու պատիկ պէտք ա զէնք ունենաք ու նրա բանացնելն իմանաք, որ թշնամունքէք. թէ չէ վայ ձեզ:

ԳԱԼՈՒՍՏ

Լաւ. էգ ամենը սրտեղից ձեռք բերենք մենք:

ԱԶԻԶ

Մենք մեր ազգատութեան ետեղիցն ընկնենք, թէ՛ զէնքերի:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Էգ հիմի ձեր բանն ա: Թէ ամենքով էլ չունենաք, բաս ձեր գեղի կէսն էլ չպէտք ա ունենալ:

ՎԱՆԷՍ

Ախր, այ Սարիքէգ ջան, սրտեղից ախր. սէր ա փողը... Փող, փող... Հասկանում ես փողն ինչ ասիլ ա:

ՍԱՐԻՔԷՐ

Բաս թուրքերը ռուսացիք են գտնում, էնպէս էլ դուք
ճարէք:

ՄԱՐԿՈՍ

Ախր էս կող ու բէգեաւը, էս նալօգներն ու հարկերը.
մեր շունչն են կտրում. իմանում ես, թէ չէ:

ՍԱՐԻՔԷՐ

Բաս թուրքերն էդ չունեն. բայց էլի ճարում են, չէ.
— նրանք բերում են բազար իրենց խալին ու կարպետները,
ոչխարն ու տաւարը՝ ծախում են ու զէնքի տալիս: Էդպէս
էլ դուք արէք:

ՎԱՆԷՍ

Ձէ, ախպէր, էդ քու ասած զէնքերի համար ես իմ տա-
ւարը չեմ ծախի: Ինչ լինում ա, թող լինի:

ԱԶԻԶ

Տօ դէ, ինչի՞ս ա պէտք է:

ՄԱՐԿՈՍ

Ձուով, զոռով թուրք ու հայ իրար կպցնելու համար
ա էլի:

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Ուրիշ ոչինչ:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Մինչև էսօր ռը թուրքն ա մեր հաւին քըշ արել, որ
հիմի անի: Եւ ինչի՞ սրանից յետոյ պէտք ա անի:

ՍԱՐԻՔԷՐ

Դէ հիմի դուք էք իմանում: Մէկ օր վայ կտաք ձեր
գլխին, բայց ուշ կլինի:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

(Վեր կենալով նստած տեղից) Այ խալիսը, ես հօ մինչև հի-
մի չէի խօսում. ոչ լաւ, ոչ վատ: Դուք էլ ձերն էիք ասում,
ձեր խէրն ու շառը խօսում. ամա իմացէք, որ էս բանի վեր-
ջը շատ ա համ... Միտոս սրբի պէս վկայում ա ու ճմլում:
(Զիբուխը թափ տալով եւ դրպանը դնելով) Դէ հիմի էլ ինձ լսե-
ցէք: (Հաւաքւում են նրա շուրջը): Հէնց էս գիշեր երազումս...

ՄԷԿԸ

Էհ, դու էլ ու քու երազները:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Հա բալաս. ես ու իմ երազները: Մի քիչ համբերու-
թիւն ունեցէք, լսեցէք... էս իմ երազը՝ երազ չի, հրաշք ա.
հրաշք, տեսիլք ա, մարգարէութիւն ա:

ՎԱՆԷՍ

Քաւոր ջան, երազդ ասա տեսներ:

ԳԻՒՂԱՅԱՆՆԵՐ

Սաս, ամի, ասա տեսներ:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

(Շատ խորհրդաւոր դէմք քնդունելով եւ իբր աշխատելով միշտ
յիշել ամեն մանրամասնութիւն): Իբր թէ ես ու էս (ցոյց տալով մէ-
կի վերայ) մեր սանահէր Մկօն կանգնած էինք մի բարձր,
բարձր տեղ... էս Մասիսն էլ մեր առաջին, էսպէս երեւում
էր... Գլխի ձինը պլպլում էր, էսպէս, (ձեռքի շարժելով) ոնց որ
հարկւր հազար ալմաստներ լինէին թափած... Ներքեն էլ,
դաշտերումը երեւում էր մախմուրի նման բուսականութիւնը
կանաչ-կանաչ, ինչպէս մի դրախտ... Երկինքը էնպէս պարզ,
ինչպէս որ... ինչպէս որ... Ի՞նչ ասեմ... ինչպէս մէկ ամե-
նապաւ փիրուզ... Արեն էլ, ասես ոսկի էր շաղ տուել արար
աշխարհի վրայ... ու մեր չորս կողմն էլ անուշ անուշ տա-
քացնում էր, կեանք էր մտցնում ամեն տեղ... Յանկարծ...
(տոկալով) ես ու էս մեր սանահէր Մկօն, լսեցինք, որ Մա-
սիսի միջից մի գոգոց, մի գոգոց ա գալիս որ, որ ինչ
ասեմ... ինչպէս որ մի սար շուռ գալ, ինչպէս որ էս գեղի
չափ լեւ քարեր ու քարափներ իրար դիպչելով, իրար վրայ
թափւելով գլղիղղոր լինէին շատ շատ բարձրից ներքե՛ ներքե՛:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Վա՛...

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Սպասեցէք: Յետոյ էլ տեսներ, որ Մասիսի գլուխը
բռնեցին սև սև ամպեր, շատ սև ամպեր ու ձեռաց ողջ եր-
կինքը մթնեց, մթնոցն ու ամպերի գոգոցոցն ու կայծակը
աշխարհ վերկալաւ:

ԱՄԵՆՔԸ

(Սարսափած) Յիսուս ու Քրիստոս:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Էդպէս ամպերի գոգոցոցն ու կայծակը կայծակի վրայ
վրայ խփելը՝ մեր հայրերից ու պապերից ոչ լսել էինք, ոչ
էլ տեսել... Բայց էդ դեռ ոչինչ:

ԱՄԵՆՔԸ

(Նայելով) Ի՞նչ, ի՞նչ... Է՞լ ինչ...

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

(Աւելի տարտափով) Յանկարծ Մասիսի գլուխը ճագեց ու
կրակ. կրակ, ի՞նչ կրակ... սև մութ ու ծուխ... գոգոց,
ճրթճրթոց, պա՛, պա՛, պա՛... (Գլուխը բռնելով) Կրակը, կրակը...
Ի՞նչ կրակ... ինչպէս որ վառւած, կրակ դառած ցեխ... կրա-
կի ցեխ. կրակի տիւ... բարձրանում էր, էսպէս, (ցոյց տալով
դոյզ ձեռքերով շատ բարձր) ասաղերին դիպչում ու էնտեղից
պլպլալէն թափւում, թափւում էր աշխարհի վրայ:

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Վայ քու տունը շէն...
Եդ ինչ անբախտութիւն ա, տօ...

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Բայց, որտեղ որ թափուում էր ք, ձեռաց կրակ ու աւերակ, քիւլ ու մոխիր էր դառնում էն տեղը: Էլ ծառեր, էլ այգիներ, էլ ձորեր, էլ սարեր, էլ գեղեր, էլ քաղաքներ... ամեն, ամեն բան:

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Տէր, մեզայ քեզ...
Դու մեզ փրկիր, Տէր Աստուած...

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Դեռ լսեցէք մի, դուք ու ձեր Աստուածը... Մարդիկ, եզներ, կովեր, գոմէշներ, հորթեր, ոչխարներ—ամենը խառնուում էին իրար, փախչում էին իրարից, ով ուր կարողանում էր... փախչում էին, ինչպէս էին փախչում ու ծակ ու ծուկ մտնում... Բայց ամեն տեղ էլ, ամենքին էլ հասնում էր էն կրակ-ափը. ամենքին էրում, փոթոթում ու մոխիր շինում:

ԱՄԵՆՔԸ

Է՛դ ինչ ա, տօ...
Տէր, դու փրկիր մեզ ամեն փորձանքից...
Է՛դ ինչ տնաքանդութիւն ա...

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Դէ սպասեցէք մի վերջացնեմ է...

ՄԷԿԸ

Տօ, դէ բաւական ա է... ջաններս, կասես, փշերով ծակ-ծակեցիր...

ՄԻՒՍԸ

Ձէնդ կարի մի տեսնենք է...

ՄԷԿԸ

Ախր...

ՄԻՒՍԸ

Զխկում: Ձեռ ուզում լսես, գնա քու բանին: Ամի ջան, ամի, վերջացրու:

ԱՄԵՆՔԸ

(Սարսափած) Յետոյ

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Հա: Մէկ էլ ի՞նչ տեսնենք... Աստծու զուլումը մեր գեղի վրայ էլ եկաւ... Մէկ էլ տեսանք. որ Մասիսից դուրս թռած ցեխ-կրակից, ինչպէս մի երկար լեզու էլ եկաւ, թափւեց մեր գեղի վրայ ու աւերն սկսեց... Մեր գեղն էրվեց,

էրվեց ճթճթալէն, ճոճոալէն ու մեր բոլոր գեղականների մէջը առ ու փախն ընկաւ...

ԳԻՒՂԱԿԱՆՆԵՐ

Տէր Աստուած, Տէր Աստուած, դու ողորմիր մեզ...

Վայ քու տունն աւիրւի, ամի...

Բաւական ա. էլ չենք ուզում լսել...

Ով չի ուզում լսի, թող գնայ...

Ամի, ասա. մինչև վերջն ասա...

Մինչև վերջը, մինչև վերջը...

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

(Աւելի սարսափով) Առ ու փախն ընկաւ, ինչպէս ընկաւ: Հէրը որդուն ուրացաւ, մէրը՝ աղջկանը... Փախան, փախան, առանց ետ նայելու ու էդ փախչողների չարէքն էլ չարծաւ... Լացն ու կոծը, շների զուզան ու ոռնոցը, կենդանիների բաւանչոցն ու մռնչոցը՝ աշխարհ վերկալաւ... Մարդկանց ատամների կրճատոցն ու անդադրում անէծքները ծածկում էին դժոխային քահ-քահ ծիծաղով, որ գալիս, հասնում էր մեզ ինչ որ հետո տեղից, շատ հեռուից...

ԱՄԵՆՔԸ

(Սաստիկ յուզմունքով) Տէր Աստուած, Տէր Աստուած...

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Ահ ու զարդանդիցս զարթնեցի քափ ու քրտնքի մէջ, վեր թռայ տեղիցս ու... երեսս խաչ արի, ու չոքեցի աղօթքի... (Աչքերն ու ձեռքերը վերեւ բարձրացնելով) Տէր, դու փրկեա զմեզ ի փորձութենէ և ամենայն վտանգից մերոց...

ԳԻՒՂԱԿԱՆՆԵՐ

Տէր, դու փրկեա զմեզ ի փորձութենէ և ամենայն վտանգից մերոց...

(Ընդհանուր լուռութիւն: Բոլորն էլ սարսափած եւ կաշկանդւած դրուժեան մէջ են):

Ձախ կողմից լուռւմ է ջառն գիւլումբ:

ՄԱՆՈՒԿ

(Մտնանալով) Սարիբէզ:

ՍԱՐԻԲԷԳ

Հը՞

ՄԱՆՈՒԿ

Դու մի ինձ ասա՝ էդ գէնքը, որ ասում են, ի՞նչպէս ձեռք բերեմք:

ՍԱՐԻԲԷԳ

Փող հաւաքիր, արի երևան: Մեր կազմակերպութիւնն էլ ունի, ուրիշներն էլ: Մի բերդանկան 50—60 մանէթ ա. հարիւր փամփուշան էլ՝ 15 մանէթ:

ՄԱՆՈՒԿ

Փամփուշտն ինչ բան ա:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Պատրոնները, գլխում ես, նրա գնդակները: Պահ քու տունը շէն. էդ էլ չես խմանում:

ՄԱՆՈՒԿ

Ո՞րտեղից խմանանք. մեր հրացաններն էդ չունեն: Մենք ինքներս բարութով...

ՍԱՐԻՔԷԳ

Իմանում եմ, իմանում. դրանով շատ բան չես տնի. մինչև դու մէկը կդցես, թշնամիդ հարիւրաւոր գնդակներ կթափի վրադ: Փամփուշտը պատրաստ բան ա, դիր հրացանի մէջն ու գցիր: Մի վերստի վրայ եղան վեր կդցես:

ՄԱՆՈՒԿ

Է՛հ:

ՍԱՐԻՔԷԳ

Իմ արեւը: Դրանից լաւերն էլ կան՝ թանկ են: Հա, Մանուկ, դու սրանց խելքին մի ընկնի. ինչ ունես-չունես՝ ծախի ու գէնք առ: Այ, որ ձեզ սալդաթ են տանում վայ ու վույր գցում էք... Սալդաթ գնացէք է... Թէ մի 20—30 քեզ պէս սղերք սալդաթ էլած լինէին է, սարեր շուռ կտային, Բրիտանիայի վկայ ա... Ամմա դէ էլածն էլ, ինձ պէս, իրանց տներում չեն նստում, գնում են քաղաքներ կամ ուռուտ տան... Հա, թէ ուզում ես, արի գնանք իմ բերդանկան ու փամփուշտները տես:

ՄԱՆՈՒԿ

(Ուրախացած) Գնանք: (Գնում են):

ՏԵՍԻԼ Ը

ՆՈՅՆԸ, ԱՌԱՅՑ ՍԱՐԻՔԷԳԻ և ՄԱՆՈՒԿԻ

ՄԱՐԿՈՍ

(Աշխանդլած դրութիւնից իբր աղատելով) Աստուծ քու տունն աւերի ոչ, ամի: Էդ ի՞նչ ասեցիր դու...

ԳԱՍԳԱՐ ԱՄԻ

Բաս ի՞նչ էք խմանում. էս թուրքերի դալմադալը մեզ պէտք ա չհասնի:

ՄԷԿԸ

Սարիքէզը բաս չի իմանում ինչ ա ասում:

ՄԻԻՍԸ

Երեւան ամենքն էլ հէնց էդ էին խօսում, էլի:

ԳԱՍԳԱՐ ԱՄԻ

Աստուծ մեզ աւելի վատիցն աղատի: Ես մեր էս գեղից, էնպէս, շատ եմ վախում:

ԳԱԼՈՒՍՏ

Է, լաւ, սպասեցէք. հիմի ի՞նչպէս անենք:

ՎԱՆԷՍ

Ուզենք-չուզենք՝ պէտք ա զէնքերի ճար անենք. թէ չէ վայ մեզ. դրուստ որ վախենալու ա:

ԱԶԻԶ

(Բարկացած) Թողէք ի սէրն Աստուծ է. աշխարհը տակն ու վրայ հօ չէլաւ:

ՎԱՆԷՍ

Ով ա իմանում. բաս մեր պատրաստութիւնը չտեսնենք:

ԱԶԻԶ

Դէ տես, հը: Ես որ էդպէս յիմար բաների հետ գլուխ չունեմ. ինչ ուզում էք, արէք:

ՄԱՐԿՈՍ

(Բարկացած առաջին կանգնելով) Ինչի՞ չունես. ես էս աղքատ տեղովս որ պէտք ա պատրաստութիւն տեսնեմ, դժուար ինչի պէտք ա չտեսնես:

ՎԱՆԷՍ

Իհարկէ: Դու էլ պէտք ա զէնքեր ունենաս, ես էլ, սա էլ, սա էլ, նա էլ, հէնց սա էլ... հէնց ամենքս էլ պէտք ա ունենանք, որ բան դառնայ. բայց: Թէ չէ մի հատով, երկու հատով ի՞նչ կանւի:

ՄԱՐԿՈՍ

Սպասեցէք, մի բան ասեմ: Էկէք տանուէրին ասենք, որ մի հարիւր հատ բերդանկայ առնի ու գեղական ծախքերի մէջ գցի:

(Այստեղից սկսած գիւղականների ձայներն սկսում են բարձրանալ, նոյն իսկ զոռզոռոցի հասցնել: Ընդհանուր շարժումներ ու աղմուկ թեր եւ դէմ կարծիքների, նաեւ նրանց մէջ, որոնք չէին մասնակցում բանակուին):

ԱԶԻԶ

Ինչպէս թէ... էդպէս բան կլինի...

ՄԻԻՍԸ

Դէ ասա տուններս քանդենք, էլի:

ԳԻՒՂԱԿԱՆՆԵՐ

(Խառն ի խառն մէկը միւսի հետ միաժամանակ վիճելով)

Ի՞նչպէս թէ... Փիւճ...

Բաս ի՞նչ. շատ լաւ ա ասում...

Մենք էդպէս ծախսեր կարող ենք անել, տճ...

Բա ոչխարի նման կոտորեմք...

Ինչի՞ որ... Ի՞նչ էլաւ որ...

Աշխարհը տակն ու վրայ էլաւ...

Բա տէր ու տիրական չկայ...

Տօ, ի՞նչ ես ասում, ի՞նչ... ողորմելի...

Բա տէրութիւնը կթողայ որ մեզ կոտորեն...

Թուրքերն իրանցը կանեն ու...

Յետոյ էլ դնա ու տէր ու դատաստան ման արի:

Էն էլ թէ կենդանի փնայիր...

Է՛հ, ինձնից յետոյ թէկուզ աշխարհը տակն ու վրայ լինի...

ԵՐՐՈՐԴԸ

Մենք առանց էն էլ չենք իմանում ինչպէս գլուխ պահենք,—էս էլ նոր ծախսեր...

ՄԱՐԿՈՍ

Ձէ, թողնենք որ մեզ կոտորեն:

ԱԶԻԶ

(Մարկոսին) Ի՞նչ ես լորի լորի դուրս տալիս, այ դդում. իսկի հասկանում եմ:

ՄԱՐԿՈՍ

Դդում էլ, դարման էլ: Գինու տիկ:

ԱԶԻԶ

Դէ, դէ, խելքդ գլուխդ հաւաքիր:

ՄԱՐԿՈՍ

Դու ինքդ խելքդ գլուխդ հաւաքիր: Ուզում ես որ մեզ մորեխի նման կոտորեն:

ԳԱՆՈՒՄՏ

(Ազիզին) Ո՛վ որ խօսայ խօսայ, դու դեռ մի խօսա:

ԱԶԻԶ

Է՞դ ինչի: Ինչի ես չպիտի խօսամ:

ԳԱՆՈՒՄՏ

Տունն էլ ունես, այգին էլ ունես, տաւարն ու ոչխարն էլ ունես: Մենակ հէնց դու կկարողանաս տասը բերդանկայ առնել:

ԱԶԻԶ

Հա, իհարկէ. ջէրերդ լէն բաց արէք:

ՎԱՆԷՍ

Բա ի՞նչպէս... Տարեկան չորս-հինգ կարաս գինի՝ մենակ դու ես խմում: Այ, հիմի, հէնց էս բողբոս տկիցդ գինու հոտ ա փչում. էլի մի ձեռաց բութուլը շուռ ես տւել էս (խփելով նրա փորին) տապալակդ:

ԱԶԻԶ

Խմել եմ, թէ չեմ խմել, քեզ ինչ... թէ խմել եմ, իմ (կրծքին խփելով) ունեցածն եմ խմել. գողութիւն հօ չեմ արել:

ՎԱՆԷՍ

Այ, ես էլ հէնց էդ եմ ասում է՛. մեղանից շատերը տարւայ մէջ մէկ բոթիլ էլ չեն խմում, բայց դու՝ մինչև իրիկուն դեռ տասը կխմես: Այ, քան թէ էդքան խմում ես՝ ծախիր, զէնքերի տուր: Դեռ գեղին էլ օգնիր:

ՄԷԿԸ

Բա ուր երեսուն կարասն էլ ծախում ամ:

ԱԶԻԶ

Ես ոչինչ չեմ տայ ու ոչինչ էլ ոչ ոքից չեմ ուզի:

(Ազիզը բարկացած դնում է: Արան հետևում են գիւղականներից մի երկուսն էլ):

ԳԻՒՂԱԿԱՆՆԵՐ

(Նրանց յետևից) Ըհ, ըհ, ըհ...

Էս էլ մեր գեղի իշխանները:

ՏԵՍԻԼ Թ

ՆՈՅՆՔ ԱՌԱՆՅ ԱԶԻԶԻ ԵՒ ՄԻ ՔԱՆԻՍՆԵՐԻ

(Հեռուից, ձախ կողմից չուում է հաւառի ձայն):

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Սպասեցէք, սպասեցէք... (Առուծին է տիրում: Լսողներն ասկանջները դէպի ձախ կողմն են դարձնում, եւ ամբողջապէս լսողութիւն դառնում, իսկ միւսները լաւ ու հետաքրքիր նայում են նրանց երեսին): Հաւար են տալիս, տօ... Լսում էք...

(Իրարանցումն րնկնում է գիւղականների մէջ: Մի փոքր տուջ գնացողներն իսկոյն յետ են դալիս: Մի քանիսը վազում են գէպի ձախ, բայց շուտով ներս են գալիս հովի հետ):

ՏԵՍԻԼ Ժ

ՆՈՅՆՔ ԵՒ ՀՈՎԻԻ

ՀՈՎԻԻ

(Ներս վազելով) Հաւար... Ձեր գլխի ճարն արէք. նախի՛րը տարան:

ԱՄՆԵՔԸ

Ի՞նչպէս թէ... մի... ի՞նչ... մեր նախիրը...

(Շահագնաց պատի մօտ երևում են Հերիքնազը եւ Լուսիկը։ Ամեն կողմերից հաւաքւում են կանայք եւ երեխաներ եւ, իմանալով անցրի մասին՝ սաստիկ շփոթւում են, իրար հետ խօսում եւ մեծերը՝ շուտ շուտ ծնկներին խըում։ Գալիս են շտապով Շահագն ու Աստանդը)։

ՀՈՎԻԻ

Հա, հա... Սաղ տաւաբը քշեցին, տարան։ Ինձ էլ ուզում էին սպանէին... լաւ պրծայ. գնդակը կռանս դիպաւ, մի...

ԳԻՒՂԱԿԱՆՆԵՐ

Գնդակը...

Էսպէս էլ բան կլինի...

Թուրքերն են...

Թուրքերն են...

ՀՈՎԻԻ

Թուրքերն են, թուրքերը։

ՉԱՅԲԱԶ

Բանի հոգի են։

ՀՈՎԻԻ

Տաս-տասնը հինգ հոգի։

ՉԱՅԲԱԶ

(Աստաղած) Է՞ս ինչ՝ կնշանակի...

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Դէ. ով ինչ զէնք ունի դուրս բերի...

Հասէք... թէ չէ հետքները կկորցնեն...

Շուտ արէք... հա...

(Ընդհանուր իրարանցումն։ Շատերը գնում են դէպի ձախ, մի քանիսն էլ վազում են դէնքի)։

ՏԵՍԻԼ ԺԱ

ՆՈՅՆՔ, ՍԱՐԻՔԷԳ ԵՒ ՄԱՆՈՒԿ

ՍԱՐԻՔԷԳ

(Բերդանը ձեռքին եւ պատրոնտաշը խաչածեւ կապած կրծքին ներս է վազում)։ Ի՞նչ կայ, ի՞նչ ա պատահել։

ՄԱՆՈՒԿ

(Նոյնպէս հրացանով) Ի՞նչ ա պատահել։

ՍԱՐԻՔԷԳ

Թուրքերը վրայ աւելին։

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

(Համարեա միածայն) Մեր նախիրը տարան... Մեր տունն աւերեցին...

ՄԱՐԿՈՍ

(Գիմելով մուսներին) Դէ, էլ ինչի՞ հնք կանգնել...

ՉԱՏԵՐԸ

Գնանք, շուտով մենք էլ...

ՍԱՐԻՔԷԳ

Սպասեցէք, սպասեցէք... (Գիմելով իր հասակակիցներին) Տղերք. մի հինգ-վեց հոգի ինձ հետ էկէք. էլ ուրիշ մարդ պէտք չի. շուտ։

ՉԱՅԲԱԶ

(Որդուն) Բաս դժւ ինչի եւ կանգնել, Կոստանդ։

ԿՈՍՏԱՆԴ ԵՒ ՈՒՐԻՉՆԵՐԸ

(Վազելով դէպի իրենց տները. Սարիքէգին) Էս լուպէիս մենք գալիս ենք, դու գնա։ (Գնացին)։

ՍԱՐԻՔԷԳ

(Շուտ է գալիս որ գնայ, տեսլով) Մանուկ, հասիր ինձ. շուտ. ճանապարհին ձիաներ կգտնենք։ (Այդ րոպէին աչքն ընկնում է Լուսիկին, որը առանձնացած իւրայիններից, կանգնած է կիսով չափ պատից բարձր, պարտէզի կողմից եւ հպարտութեամբ ու սիրազրդիւ հետեւում է Սարիքէգին։ Նրբ երկուսի աչքերը հանդիպում են իրար՝ Լուսիկն աննկատելի ամենքից՝ ոգևորւած խաչակնքում է նրան։ Սարիքէգն այդ նկատելով, խկոյն դառնում է գիւղացիներին) Ձեր տաւարից մի հատն էլ չի կորչի. միամիտ կացէք. խաչը մեզ հետ ա։ Մանուկ, թռչենք... (Վազում է դուրս դէպի ձախ)։

ՄԱՆՈՒԿ

(Նոյնպէս) Թռչենք։

(Բոլորներն գնում են նրանց յետեւից դէպի ձախ։ Կոստանդը հրացանը ձեռքին տանից դուրս է վազում եւ ճարպիկ թռչելով պատի փլածքից նախարեմ, մի ակնթարթում անհետանում է ձախ կուլիաներում։ Սրանից յետո՝ երկու երիտասարդ, նոյնպէս զինւած, վազում են աջ կողմից եւ հապճեպով ծածկւում են՝ ձախ կուլիաների մօտ դռաւով. „ճանապարհ“։ Կանայքն էլ են գնում նոյն ուղղութեամբ)։

ՏԵՍԻԼ ԺԲ

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ ԵՒ ԼՈՒՍԻԿ

(Մարդկանցից մնում է միայն Գասպար ամին)։

(Լուսիկը, մինչև վարագոյրի իջնելը, շարունակ նայում է դէպի ձախ):

Հեռուից լուում է ջան դիւլումի երգը:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

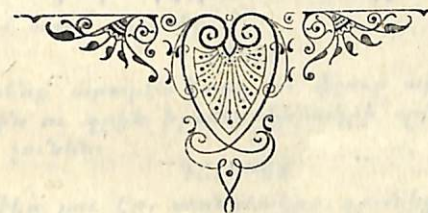
Էհ... ասում եմ ախր... Էս դեռ սկիզբն ա... (Միջոց)։
Հը՛մմ... Շատերը դեռ չեն իմացել գլխներին էկածը... Զանգիւղում են ասում... (Գլուխը կախ զցած՝ մտնում է ծառին, նստում է նրա բնի մօտ, եւ նրան յննուելով խոր, խիստ խոր եւ նշանակալից րացազանչում է) Օճօֆֆ...

ՎԱՐԱԳՈՅՐԸ ԿԱՄԱՅ ԻՋՆՈՒՄ Է:

„ԶԵՅԹԱՆԻ“ ԳՈՐԾԵՐԻՑ

ՄԱՍՆ ՈՌԱՋԻՆ:

ԱՆՁԻՆՔ

ԳԼՍՊԱՐ ԱՄԻ

ՉԱՀՅԱԶ

ԿՈՍՏԱՆԴ, որա որդին

ԳԱՆՈՒՍՏ

ՎԱՆԷՍ

ՄԱՐԿՈՍ

ՄԱՆՈՒԿ

1

2

3

գիւղացիներ

ՀԵՐԻՔՆԱԶ, Չահրազի կինը

ԼՈՒՍԻԿ, որանց աղջիկը

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏ

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԳ

ՄԱՄԵԴ, որա մտերիմ ծառան և թիկնապահը

ՄՕԼԼԱ

ՍԷՅԻԴ

ՀԱՍԱՆ

ՕՐՈՒՋ

ՆԱԶԱՓ

ԱԼԻ

1

2

թուրքեր

1

2

գինւորներ

Հայ գիւղականներ երկու սեռի, գիւնդներ, թուրքեր, թուրք կանայք, աղջկուկն և 8 տարեկանից սկսած թուրք երեխաներ, սեյիդներ, դարձիւղներ:

ՄԱՅԻՍԻ 30-Ն Է 1905 Թ.

III

„ՃԵՅԹԱՆԻ“ ԳՈՐԾԵՐԻՑ

Եսաւանք ներկայացնում է երկրորդ արարուածի նոյն գիւղը եւ նոյն տեղը:

Փոքրիկ հրապարակը լցւած է գիւղականներով:

ՏԵՍԻԼ Ա

ԳԻՒԴԱԿԱՆՆԵՐ

ՉԱՀՅԱԶ

Տօ ջանում, էս լինի փորձանք ա է... էս սալգաթների կողմ ու բեկեան էլ մի կողմից աւելացաւ: էս լինի զուլում էլաւ:

ԳԼՍՊԱՐ ԱՄԻ

Զուլում սաիր, պրծանք:

ՎԱՆԷՍ

Մեղքոնենց արարէն ջարդ ու փշուր արին, կոտորատեցին, ճղճղեցին ու դրին իրանց կերակրի պղնձի տակը, թէ ինչ ա՛յ ցախ չունեն:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Բաս: Դեռ լաւ էր, տանուտէրը դրանից յետոյ ձեռաց ցախի ճար արաւ, թէ չէ...

ԳԼՍՊԱՐ ԱՄԻ

Դրանք, ինչպէս տեսնում եմ, մեր գլուխը շատ օյիններ են բերելու:

ԱՄԲՈՒՅ

Էլի էկան անօրէնները:

ՎԱՆԷՍ

Դուդ դէսն են գալիս:

ՉԱՀՅԱԶ

Տղէրք, հօ վրաներիդ բան չկայ:

ԱՄԵՆՔԸ

Ձէ, չէ:

ՏԵՍԻԼ Բ

ՆՈՅՆՔ և ԶԻՆՈՐՆԵՐ

(Նրեւում են ձախ կողմից մի քանի զինւորներ սուրճաւոր հրա-
յաններով):

ԶԻՆՈՐՆԵՐԻՅ ՄԷԿԸ

(Աստանդին) Կանգնիր:

ԿՈՍՏԱՆԴ

Հը:

ԶԻՆՈՐՆԵՐԻՅ ՄԷԿԸ

Ձեռքերդ բարձրացրու:

ԿՈՍՏԱՆԴ

(Բարձրացնելով) Հը:

ԶԻՆՈՐՆԵՐԻՅ ՄԷԿԸ

(Շօշափում է Աստանդին ձեռքերից սկսած մինչև ոտները:
Ամբոխին): Դձեք ինչպէս: Ձեռքեր ունէ՞ք:

ԲՈՒՈՐԸ

(Ձեռքները բարձրացնելով) Ձէ, չէ, ըհ՛ր. էկէք, տեսէք:

(Ձինւորները միմեւեկ խուզարկում են մի քանիսին):

ԶԻՆՈՐՆԵՐԻՅ ՄԷԿԸ

Լաւ. բաւական է: (Ամբոխին) Յրեցէք. շուտ: Հաւաք-
ւելու իրաւունք չկայ:

(Ընդհանուր շարժում: Շատերն սկսում են բաժանուկ փողոց-
ները: Նոր զինւորները դնում են, ամբոխն ամեն կողմից կրկին հա-
ւարում է):

ՏԵՍԻԼ Գ

ՆՈՅՆՔ, ԱՌԱՆՑ ԶԻՆՈՐՆԵՐԻ

ԳԱՆՈՒՍՏ

Տօ ջանում, սրանք թնչ են ուզում մեզանից է՛:

ՉԱՅԲԱԶ

Դէ տեսնում էք, էլի. էրեկանից մեր հոգին հանեցին.
էլ տուն, էլ տեղ չեն թողնում, սաղ ման են գալիս:

ՎԱՆԷՍ

Թէ մի երկուսից, դուռտ ա, խանչալ-մանչալը խլեցին,
լաւ էր, որ մնացածները շուտ իմացան, սաղ պահտեցին:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻԻՂԱՅԻՆ

Տնաքանդութիւն ա էլի:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻԻՂԱՅԻՆ

(Շօշափելով իւր գրպանները եւ վրդովւած) Պահ, տուեղ ա-
ւիւրի, ուռուս...

ԱՄԵՆՔԸ

Ի՞նչ ա... Ի՞նչ ա պատահել...

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻԻՂԱՅԻՆ

Զիրուխը ջիւրէս հանեց:

(Խուզարկւածները խկոյն շօշափում են եւ իրենց գրպանները):

ԳԱՆՈՒՍՏ

Ի՞նչ չեն անում, ջանում. դեռ կնանքսնցն էլ են կըմ-

ջրում:

ԱՄԵՆՔԸ

(Վրդովւած) Է՛... յետոյ...

ՉԱՅԲԱԶ

Ճարներս ինչ: Ի՞նչ կարանք անենք:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Ախր սրանց ինչի՞ են զրկել մեր ջանին... մեր ո՞ր մեղ-
քի համար ա, ախր, էս էկզէկուցիէն:

ՎԱՆԷՍ

Նրա համար, որ Սաբիրէզն ու մեր տղերքը գնացին,
մեր նախիրը եղ բերին ու մի հինգ-վեց թուրք էլ սպանեցին:

ՄԱՆՈՒԿ

Քանի անգամ Սաբիրէզը գոռաց թուրքերին, որ նա-
խիրը թողնեն ու գնան. քանի անգամ ասեց, որ մենք մար-
դասպանութիւն չենք ուզում... բայց նրանք գնդակներ էին
թափում մեր գլխին:

ԿՈՍՏԱՆԴ

Սաբիրէզի գնդակներից ոչ մէկն էլ զուր չկորաւ:

ՄԱՆՈՒԿ

Նրանց ամենքի հրացաններն էլ բէրդանկաներ ու մօ-
սինի էին:

ՄԷԿԸ

Էն ժամանակ թողին մեր նախիրն ու հեռացան, երբ
նրանցից հինգ-վեց հոգի սպանեցին:

ՎԱՆԷՍ

Դէ էզ ա էլի: Թուրքերն էլ, երեի, գնացել են գան-
դաւել, թէ իրանք իրանց ճանապարհով գնալիս, հայերը
վրայ են տւել նրանց ու բնկերներին էլ սպանոտել: Սպան-
ւածներն էլ տեղն ու տեղն բնկած: Ու... էկզէկուցիա:

ՄԷԿԸ

Իրանք մեկ վրայ են տալիս. նախիրը քշում են. իրանք
էլ գանդատի են գնում:

ՉԱՅԲԱԶ

Աստանան գիտի թէ ինչ են անում: Նախիրն եւ ազա-
տում, — էկզէկուցիա. սուս եւ կենում, — նախիրն եւ տանում:

ԱՄՔՈՒԸ

Լաւ. բոտ մեր ճաքն ինչ ա լինելու:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Տօ դէ բան չկայ է: Էս սաղաթներն ի՞նչ պէտք ա ա-
նեն մեզ: Պատիժ ա, կքաշենք էլի:

ՉԱՅԲԱԶ

Էլի լաւ ա, որ թուրքերը մեր նախիրը չտարան:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Հիմի՞ ինչ էք ասում. էս բանը մեզ պիտի էժան նստի:

ԱՄՔՈՒԸ

Ինչ նստում ա, թող նստի:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Թուրքերը մեր ջանիցը բաս չեն հանել:

ՄԱՆՈՒԿ

Չէն կարաւ... Նրանք մեր զարըը տեսան:

ՎԱՆԷՍ

Խօսք կայ... Դեռ էսքան սաղաթն էլ հլա էստեղ:

ԿՈՍՏԱՆԴ

Տօ դէ ի՞նչ պէտք ա անեն է:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Օհ... էս սաղաթներից խէլքս խկի բան չի կտրում:

ՎԱՆԷՍ

Տօ դէ ինչից պէտք ա վախենանք է... Դուք էդ ասէք,
Նախչեանիցն ինչ խարար կայ:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Սպասիր: Մարկոսը Բաշտորաշէնից չեկաւ:

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Էկել ա, էկել:

ՄԷԿԸ

Էս մի սհաթ կլինի, ինչ որ նրան տեսայ:

ՉԱՅԲԱԶ

Այ, նա շատ բաներ կիմանայ:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Ըհր. էս էլ ինքը, այ, գալիս ա: (Ամենքը նայում են դէ-
պի աջ): Տօ մի շուտ արի է:

ՏԵՍԻԼ Դ

ՆՈՅՆՔ, ՄԱՐԿՈՍ ԵՒ ԿԱՆԱՅՔ

ՄԱՐԿՈՍ

(Կուխից նրկալով) Գալիս եմ էլի: (Սա խիստ թծած է:
Սորան շրջապատում են):

(Հետզհետէ, հաւարւում են եւ կանայք, Նաղանի տատը, Սալ-
բին, Հերիքնաղը եւ այլն: Լուսիկը ու հարսը երևում են պատի մօտ):

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Հը. Մարկոս. ի՞նչ խաբար. երբ ես էկել:

ՄԱՐԿՈՍ

Մի երկու սհաթ չի լինի:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Ի՞նչ ա լսում Նախչեանից:

ՄԱՐԿՈՍ

Էլ ի՞նչ լսի: Ղարախարարից դուրս ի՞նչ էք ուզում:

ԱՄՔՈՒԸ

Ի՞նչ... Ո՞նց... Մի ասա, տեսնենք:

ՄԱՐԿՈՍ

Էրեկ մի մարդ էր էկել Նախչեանից... (Գլուխը բռնելով)
Տէր Աստուած... ինչէր էր ասում... ինչէր էր ասում... ին-
չեր են պատմում էստեղի համար... Սիրտ պէտք էր, որ դի-
մանար:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Ասում են թէ թուրքերը սող Նախչեանը տակն ու
վրայ են արել: Դուռս ա:

ՄԱՐԿՈՍ

Վայ քու տունը շէն: Տօ, Նախչեանն ես ասում. բա
գեղերը... էլ Թաղաղեղ, էլ Հաջիվար, էլ Ջահրի, էլ Ալագի,
էլ Թմրուլ, էլ Նորաշէն, Նաղարարաթ, երկու Մաղրաները...
Առինջ, չամ գիտում, Ապրակունիա, Մարվան... Մի խօսքով,
սող, սող... ինչքան հայ գեղեր կան... սող կրակ են տուել,
սող քարուքանդ արել, սող աշխարքը սրի են քաշել, աւի-
րել ու թողել:

ՉԱՅԲԱԶ

Այ. քեզ բռնան...

(Բոլորն էլ քարացած մնացած են):

ԳԱՆՈՒՍՏ

Էդ ա որ սող ճամբէքը աւազակներով լցւել ա է...

ՎԱՆԷՍ

Էդ ա որ սող աշխարքից մենք կտրւած ենք մնացել է:

ՉԱՅԲԱԶ

(Մարկոսին) Յեառ, յեառ...

ՄԱՐԿՈՍ

Նախչեանի հայերի սող գութանները թալանել ու կրակ
են տուել. տէրերին հէնց մէջներին են էրել...

ԱՄԵՆՔԸ

Վա, վա... Ինչպէս թէ...

էդ ի՞նչ ես ասում, տօ...

ՄԱՐԿՈՍ

Սաղ Բաղամու գեղի հայերին թուրքացրել են. տէր-
տէրներին էլ նրանց հետ:

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Այ քեզ բան...

Այ քեզ տնաքանդութիւն...

ՄԱՐԿՈՍ

էլ վից-գուրէրնաւորը, էլ մեր առաջնորդը, էլ երեւանա-
քաղաքագլուխը... գնացել են Նախչեան:

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Բաս յետոյ... Յետոյ ինչ...

ՄԱՐԿՈՍ

Հա. մէկ էլ ասում են թէ՝ երեւանում էլի են թուրքե-
րը հայերին վրայ տուել մի եօթ ութ օր շառաջ...

ԱՄԵՆՔԸ

Վա, էլի՞...

էլի՞...

ՉԱՅԲԱԶ

Էստեղ ինչ են արել:

ՄԱՐԿՈՍ

Երեւանի հայերը թուրքերին էն օրն են գցել. որ մին-
չն էսօր, ասում են, դուքանները փակուել ու մտել են ծա-
կերը, էլ դուրս գալու ճար չունեն:

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Այ դռնադներ:

ՉԱՅԲԱԶ

Տօ երեւանայ բանն ուրիշ ա... Դու Նախչեանիցն ասա՞ր
Նախչեանից:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Հէնց գլխիցն ասա, գլխիցը: Նախչեանում ի՞նչպէս ա-
սկուել կոտորածը:

ՄԱՐԿՈՍ

Ո՞վ ա իմանում: Ասում են դրանից մի քանի օր առաջ
հայերը մի խեղճ հաջու են սպանել:

ՉԱՅԵՐԸ

Խեղճ ցաւի գայ, խեղճ դարգի, հ'ը...

ՄԱՐԿՈՍ

էն էլ իբր թէ նամազ անելիս: Հէնց դրանից էլ սկուել ա-

ՉԱՅԲԱԶ

Սպասիր. մինչն հիմի բաս հայի ձեռքով իսկի թուրք չի
սպանուել:

ՄԱՐԿՈՍ

Դեռ ասում են, որ սպանւածի ջրարեկամ մի մօլլա, թէ
սէյիդ, ասել ա թէ՝ հաջուն հայերը չեն սպանել. նրան սպա-
նողը թուրք ա, որին ինքը լաւ ա ճանաչում. բայց լսողն
ով ա: Թուրքերը մատներին փաթաթան են քարել—հայերն
են, որ հայերն են:

ՉԱՅԵՐԸ

Վա՛յ դրանց սիրտը հրեղէն սուր մտնի հը...

Աստուած ազատի մեզ թուրքի շառից:

ՄԱՐԿՈՍ

Դրանից յետոյ, հայերը իրանց դուքան բաղարը սաղ
փակուել են: Նրանք իմացել են, որ թուրքերի միտքը ծուռն
ա, վրայ են տալու... էս էլ պէտք ա ասել, որ հէնց էդ
օրը էնտեղ եղած զօրքին քաղաքից դուրս են տարել:

ՉԱՅԲԱԶ

էդ հօ մտքով են արել, տօ:

ՄԱՐԿՈՍ

Բաս ի՞նչ: Լսեցէք մի: Յետոյ խանն ու երեւանից
էկած ուսւ մեծաւորը դուրս են գալիս քաղաքն ու՝ հայերին
զօռում են, որ դուքան բաղարը բաց անեն, իրանք էլ հա-
ւատացնում են հայերին, թէ ոչինչ չի կարող պատահի...
Պանն էլ իր կողմից ասել ա թէ՝ թէ ձեզ մի բան պատահի,
ես եմ պատասխանատու, ասել ա:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Բաս էլ ինչպէս ա էդ տնաքանդութիւնն էլի:

ՄԱՐԿՈՍ

Դէ հայերն էլ, հաւատում են դրանց ու դուքանները
բաց անում... Ձի քաշում կէս սհաթ մի սհաթ, յանկարծ ա-
մեն կողմից նշան են տալիս, թուրքերը վրայ են տալիս
հայերի դուքան բաղարի վրայ, թալան թրաշը զցում,
փռթում ու ամեն բան կրակին տալիս:

ԱՄԵՆՔԸ

(Աղշած ու սարսափած) Վա՛ս... Այ քեզ բան...

ՄԱՐԿՈՍ

Մեր առաջնորդն ու երեւանի քաղաքագլուխը հաղիւ
հաղ են սպանուելուց ազատուել:

ԱՄԵՆՔԸ

(Նոյնպէս եւ յուսահատ) Փի՛սմամ...

ՄԱՐԿՈՍ

Էդ դեռ քիչ ա. էդ անօրէններն էկել հասել են մինչեւ մեր Մարտիրոս գեղը, հա:

ԳԱՆՈՒՍՏ

(Երկուրով) Դէ որ էդպէս ա, կամաց կամաց մեզ էլ կը հասնեն, էլի:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Ջարմանալու բան կ'ընի, որ մեզ չհասնեն:

ՎԱՆԷՍ

Էլ դէս ու դէն գցիլ չկայ... պէտք ա տանուէրին աւսնք, որ մի երկու հարիւր հատ հրացաններ ձարի, թէկուզ մէկին երկու տայ ու հասցնի մեզ:

ՉԱՏԵՐԸ

Պէտք ա, պէտք ա...

Էլ ուրիշ ձար չկայ:

ԿՈՍՏԱՆԴ

Էհ... թէ ձեռքս մի աշնալու կ'ընկնի, կամ բերդանկայ...

ՄԱՐԿՈՍ

Չըմ... ձեռքներս թող մի գէնք ընկնի...

ՉԱՏԵՐԸ

Տաս հազարի գէմ դուրս կ'դանք...

Բա որ ասում էինք մեզ գէնք ա հարկաւոր...

Էս օրւայ համար էինք ասում, ախ...

ՄԷԿԸ

Բա որ էս սաղաթները գլխներին տան առնեն:

ՉԱՀԲԱՋ

Ինչի՞ մեր ձեռքերը փլաւ են ուտում. բաս մեր խնձրն ուր ա. չէ՞նք կարող էնպէս պահենք, որ աստանէն էլ չգանի:

ՄԱՆՈՒԿ

Էնպէս կ'պահենք:

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Սաղաթները հօ մինչեւ վերջը չէ՞ն մնալու էտուղ:

ՄԱՐԿՈՍ

Տղերք, էլ սաղաթից վախենալու ժամանակ չի. ով ինչ ունի, թաքուն պատրաստի. խանչալներդ սրեցէք, հրացաններդ կարգի բերէք... ով գնդակ ունի, բարուժ ունի՝ մէջտեղ բերի:

ՎԱՆԷՍ

Դուք ու ձեր Աստուծը, էլ մի ուշացնէք... ու էնպէս արէք, որ սաղաթները չտեսնեն հա:

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

(Մէջ է գալիս լացով) Աման ձեզ մատաղ, հսկում արէք...

ժամ պատարագ արէք, սող գեղականներով մատաղ արէք... Վատ երազ եմ տեսել էս գիշեր, շատ վատ երազ:

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Էլի էդ զահրումար երազը:

ՄԻՒՍՆԵՐԸ

Դէ էնա, ոչ ընի, տեսնում էք կատարում ա էլի:

ԵՐՐՈՐԴՆԵՐԸ

Տառի, դժւ ինչ ես տեսել:

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

(Լացով ու ծնկներին խրելով եւ նհարդային շարժումով) Մեր գեղը ձեռաց պիտի գնայ... մեր գեղը ձեռաց պիտի գնայ... Մատաղ արէք, հսկում արէք, ձեզ դուրբան, ձեզ մատաղ...

ՎԱՆԷՍ

Դէ մի պատմիր երազդ, տեսնենք է:

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

Էս գիշեր երազումս սող գեղականներով դուրս էկանք գեղից դուրս՝ ու մէկ էլ տեսանք, որ հազար հազար թուրքեր ու քուրդեր վրայ են տալիս մեզ... Մեր ջահէլներն էլ իրար ետեից հա կրակում էին նրանց վրայ...

ՄԷԿԸ

(Նրա խօսքը կտրելով) Հրացանների ձէնը լսեցիր. տաքի:

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

Ակաջներս քառանան, լսեցի, լսեցի...

ԳԱՆՈՒՍՏ

(Խորհրդաւոր) Բաս էս անգամ շատ վատ բաներ ենք լսելու, կամ տեսնելու. զգոյշ կացէք:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Լաւ երազը չի կատարում. վատը—ամեն անգամ:

ՆԱԶԱՆԻ ՏԱՏԻ

(Երբ յանկարծ յիշելով եւ նհարդային երկուրով) Հա, հա... տեսայ սուրբ Մարիամ Աստուածածին... (Խաչ է անում երեսին. կանայք եւ շատերը նոյնպէս): Սուրբ Աստուածածինը, (կրկին խաչ անելով երեսին. բոլորն էլ նոյնպէս) մեռնեմ ես նրա զօրութիւնին, էսպէս, ձեռքերը բաց, բարձր բռնեց ու մեզ, էսպէս պահում էր... Մէկ էլ ինչ տեսնենք—նրա ձեռքերն, էսպէս, թուրքերի գնդակներից ծակծակուել էր ու արինն, էսպէս, թափում էր... (Վարձնալ լացով ու ծնկներին խրելով) Դուք ու ձեր Աստուծը, այ խալիսը,—ժամ գնացէք, աղօթք արէք, հսկում արէք, պատարագ արէք, մատաղ արէք...

ԲՈՂՈՐԸ

(Վախեցած եւ կաշկանդուած): Պէտք ա, պէտք ա...

ԿՈՍՏԱՆԴ

(Մօտենալով Մանուկին) Մանուկ, գնանք:

ՄԱՆՈՒԿ

Ո՞ւր:

ԿՈՍՏԱՆԴ

Էս հարեան գեղը: Ես էնտեղ մէկի մօտ երկու բերդան-
կայ եմ տեսել: Գնանք բերենք. մէկն ինձ, միւսը քեզ:

ՄԱՆՈՒԿ

(Ուրախացած) Դրձուտ: Գնանք: (Գնացին արագ):

ՏԵՍԻԼ Ե

ՆՈՅՆՔ, ԱՌԱՆՑ ԿՈՍՏԱՆԴԻ ԵՆ ՄԱՆՈՒԿ

ՉԱՅԲԱԶ

Մարգար, էստեղ արի:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՒՂԱՅԻՆ

(Մօտենալով) Հը՞:

ՉԱՅԲԱԶ

Գնա, էս սհաթին մի ոչխար բեր:

ԲՈՂՈՐԸ

Եզը, եզը, ոչխարը որն ա:

ՉԱՅԲԱԶ

Թող եզ լինի: Մի լաւ մատաղի պատրաստութիւն տես:
Տէրտէրին էլ ասա... Ձէ, չէ, դու գնա քու բանին: (Նրկորդ
զիւղացին գնաց: Ամբօխի միջից մէկին առաջ քաշելով): Դու էլ վա-
զի, տէրտէրին ասա, որ հէնց էս սհաթին ժամերը տայ...
Գեղականները պէտք ա հաւաքեն հէնց հիմի աղօթքի. ասա
ժողովուրդն ա ասում. իրիկունն էլ հսկում պէտք ա անի,
էգուց էլ՝ պատարագ: (Նրա յետեից) Շնտ: (Նա իսկոյն գնաց):

ԲՈՂՈՐԸ

Ձէ, պէտք ա, պէտք ա: Յետոյ սաղ գեղականները ծախ-
ւը կքաշեն:

ՎԱՆԷՍ

Ի հարկէ, ի հարկէ, որ սաղ գեղականները պէտք ա
քաշեն:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Այ, ժամի բակում կխօսանք:

ՄԱՐԿՈՍ

Այ, խալիւր... (Իբր նոր յիշելով) սպասեցէք... Բաշնորա-
շէնից որ գալիս էի, տեսայ է՛ն հեռում ինչ որ սկին էր
տալիս, էսպէս երգար տեղ էր բռնել... մի էնպէս էլ թող էր
բարձրացել որ... Կատորած սարքողները չլինէին...

ԲՈՂՈՐԸ

(Թուրները կպած) Վայ քու տունը շէն...
Ի՞նչ ես ասում, աճ...

Թուրքեր էին:

ՄԱՐԿՈՍ

Աստուածը վկայ... Ես կարծեցի թէ ոչխարի, կամ տա-
ւարի սուրու պէտք ա լինէր: Էլ բանի տեղ չգրեցի:

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

(Թեթեւացած) Թուքներս կպցրիր, աճ...

Աստուած քու թուքը ոչ կպցնի, հ՛ը...

ՆԿԵՂԵՂԱՅ ԳԱՆՔԱԿԵՆԵՐ: ԵՆՔԻ ԵՆԵՐ:

(Ամենքն էլ ջերմոտանդումեամբ եւ երկիւղածութեամբ խաչ են
անում երեսներին):

ԴԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Դէ, այ խալիւր, առաջ ընկէք. մեծով, փոքրով—ամեն-
քով էլ ժամ գնանք, աղօթք անենք... Թող Աստուած փրկի
մեզ ամեն փորձանքից: Գնանք:

ԲՈՂՈՐԸ

(Արկին երեսները խաչ անելով) Գնանք, գնանք...

(Ընդհանուր շարժում: Այս միջոցին խիստ հաւատի ձայն է գալիս:
Բոլորը սառչում են իրենց տեղերում: Ներս է վազում սարսափած երկրորդ
զիւղացին):

ՏԵՍԻԼ Զ*)

ՆՈՅՆՔ ԵՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՒՂԱՅԻՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՒՂԱՅԻՆ

(Սրտապատառ եւ հեւալով) Հարձայ... մեր տունն աւիր-
ւեց... փախէք...

ԲՈՂՈՐԸ

(Լեղատպատառ) Ի՞նչ ա, տօ, ի՞նչ ա պատահել:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՒՂԱՅԻՆ

Թուրքերը վրայ են տալիս մեր գեղին... Մեր հանդա-
ւորներին սպանոտեցին... Հարձայ... Գլխներդ ճարը տե-
սէք...

(Ընդհանուր իրարանցումն: Լաց ու կոծր, երկիւղն ու սարսա-
փը տիրում են ամենքին):

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Ո՞նց, ո՞նց... Ինչ...
Քու տունը շէն, ի՞նչ ես ասում:

Շատ ե՛ն, տօ, շատ ե՛ն...

(Նրկորդ զիւղացուն կանգնեցնելով) Տօ մի սպասիր է:

Մի կարգին ասա տեսները է...

*) Այս և հետեւու տեսիլները շատ արագ են կատարւում:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՒՂԱՅԻ

(Ասորափից հաղիւ կանգնելով) Հարիւր հազար հոգի. հա-
րիւր հազար... Փախէ՛ք—ով կարայ՝ փախչի... (Ինքը նոյնպէս
հաւար տալով փախչում է դէպի աջ) Փախէ՛ք... փախէ՛ք...

Չատ հեռուից հաղիւ լսում են մի քանի երացանքների տափերը:

ՄԷԿԸ

(Լեղատառտո ներս փաղկով ծախ կողմից) Այ խալիւր, ձեր
գլխի ճարն արէ՛ք... Ով կարայ, թող փախչի... (Ինքը փախչում
է դէպի աջ) Շուտ արէ՛ք...

ՏԵՍԻՒ Է

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ ԻՐ ՄԱՐԴԻԿՆԵՐՈՎ

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Արագ ներս գալով ծախ կողմից) Սպասեցէ՛ք, մի փախէ՛ք,
մի փախենա՛ք... Ես եմ, ես... Ինձ հաւատացէ՛ք... Ես էկէ՛ք...
Հստեղ էկէ՛ք... Ոչինչ չի լինի... Գլխովս եմ երդում... Տե-
սէ՛ք, ինչ եմ ասում... մի հստեղ լսեցէ՛ք...

(Ամաց կոմաց փախածներից շատերը յետ են գալիս սարսափի
և անորոշ դրուժեան մէջ, չգիտեն կանգնեն, թէ փախչեն: Անորոշա-
կայելի յուզմունք է տիրում):

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Հէնց որ իմացայ թէ ձեր գեղին վրայ են տալիս, իս-
կոյն ձիս նստեցի ու հասայ. ամբոխին կանգնեցրեցի. նրանք
հիմի սպասում են ինձ: Դէ, լսեցէ՛ք ինչ եմ ասում:

ԱՄԲՈՒՐ

Ասա, բէկ, ասա...

Ի՞նչ ես հրամայում, հրամայիր...

Ազատիր մեզ...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Ես ձեր հացը շատ եմ կերել: Մենք ամենքովս էլ իրար
հաց կերել ենք: Էն հացը ինձ քուտացի, թէ ես ձեր վատն
եմ ուզում... Շուտ արէ՛ք. շուտ մի տասը հազար մանէթ
փող հասցրէ՛ք. հաւաքեցէ՛ք իրար մէջ, շուտ, որ տանեմ սեւ-
ցնեմ իրանց ու ձեզ կոտորածից պրծացնեմ... Շուտ արէ՛ք,
թէ չէ ամեն բան կորած է:

ՎԱՆԷՍ

(Արագ) Այ քու տունն Աստուած շինի, բէկ, էս դրու-
թեանը իրտեղից, ախր ճարենք... հիմի սող գեղականներին
բնչալէս հաւաքենք...

ՄԻՒՍՆԵՐԸ

Էդքան փողը իրտեղից...

Էլ ինչպէ՞ս գեղականներին հաւաքենք...

Առ ու փախն ընկաւ, ախր...

Դրա համար, ինքդ գիտես, որ ժամանակ ա պէտք...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Էդ արդէն ձեր բանն ա: Շուտ արէ՛ք, անմիտներ, ա-
զատեցէ՛ք ձեզ ու ձեր ունեցած-չունեցածը: Տաս-տասունհինգ
հազար մարդ ա հաւաքելի, ախր: Նրանց հետ հանաք անիլ
չի լինի:

ՉԱՅՅԱՋ

Ես իմ ունեցած երկու հարիւր ութանասուն հօթ մա-
նէթն եմ տալիս: Ով ինչ ունի բերի. շուտ. ժամանակ չկայ...
(Ինքը փաղկով դէպի տուն) Էս ա ես բերում եմ... (Գնաց):

ՄԱՐԿՈՍ

Դուզ մի հարիւր էլ ես եմ բերում:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Սպասեցէ՛ք, սպասեցէ՛ք. էդպէսով բան չի դառնայ:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Մուրթուզալի բէկ, գլխիդ մեռնենք... Ձեռաց մի հա-
զար մանէթ տար տուր իրանց, թող վրայ չտան. մինչև իրի-
կուն մի չորս հազար մանէթ էլ ինչպէս որ էլ լինի՝ կհա-
ւաքենք...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Դէ լաւ, լաւ... Մի կերպ բանը գլուխ կբերեմ: Դէ, թէ-
կուզ հազարը տուցէ՛ք:

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Աստուած քեզ կեանք տայ...

Աստուած քու բանն յաջողի...

Աստուած քեզ մեր գլխիցն անպակաս անի...

(Գիւղացիները մէկը միւսի յետևից, ով ինչքան կարող է, փո-
ղեր են բերում և տալիս Մուրթուզալի բէկին):

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Դէ, շուտ արէ՛ք է... Աստուած վկայ, նրանք չեն սպա-
սիլ, ու ինձ էլ էն ժամանակ չեն լսիլ: Էնպէս արէ՛ք, որ
նրանք գեղին չհասնեն: (Համարելով փողերը) Ամենը 690 մա-
նէթ ա: Շուտով մնացածը տէ՛ք. թէ չէ՝ էլ ես պատասխա-
նատու չեմ:

(Գիւղացիները հեւալով դարձեալ փողեր են բերում և տալիս նրան):

ՄԷԿԸ

Ազա ջան, իմ ունեցած-չունեցածս էլ էս ա. իրեք մա-
նէթ հինգ շահի... Էս էլ առ. Բէնչ արած...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԵ՛Կ

(Ստանալով) Ըհ, ըհ, քոսոտ... Երեք մանէթ հինգ շահով բան չի գտնայ: (Համարելով նոր ստացածները) Էս էլ 250.— 940 էլաւ: Վաթսուն մանէթը բերէք: շուտ է: (Գլխով) Ի՞նչ է հանաք էք անում... Դեռ շատ պէտք է քաշ տաք ի՞նչ...

(Գրամ բերողների ծայրը կտրւում է: Ամենքն էլ սրտատրոփ եւ սպրտնած իրար երես են նայում:

Նրկաւ երեք հոգի էլ բերում են 60 մանէթը):

ՉԱՅԲԱՋ

(Առնելով նրանցից եւ տալով Մուրթուղալի բեդին) Այ, բէդ, էս էլ քու 60 մանէթը.— Ուղիղ հազար:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԵ՛Կ

(Գրամները դրանք ամէլով, իւր տղերքանց) Գնանք: (Ամբոխին) Դէ, որ էդպէս է, հիմայ միամիտ եղէք. ձեր բանին կացէք: Հինգ հազարը լրացրէք համ, որ կոպէկ պակաս չլինի: Ինչքան շուտ ճարէք՝ ձեզ համար լաւ: Ինչքան շուտ բերէք, էնքան էլ շուտ նրանց ճանապարհ կդնեմ, ձեր հոգին կազատեմ:

ԲՈՂՈՐԸ

Աստուած քեզ հաստատ պահի...

Աստուած քու մէնը հազար անի...

Աստուած քեզ ումբը ու արեւ տայ...

Աստուած քեզ մեր գլխիցն անպակաս անի...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԵ՛Կ

Դէ, մնացածը ձեր բանն ա: Հա, էլ փախչելու մասին չմտածէք: Որ գեղին էլ վրայ տան՝ էլի մի վախեցէք. խսկոյն ես նրանց առաջը կառնեմ: (Իւրայիններին) Տղերք, գնանք շուտ համենք նրանց:

(Շտապով գնում են):

ՏԵՍԻԼ Ը

ՆՈՅՆ ԳԻՒՂԱԿԱՆՆԵՐԸ

ՉԱՅԲԱՋ

Դէ, այ խալիւր, էս պատիժը մի կերպ գլխներդիցս հեռացրինք: Գնացէք հիմի գեղականներին կանչեցէք: Ուղարկեցէք նրանց ետեւիցն էլ, որոնք որ փախել են սարերը: Տանուաւէրին էլ: Մի ձեռաց հաւաքւենք, տեսնենք ինչ ենք անում:

ՄԱՐԿՈՍ

Բաս ո՞ւր ա էսպէս խառը ժամանակ մեր տանուաւէրն է. ինչի՞ չի երեւում... էլ ո՞ր օրւայ համար ա:

ՎԱՆԷՍ

Դէ նա էլ սաղաթներովն ա ընկած:

ՉԱՅԲԱՋ

Գնացէք նրա ետեւից: էլ ի՞նչ էք կանգնել: (Մէկին) Այ, հէնց դու վազիր, ի՞նչ ես բերանդ բաց արել ու կանգնել: (Նա զնայ: Նրա յետեւից) Շուտ հա:

ՄԱՐԿՈՍ

(Մէկի օձիքից բռնելով) Բաս դժու ինչ ես իշի նման ա կանջներդ կախ արել. դու էլ վազիր, (միւսին) դու էլ... (երրորդին) դու էլ... շուտ վազեցէք ու բոլոր գեղականներին հաւաքեցէք էստեղ: (Նրանք զնային աջ եւ ձախ): Շուտ, հա:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

(Յուստմտ) Այ խալիւր, ես էնպէս եմ իմանում, որ ոչ գեղականները մի բան կշինեն, ոչ էլ ձեր տանուաւէրը: Պատիժքը մեր գլխին կանգնած ա, կանգնած... Երկինքն էլ ա մեր գլխին խռով գալու... Այ, տեսնում էք (ցոյց տալով հորիզոնի կողմը) ամպերը... Տնաքանդութիւնը մեր գլխին իրար ետեւից ա գալու: Աչքներդ բաց արէք:

ԳԻՒՂԱԿԱՆՆԵՐ

(Նայելով հորիզոնին) Պահ. էս անգամ մեր տունն աւիրւաւ: Հանդ ու հանդաստանը վեր կառնի...

(Գիւղականները նայում են հորիզոնին երկիւղով եւ իբրեւ թշուառութեամբ եւ անձարութեամբ նշան, որը զլուխն է շարժում, որը ծընկանն է խփում եւ որը աղօթք է մրմնջում):

ՎԱՆԷՍ

Շատ վատ կարկուտի ամպեր են... Վայ մեր օրին...

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Հիմի ես էդ կարկուտն էլ եմ շնորհակալ... Ես գնդակի կարկուտն եմ վախում, գնդակի կարկուտից:

ՄԻ ԵՐԿՈՒՄԸ

Ինչ վատ բերան ունես, ամի:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

Ինչ անեմ, որդիք, սիրտս ա վկայում... Իմ էս սիպաակ մազերիս հաւատացէք:

ՄԱՐԿՈՍ

Տօ դէ, ամպեր են, կգան էլ, կերթան էլ: Մէկիս տունը կքանդւի, մէկինս էլ կպրծնի: Դուք էս ցաւի ճարն արէք: Էս օր, հէնց էս սհաթին, չորս հազարի ճարն արէք, չորս հազարի.— Այ որտեղ ա պատիժքը:

ՎԱՆԷՍ

(Յուսակտուր) Ո՛րտեղից պէտք ա ճարենք...

ՉԱՅԲԱՋ

Ի՞նչպէս թէ որտեղից... Հէնց հազարը, կիսեղեկնք Ազիզից կառնենք:

ԳԱՆՈՒՍՏ

Ի հարկ է: Նա էր ասում թէ մեզ գէնքեր պէտք չեն:

ԵՐԿՐՈՐԴԸ

Դէ թող հիմի շինքն երկարի ու փողերը համբարի:

ՉԱՅԲԱՉ

(Գնալով) Ես էս բողբոջն գալիս եմ:

ՉԱՏԵՐԸ

Ո՞ւր ես գնում, ռէր... տճ:

ՉԱՅԲԱՉ

Էս ա գալիս եմ: Աղիղի շինքիցը պէտք ա բռնեմ ու քաշ տամ բերեմ: (Գնաց):

Չառ հեռուից հաղիւ լսելի սրտմաւն:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

(Արտամուկի աղիւթը թռնում տակ): Այ խալիսը, սիրտս շատ վատ շուռ էկաւ... կասես էստեղ (ցոյց տալով իւր կուրծքը) մի բան կտրեց... Սիրտս ասում ա, որ Աստուծային ու մարդկային պատիժները վրայ են գալիս մեզ: Սիրտս վկայում ա, որ էն անհաւատ Մուրթուղալի բէկը համ փողներս տարաւ, համ էլ մեզ քնացրեց ու մի լաւ էլ մեզ վրայ ծիծաղեց...

ՉԱՏԵՐԸ

Ի՞նչպէս թէ...

Նա էղպէս բան չի անի, տճ...

Նա մեր հացով երգում կերաւ...

Նա իր գլխով երգում կերաւ ախր...

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

(Գողտլով եւ ամիս հաւատացած) Աստուծ վկայ ա, նա մեզ խաբեց... Աստծու մի անունը վկայ, նա մեր գլխի տակը կակող բարձ գրեց, որ մի անգամից ամենքիս էլ կտուրիւ տայ... (Աւելի համոզւած): Այ խալիսը, այ բալէքս, ձեր գլխի ճարը տեսէք: Ով ինչ գէնք ունի՝ վերանի ու փախչի մեր էս սարի դռը: Նոր էլ մեր գեղը չենք կարող պահել: (Աւելի սարսափով) Կնանիքսնցդ ու երեխանցդ փախցրէք, դուք ու ձեր Աստուծը:

ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ

Տօ ի՞նչ ես ասում, ամի...

Էղպէս էլ աչքակապութիւն կլինի՞...

Էղպէս բան կլինի՞...

Բաս էլ նրա երեսը մեր երեսին դիպչելու լի՞:

Չառ հեռուից նոր սրտմաւն:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ

(Աւելի դողալով եւ նեղակային ցնցումներով) Աման, այ խալիսը, ժամանակը ձեռքից մի փախցրէք... Ամեն մի բողբոջ:

Թանգ ա... Մեր ջահէներն ափսոս են... (ձորը կտրած) Ըհր... (շուռ է գալիս փախչելու) Էս էս... հէնց առաջինը ես եմ փախչում... (Գողտլով եւ փախչելով դէպի աջ) Փախէք... փախէք...

ՏԵՍԻԼ Թ

Չախ կողմից լսում է հարայ-հրաց. մի ինչ որ անբնական բան է կատարւում այն կողմերում:

ՄԻ ՔԱՆԻ ԳԻԻՂԱԿԱՆՆԵՐ

(Չախ կողմից ներս վազելով եւ ահաբեկւած՝ բեմի վրայից փախչելով դէպի աջ ու գողտլով) Վրայ աւին, վրայ աւին... սպանուեցին... փոթոտեցին... փախէք... փախէք... փախէք...

Չախ կողմից հրացանների ձայներ են լսում:

Բեմի վրայ առ ու փախ է: Բոլորն էլ սրտապատառ փախչում են աջ «Հարայ, հաւար... փախէք» գողտլով:

Չախ կողմից հեռահեռ լսում են ամիս պարզ քաւերների ձայներ «Տեղեք... երեքեք...»

Նորանոր գիւղականներ, Նոյնգէո, սրտապատառ, բայց լուռ փախչում են բեմի վրայով աջ կողմը—մի մի կամ երկու երկու կամ մի քանի հոգով իրար յետից, իրր կամենալով ազատել միայն իրենց գլուխները: Նրանց մէջ կան եւ կանայք, եւ երեխաներ:

ՏԵՍԻԼ Թ

ԹՈՒՐԻՔԵՐ

(Միանգամայն զաղանացած եւ բաց դաշոյններով) Խփեցէք... Տեղեք... Փոթեցէք... Ոչ մէկին միք խնայի... (Անցնում են):

Երևում է մարդկանց փախաւուս նաև յետի փողոցում: Թուրքերից մի երկուսը բաց դաշոյններով, որը փողոցի դռնից եւ որը փրկածքից մտնում են Չախիցնից տունը: Լսում է ինչպէս կոտորւում, ջարդում են նրանց տան դռները: Բաց դաշոյններով եւ զաղանային դէմքերով հեռահեռ երևում են նորանոր թուրքեր, որոնք հարւածելով վայր են գցում ամեն մի պատահած փախչող գիւղականի եւ անցնում են դէպի աջ: Նոյնն երևում է եւ յետի փողոցում: Այս բոլորը՝ Չախ կողմից լսւած փոթորկի նման՝ անցնում է աջ կողմի յետի:

Բեմից դուրս՝ գիւղի ամեն կողմերից՝ լսում է, ինչպէս ամենայն ինչ կոտորւում եւ քաւաւանդ են անում: Լսում են նաև թուրքերի կատաղի բացազանչութիւնները եւ գիւղականների հարայ-հաւարը:

Ճիշ, լաց ու կոծ անպաշտպան մարդկանց, կանանց եւ երեխաների...

ԱՍՄԱՅ ԻՋՆՈՒՄ Է ՎԱՐԱԳՈՅԸ:

ՄԻ ԺԱՄԻՑ ՅԵՏՈՅ

Նոյն տեսարանը:

ՏԵՍԻԼ ԺԱ

ԹՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ, յետոյ ՄՕԼԼԱ, ՍԷՅԻԴՆԵՐ և ԴԱՐԻԻՇՆԵՐ

Թուրք կանայք, աղջկուհիք և տղաներ 7—8 տարեկանից սկսած, կողոպտում են արդեն անմարդաբանական տները:

Մի քանիսը ձաճաղենց տանից դուրս են քաշում զորքեր, կապերտներ, փայտաներ, քէշաներ, կերակրի աղիւններ, տեղաշոր, բոլորներ, աւիլներ և այլն և այլն: Մի քանիսն են էլ բնմի աջ կողմից (կուլիսների յետեւից) բերում տանում են դէպի ձախ նոյնպիսի իրեղենները, նոյն իսկ տան դռներ, լուսամուտների շքանակներ, փեղկեր ապակիներով և այլն—ամեն մէկը իւր հասակի և կարողութեան համեմատ:

Այսպէս շարունակում է, հեղհեղեղ, մինչև Փն տեսիլը:

Ստէպ ստէպ, կամ երբեմնապէս լուսում են դիւղի դանդաղ կողմերից երացանակներ և ձայններ:

Գալիս են ձախ կողմից Մօլլան, սէյիդներ և դարվիշներ իրենց դրօշակներով:

ՍԷՅԻԴ

Մօլլա աղա, էլ մեր գնալն ու դործին գլուխ կանգնելը չարժի. զուր ենք առաջ գնում. գեղականները սաղ փախել են. մեր աղերքն առանց մեզ էլ իրանց բանը տեսնում են:

ԴԱՐԻԻՇ

Հըմ. մեր զոչչաղների առաջ ո՞վ կարայ կանգնի:

ՄՕԼԼԱ

(Սէյիդին) Ես էլ եմ էզպէս կարծում: Դէ, որ էզպէս է, մենք էլ կերթանք սրանց եկեղեցին քար ու քանդ կանենք:

ՍԷՅԻԴ

Շատ լաւ: Դու մեր ա. դուռանը կգնես նրանց աւետարանի տեղ. աւետարանն ու նրանց գրքերն էլ կձգտես ու կրակին կտաս. մնացածն էլ մեր բանն ա:

ԴԱՐԻԻՇ

Գնանք, գնանք, քանի կարկուտը չի էկել: Մի դրանց գանգերն էլ ջարդատենք ու վեր ածենք:

ԲՈԼՈՐԸ

(Գնալով դէպի աջ) Եւ Սլի, եւ հազրաթ Աբաս...

ՏԵՍԻԼ ԺԲ

ՅԵՐԻՔՆԱԶ, ՆԱԶԱՓ, ՀԱՍԱՆ, և յետոյ ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ և ՄԱՄԱՒ

ՅԵՐԻՔՆԱԶ

(Սարսափահար փախչելով տանից) Հաւա՛ր... սպանեցին... հասէ՛ք...

Սրան հետևում է նաջաֆը դաշոյնը ձեռքին, իսկ փողոցի դռնից ներս է վազում Հասանը և, հերթնաղի առաջը կտրելով, դաշոյնի մի հարկածով գետին է տապալում նորան: Նաջաֆը կրկին տուն է վազում:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

(Չախ կողմից բեմ գալով եւ նկատելով) Աֆֆարիմ... զոչչաղ: (Վանչելով) Հնոսան:

ՀԱՍԱՆ

(Գնալով նախարեմ պատի փլածորից) Հրամայիր, բէկ:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

(Բնիկերը սլորելով) Հը՞, լաւ քեֆի են մերոնք: Դոչչաղ են ետում:

ՇԱՐԱՆԱԿ ԲԱՄԻ:

ՀԱՍԱՆ

Էլ ասիլ կուզի: Նոր տեսար քու աչքոյն էլի: Շուտով էլ գեղը կրակ կտանք:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Դու էդ ասա. լաւ հունձ ունէ՛ք:

ՀԱՍԱՆ

Հունձ չէ, ամա լաւ թալան կայ: (Յոյց տալով իրենց քնտանիքների վրայ, որոնք մրջիւնի պէս կրում են ամենայն ինչ): Տես ինչ են անում մերոնք:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Ինչպէս թէ հունձ չկայ... Բաս գիւղացիքն ուր են:

ՀԱՍԱՆ

Ամեն բան թողել են ու փախել:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Փախել են... Չէ՞ որ ինձ խոստացան հաւաքել ու չորս հազարի ճարն անել: Անհաւատներ: Խարեցին: Թաղարդս չբանեց: (Հասանին հաւայած ոխով) Բաս աղջկեքքը, հմրաները, կնամիքքը... Բաս չկարացիք դրանցից որս անել:

ՀԱՍԱՆ

Առանցի դրանց չի լինի բէկ: Ծաղուծուկերից շատերին ենք դուրս քաշել:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Տօ, հոգիները հանեցէք, մի լաւ քէֆ արէք... ու յետոյ էլ կոտորէք է:

ՀԱՍԱՆ

(Բեխերն ուրերիով) Մեր տղերքը լազաթ են քաշում, բէկ-
սիրուններին գերի ենք վերցնում, մնացածներին էլ... հէնց
իրանց մարդկերանց առաջ... (աչքով տնելով) գիտում ես էի...
նրանց հետ էլ յետոյ կոտորում ենք: Սանչախներս լաւ թա-
մզեցին ժանգից: (Գաղջնիւր ցոյց տալով) Տես ինչ պղպլում աս:
Կասես լուսնեակ լինի: Հիմի էլ մնացել են հալէտորները, պա-
սաւներն ու լակոտ-լուկոտ:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Տօ, դբանց քոքը կտրեցէք է. իդրանց հաւատը ես...
(Գաղանայած) Փոթեցէք ու ամէք ջրհորների մէջ:

ՀԱՍԱՆ

Հըմ, բէկ. շատերին հէնց սաղ սաղ ենք գցում ջրհոր-
ները:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Էդ լաւ է: Քննութեան ժամանակ քիչ դիւակներ կերեան:

ՀԱՍԱՆ

Էնտեղ, բէկ, (ցոյց տալով մի որեւէ կողմ) մի տան մէջ
հաւաքւել էին քսան-երեսուն տղամարդ, կնանիք ու էրե-
խեր... ինչ անում էինք՝ չէինք կարողանում դռները կոտրա-
տել. մեզ վրայ տան միջից գնդակներ էին գցում... Մենք էլ
նաւթ բերեցինք, ամեցինք տան չորս կողմը, դռներին ու
լուսամուտներին ու կրակ տւինք... (Աւրախ) Ինչպէս էին գո-
ռում... Մի կէս սհաթից յետոյ խորովածահոտը վեր կացաւ...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Գոհ) Ինչ եմ ասել: Շատ լաւ էք արել... (Մամաղին)
Մամաղ...:

ՄԱՄԱԿ

(Ըսելոյն որսկան շան պէս առաջ գալով) Հրամայիր, բէկ:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Կգնաս, մեր զոչչաղներին կասես, որ թաւան թրաշից
յետոյ գնան էս վերի գետակի առաջը բռնեն ու բոլոր ջուրը
ղէն անեն. գեղի վրայ: Հասկանում ես:

ՄԱՄԱԿ

Աչքիս վրայ:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Որ սաղ գեղը իր ամեն ծակուծուկերով ջրով լցւի. որ
ոչ մի տուն, ոչ մի պատ ջրից չազատւի, խիմւի ու քանդւի.
ծակուծուկերը մտած նապաստակներն էլ իրանց ծակերումը
խեղդւեն: Քար քարի վրա չթողնեն, ասա: Յետոյ էլ ասա, որ
սրանց բոլոր արտերը՝ ցորնի, գարու, բամբակի—ինչ էլ որ
լինի—կրակի տան. ոչինչ չխնայեն: Իմացար:

ՀԱՍԱՆ

Ուֆ. ինչ եմ ասել...

ՄԱՄԱԿ

Գլխիս վրայ, բէկ:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Թող իմանան էդ վախկոտ նապաստակները, թէ Մուր-
թուղալի բէկին խարելն ինչ կնշանակի:

ՀԱՍԱՆ

Վախում եմ, բէկ, կարկուտը մեզ խառնի: Տես ինչ
արձձէ ամպեր են գալիս:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Բան չկայ: Կարկուտը մեր պակասը կլրացնի: Հանդե-
րում, որտեղ կրակը չբռնի, կարկուտը կբռնի. միամիտ կաց:
Չանրազնեց-տանից աղմուկ է լուում:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Փիի... Ի՞նչ է պատահել էնտեղ: Ինչի՞ են իրար միմ
ուտում:

ՏԵՍԻԼ ԺԳԻ

ՆՈՅՆԲ, ՆԱՋԷՓ ԵՆ ՄԻ ԹՈՒՐԲ

ՆԱՋԱՔ

(Գաղջաղելով մի թուրքի դէպի նախաբեմ) Այ, բէկ, էն զոչ-
չաղներից մէկն էլ սա ա: Մեզանից ամեն մէկը բան ու մտն
ա հանում, գնում ա դուրս, որ մեր կնանիքը գան տանեն,
խսկ սա մէջտեղից լաւ բաները թոցնում ա: Բաս էլ ինչից
մենք քեզ, կամ մօլլեքանցն ու սէյիդներին բաժին հանենք:

ՄԻ ԹՈՒՐԲ

(Ամենալով արդարանալ) Վալլա, բէկ...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Ձէնդ, շուն: Թէ կերակուր ես ուզում, ինչի՞ չես ինքդ
էփում ու զխկուում: Ինչպէ՞ս ես՝ հիմի քեզ կտոր կտոր ա-
նեմ... Անասուն:

ՄԻ ԹՈՒՐԲ

(Նոյնպէս) Ախր, բէգ...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Ատաղղած հանելով ատրճանակը) Դու դեռ խօսում ես...
(Արձակում է գնդակը):

ՄԻ ԹՈՒՐԲ

(Իսկոյն քնկնելով բէկի ոտները) Ասածու խաթեր, բէկ, ների:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Բէգէյրած: (Միւսներին) Թէ մէկ էլ կտեսնէք, էդպէս

բան անելիս, տեղն ու տեղը շահաատակ արէք: Ով որ էլ լինի՝ սաղ տեղը ականջը թողէք (Արաքի տալով) Զահանդամ-ւեր... (ատամները կրծտելով) շան մէկը:

(Մի թուրքը վեր է կենում ու կուշ եկած հեռանում է):

ՏԵՍԻԼ ԺՊ

ՆՈՅՆՔ, ԱԼԻ, ՄԱՐԿՈՍ և ՕՐՈՒՋ

(Այս միջոցին գազանացած Մարկոսը՝ կացինը ձեռքին՝ վազում է աջ կողմից բեմ, իսկ Օրուջն ու մի ուրիշ թուրք բաց դաշոյններով հետեւում են նորան):

ՕՐՈՒՋ

(Աջ կուլիսի յետեւի) Շան սատակ արէք դրան... խփեցէք... (Վազելով բեմ) Խփեցէք էդ վայրենի խոզին... բաց չթողնէք...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Հանելով ընից ատրճանակը) Խփեցէք, աղերք, սատկացրէք:

(Բեմում եղած թուրքերը կալմէջ են անում Մարկոսին եւ հէնց այն ժամանակ, երբ նորան պիտի դաշոյններով տային, կացինի մի հար-ւածով վայր է գցում նրանցից մէկին եւ ինքն էլ ընկնում է միւսնե-րի հարւածներից: Մուրթուզալի բէկը կրակում է ընկած Մարկոսի վրայ ատրճանակը: Բոլորը թափում են սրտ դիակի վերայ եւ ծակծակում):

ՕՐՈՒՋ

(Վատաղած) Սա հէնց նոր ութ մուսուլման սպանեց... Սրա մասսաբը ես... (Արաքի տալով): Լաւ ծակծակեցէք էս շանը:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Մտնելով վայր ընկած թուրքին) Ա՛լի, Ա՛լի... Ա՛յ բեզ-բան... (Ալին անտղելուց յետոյ) Տեսաք էս շունն ինչ արեց...

(Մի բանիսը խիստ դաշոյնով կրկին վրայ են գալիս Մարկոսի դիակին եւ նորից ծակծակում դաշոյններով):

ՄԻՒՍՆԵՐԸ

(Իրենց ծնկներին խր'լով) Վա՛խ, բէկ, աղերք... Ալին մար-տիրոսացաւ:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Նոյնպէս) Ափսոս... ափսոս... Դէ, ինչ արած... վերցրէք շուտով մարմինն ու էստեղից տարէք: (Յոյց տալով դէպի աջ կուլիսի յետեւ) Էնտեղի արքայութեան արժանի մուսուլման-ներէ զիակներն էլ ասէք զան տանեն, շուտ:

(Վերցնում են Ալիի դիակը եւ տանում են ձախ, իսկ Մուր-թուզալի բէկն ու Մամադը գնում են աջ):

ՆԱԶԱՖ

(Ծածուկ) Հասան, էստեղ (յոյց տալով Շահբաղին տունը) մի հարս կայ. թուրքի միջին. գնանք՝ տես խելքդ ինչ է կտրում:

ՀԱՍԱՆ

Համբ: Յիմար, չփախչի:

(Նրկուտով էլ շտապում են Շահբաղին տունը):

ՆԱԶԱՖ

Ձի կարող, էնտեղ մարդ կայ: Դեռ մի ուրիշ շուն էլ ա լսում: Տեսնենք: (Շտապով գնացին):

Եղ տեղ ծախ է բարձրանում: Հրկիզում են հեն: Զանգա-նների քաշքաշելու կամ իրր կտրատելու խիստ կամ նազ են հեջիւններ, սրունք ընդհատմանով, տեղում են մինչև զործողութեան վերջը: Խիստ քամի: Կայծակներ: Ահոս:

ՏԵՍԻԼ ԺԵ

ՄՕԼԼԱ, ՍԷՅԻԳՆԵՐ, ԳԱՐՎԻՋՆԵՐ, ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ և ՄԱՄԱԳ

Այ կողմից գալիս են Մօլլան, սէյիգներն ու դարվիշները իրենց նոյն դրօշակներով և ձեռքներին՝ արծաթեայ խաչեր, բուրվառներ, անթխներ, մասուրներ և եկեղեցական զանազան իրեր: Սորանց հետ են նաև Մուր-թուզալի բէկը և Մամադը:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Բաս էս զանգերի ձէնն ինչի՞ են գալիս: Բաս չկարե-ցաք քարուքանդ անել դրանց եկեղեցին ու զանգերի ձայ-նը կարէ՛լ:

ՄՕԼԼԱ

Ինչպէս քարուքանդ անես, բէկ. քար ու կրով շէնք ա ախր: Զանգերն էլ՝ մինչև վեր չզցեն ու կտրատեն, աղեր-քը չեն հեռանայ էնտեղից:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Հա՛, էդ էլ բան է:

ՏԵՍԻԼ ԺԶ

ՆՈՅՆՔ, ԳԱԼՈՒՍՏ և ՄԻ ԹՈՒՐՔ

Այ կողմից վազում է Գալուստը սարսափած և հեւալով, որին հետե-ւում է դաշոյնաւոր մի թուրք:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Վատաղած) Փի՛խ... էս նապաստակների քողը չկտրւեց: (Հանում է ատրճանակը եւ կամենում է առաջը կտրել):

ԳԱԼՈՒՍՏ

(Ընկնելով մօլլայի ոտները) Աման, Մօլլա աղա, ինձ աղա-տիր. ես մուսուլման եմ:

ՄՕԼԼԱ

(Զեքով խփոյն կանգնելու նշան է անում) Սպասեցէք: (Գա-լուստին) Վեր կաց գնանք, ուխտացեալ մուսուլման:

Բոլորը գնում են դէպի ձախ, իսկ մի բազէից յետոյ Մուրթուզալի բէկն ու Մամադը դառնալով՝ ուղղւում են դէպի աջ:

Բեմը խիստ մթնոլորտ ամպերից: Կայծակներ եւ սրճաւնի:

ՏԵՍԻԼ ԺԷ

ԼՈՒՍԻԿ, ՀԱՍԱՆ, ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ, ՄԱՄԱԿ

Մութ ծորաց է լուում ձահրազենց տանից: Աջ կողմից բեմ են վազում Մուրթուզալի բեկն ու Մամադը. խիկ տանից դուրս է նետում օտարափաճար Լուսիկը, որին հետևում է բաց դաշոյնով Հասանը: Մուրթուզալի բեկը Լուսիկին տեսնելուն պէս դռում է:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Սպասիր, Հասան, սպասիր... չխրեա... Կենդանի պէտք է բռնենք էդ ջէյրանին... (Ինքն էլ է վազում Լուսիկի հանդէպ. Մամադը նոյնպէս: Երբ սորանք մտնում են պարտէզ եւ համարեա Լուսիկին շրջապատում են, նա իրրեւ այծեամ դուրս է պրծնում նրանց միջից եւ իրան գցում է նախաբեմ: Երեքով էլ հասնում են Լուսիկին եւ կրկին շրջապատում): Մի խփիր. դա ջէյբան է, դա մարալ է, դա ջափահիր է: (Կալմէջ են անում Լուսիկին եւ բռնում):

Իմիկանց հետեղ կաշմակներ: Զարոնակեղ խիօս բամբ:

ՀԱՍԱՆ

Պոյ, դրուստ որ ջափահիր ա, բէկ: Ես երեսը չէի տեսել:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Մամադ:

ՄԱՄԱԿ

Հրամայիր:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Սրան ողջ ու առողջ կհասցնես մեր կողմը:

ԼՈՒՍԻԿ

(Զենթարկելով նրանց ոյժին) Աման, դուք ու ձեր Ալլահը ինձ մի տարէք...

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Չի լինի... թշերդ ուտեմ, աչքերդ ուտեմ, չի լինի... (Լուսիկը թէեւ բռնւած՝ այնուամենայնիւ շատ է քաշքաշում ու իրեն թափեթափ տալիս): Հը... Ի՞նչ էք էդքան չարչարում... մի կաքաւի օգտից էլ չէք կարում գալ:

ԼՈՒՍԻԿ

(Նոյնպէս) Աման, ինձ էստեղ մորթեցէք... (Աւելի խիստ հակառակելով եւ լացով) Ես խանի տունը չեմ գնաց, չեմ գնաց:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Կերթան, բոխախդ կրծեմ, կերթան... (Մամադին) Տօ, խանչալդ դիբ բռնն է: (Նա գնում է): Վեր կալ սրան... Հասան, պի՛նդ բռնիր, թէկ... Հը... (Մամադին) գցիր թիւիդ տակը, ի՛նչ ես...

ՄԱՄԱԿ

Շատ ա զէս ու զէն ընկնում, բէկ:

ՀԱՍԱՆ

Ֆրսանդի չի գալիս ախր:

Լուսիկը ձեռքը գցում է Մամադի դաշոյնին եւ մի ակնթարթում դուրս քաշելով բնից, բարձրացնում է. որ հարածի նորան, բայց Մուրթուզալի բեկը Լուսիկի յետեղ իսկոյն բռնում է նրա ձեռքը եւ միւս ձեռքով խլում է դաշոյնը: Լուսիկը բարկութիւնից ճչում է:

ՀԱՍԱՆ

Պոյ, պոյ...

ՀԱՍԱՆ

Է՞ս ինչ կատաղին ա, բէկ:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Ջէյրան է, ջէյրան... Ջէյրանն էլ թակարդ ընկնելիս էս ու էն կողմն է դիպչում: (Յաջողեցնում են բռնել Լուսիկին եւ զցել Մամադի թեւի տակը): Հը... բռնի... այ, էդպէս...

Փարսիկ:

Լուսիկն ուժանդատ է: Մամադը ձեռքը գցելով Լուսիկի իրանից՝ մուրթուզալի պէս՝ ամալ բռնում է եւ սեղմում իր կողքին:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Առ խանչալդ, աճ... (Մամադն առնում է եւ պատրաստւում է դուրս վազել զէպի ծախ): Մամադ, դրա մի հատ մազը գլխից չպէտք է վեր ընկնի:

ՄԱՄԱԿ

(Գնալով) Աչքիս վրայ:

Արսմու ԵՐ:

ՏԵՍԻԼ ԺԸ

ՋԻՆԻՈՐՆԵՐ, ՉԱՀԲԱԶ և յետոյ ՀԱՍԱՆ

(Աջ կողմից գալիս են զինւորները, որոնք գնում են զէպի ծախ):

ՉԱՀԲԱԶ

(Հեռից տեսած լինելով Լուսիկին փախցնելը, ծակծակած գազանի պէս, աջ կողմից ներս է վազում դաշոյնը ձեռքին եւ իրրեւ խելազար դիմում է զինւորներին) Այ սալդաթներ, էրեխուս տարան: Հասէք իմ հտեից... Ինչ ուզէք կտամ...

ՋԻՆԻՈՐՆԵՐԻՑ ՄԷԿԸ

Մեկ հրամայած չի: (Շահբազը յոյսը կտրած, շտապում է միայն ինքը վազել Լուսիկի յետեղից, բայց նրա առաջը բռնում են) Կանգնիր: Խանչալդ տուր ինձ:

ՉԱՀԲԱԶ

Ձեր տունը քանդւի, էրեխէս...

ՋԻՆԻՈՐՆԵՐԻՑ ՄԷԿԸ

Չի կարելի: (Կամենում է խլել Շահբազից դաշոյնը: Սա վերջին ծիպով ընդդիմանում է, ձգտելով վազել զէպի ծախ):

ՋԻՆԻՈՐՆԵՐԻՑ ՄԻԻՍԸ

(Հրացանի կոծով պինդ խփում է Շահբազի մէջքին): Քեզ ասում են տուր:

ՉԱՅԲԱԶ

(Ատրաստիով եւ դողալով) **Ձեր տո՛ւնն աւիրւի...**

ՋԻՆԻՈՐՆԵՐԻՅ ՄԻԻՍԸ

Նու, նու, ձէնդ: (Դաշոյնը խլում են): **Իբաւունք չկայ:**
(Ջինւորները գնացին ձախ:)

ՉԱՅԲԱԶ

(Մոնչալով եւ դլխին խփելով) **Վա՛նախախ...**

ՏԵՍԻԼ ԺԹ

ՇԱՀԲԱԶ եւ ՀԱՍԱՆ

Ձախից շտապով դալիս է Հասանը ուղղւելով դէպի Ջահրազենց տունը: Տեսնում է անդէն Ջահրազին, խփոյն դաշոյնը մերկացնում է եւ յարձակում նորա վրայ: Ջահրազը այդ տեսնելով սարսափով ցատկում է նրա առաջից եւ փախչում է, իրեն դցելով պարտէզի յուսալով ծածկել իւր տանը: Բայց ճանապարհի կիսին տեսնում է օտքի առաջ բնկած Հերիքնազի դիակը, ձիւ է արձակում: Այտեղ նորա ծնկները թռչանում են, վայր է ընկնում դիակի վրայ, գրկում է դիակը եւ խելագարած գոռում:

ՉԱՅԲԱԶ

Հերիքնազ, Լուսիկին տարան:

ՀԱՍԱՆ

(Վրայ հասնելով) **Ձէնդ...** (Ծակծակում է Շահրազին դաշոյնով մէջքից) **քու հաւատը ես...**

Բարձրանում են խիստ դուրսիս եւ գրեզգրեցող, որոնք առաջանում են ըստ երեւոյթին եկեղեցւոյ դռնագոյնների միմիանց յետեից վայր ընկնելուց եւ մի ինչ մեծ շէնքի մի մասը քանդուելուց:

Սարսափելի տրամադրւած օրոհմունքով, անդադու կայծակներ եւ կարկուսի հեղեղ, մինչև վարագոյրի իջնելը:

Հասանը պատուարում է Ջահրազենց տանը:

Մի քանի թուրքեր, աջից եւ ձախից, ինչպէս եւ խորքից վազելով թէ փողոցի գոնից եւ թէ պատի փլածքից, մտնում են Ջահրազենց տունը կարկուտից ազատուելու համար:

ԿԱՄԱՅ ԻՋԵՌՈՒՄ Է ՎԱՐԱՆՈՅԵՐԸ:

ՎԵՐՁ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍԻ

IV

ՅԱՆՈՒՆ ԻՍԼԱՄԻ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԳ

ԱՆՁԻՆՔ

ՀՈՒՔԻՐ ԱՂԱ, խմբագիր մի թուրք լրագրի
ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ, խմբագրութեան բարաուղար
ՄԻՐԶԱ ԶԱՔԵՐ, այդ լրագրի գրաքննիչ
ՄԷՏՐԱՆՊԱԺ ՏՊԱՐԱՆԻ
ԱՐԱՍ ԱԼԻ, լրատու
ՄԻՐԱՔԵԱՆ
ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ
ԳԱՆԶԱԿԵՅԻ }
ՆՈՒԽԵՅԻ } թուրքեր
ԶԱՄԱԽԵՅԻ }
ԹԱՂԻ, խմբագրատան ստորին ծառայող:

ՕԿՏՈՏՈՍԻ 18-Ն Է 1905 Թ.

IV

ՅԱՆՈՒՆ ԻՍԼԱՄԻ

Եսաւանք ներկայացնում է մի քաւր լրագրի
խմբագրասուն:

Մեծ սենեակ: Աջ կողմում դեպի խորք
մի դուռն, որ անում է դեպի փողոց. ձախ՝
երկու դուռն՝ մէկը-սպաւան, իսկ միւսը-խմբա-
գրասան միւս սենեակները: Խաւում չորս կամ
հինգ լուսամուտներ. իսկ նրանց բաժանող
պատերից մէկի վերայ ամրացած է հեռախօսի գործիք:

Բեմի վերայ. աջ՝ խմբագրի սեղանն է, չի զանազան
քղբերով, իսկ ձախ՝ ֆարսուղարի, որի վերայ աւելի եւս լցւած
են քղբեր, յօդւածներ, գրքեր եւ այլն: Խմբագրի սեղանի ա-
ռաջ՝ բազկաթոռ, իսկ մնացած սեղերում՝ արոտներ:

Լուսամուտներից երեւում են նաւեր, շօգեմաւեր եւ ծա-
վի կապուտակը:

ՏԵՍԻԼ Ա

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ և յետոյ ՄԷՏՐԱՆՊԱԺ

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ

(Նստած է իւր սեղանի մօտ եւ խիստ զբաղուած է. մի փոքր
յետոյ՝ մատը դնում է էլէքտրական կոճակին. լսում է տպարանում
զանգակի շարունակ, դող ի դող, ձայնը: Ներս է գալիս մէտրանպա-
ժը): Շարունակ է վերջին յօդւածը: Ապա թէ ոչ խաչատուրա-
թիւն կարող է գուրս գալ:

ՄԷՏՐԱՆՊԱԺ

Ի՞նչ արած, գրաշարի խիստ պակասութիւն կայ. ան-
պատճառ պէտք է մի երեքն էլ վարձենք: Հակառակ դէպ-
քում լրագրի համարները կարող են ուշանալ:

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ

Ի՞նչպէս թէ կարող են ուշանալ. անկարելի բան է դա:

Մի կամ երկու ժամ սովորականից ուշանալը՝ կնշանակէ համարները երկաթուղուն չհասցնել ժամանակին: Իրանում, Թուրքիայում, Արաբիայում, ամեն տեղ, մի երկու-երեք օր ուշ կստացուի մեր լրագիրը և վարկն ու նշանակութիւնը կնսեմանայ... Նամանաւանդ մի այսպիսի ժամանակ, երբ ամբողջ Իսլամ աշխարհը նեարգային անհանգստութեամբ սպասում է նորանոր լուրերի:

ՄԷՏՐԱՆՊԱԺ

Ի՞նչ արած. գրաշարները կաշւից դուրս են գալիս. շատ ձեռագրներ ուղղակի չեն կարգացում... մինչև բառը բառից ջոկում են, բոլէններ են անցնում:

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՖ

Դէ, ես ոչինչ չեմ ուզում իմանալ: Խմբագիրն ուղիղ կզիւտտի: Դուք գիտէք:

ՄԷՏՐԱՆՊԱԺ

Ինչքան ուզում է՝ դիւտտի. որ ճար ու հնար չկայ... Անպատճառ պէտք է վարձել գոնէ մի երկուսին: Երբ գրաշարի շարեածքի քանակը համեմատաբար պակասի, երբէք չի կարող այնպէսեւ համարն ուշանալ:

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՖ

(Չնայելով վերան) Ո՞րտեղ կայ գրաշար:

ՄԷՏՐԱՆՊԱԺ

Մի երկուսը կան «Լոյսի» տպարանում, բայց թոյլ են. իսկ «Մազութի» տպարանում մէկը կայ, որ զարմանալի արագաշար է և համարեա անսխալ շարող: Մեքենայի հետ կմրցի:

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՖ

Ի հարկէ, թո՛ւրք է:

ՄԷՏՐԱՆՊԱԺ

Չէ. հայ է: Երեքի բան կանի:

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՖ

Չէ, չէ. Աստուած մի արասցէ:

ՄԷՏՐԱՆՊԱԺ

Նրան կարելի է անմեղ բաներ տալ շարելու:

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՖ

Դու շատ ազատամիտն ես:

ՄԷՏՐԱՆՊԱԺ

Ազատամտութեան բան չկայ: Գործն է պահանջում:

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՖ

Աստուած մի արասցէ: Մենք ասում ենք հայերի քոքը ջնջենք, իսկ դու ուզում ես գեռ բերենք մեր թևի տակ տա-

քացենք էլ: Մէկին կարելի է աստով փոխարինել, միայն հայ չլինի: Ինչ գնով լինում է՝ լինի: Գնա՛: Հա, սպասիր: Այսօր դու էլ օգնիր շարեածքին, իսկ փողան համար ճար կանենք:

ՄԷՏՐԱՆՊԱԺ

(Քիթը կտխ գնալով) Լաւ:

ՏԵՍԻԼ Բ

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՖ

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՖ

Յիմար... Չամաչեց էլ: (Մտածելով Թղթերը շուտ է շուտ է տալիս): Ախր մեր գրաշարներն էլ գրաշարներ չեն է... Փահլայի նման բաներ են: Պիտի կողքերին կանգնես ու շարունակ բզեւ, բզեւ, իշի նման բզեւ... (Արհամարհանքով) Անուս են, անուս... դժուարաշարժ են: Ուրիշ լրագրների համեմատութեամբ մեր գրաշարները համարեա կրկնակի են ու էլի գործը կազում է: (Կարծիքով Թղթերը շուտ է շուտ է տալիս): Չարժանալի բան է, ճշմարիտ. մի երկու քայլ չես կարողանում անել առանց հայի անհրաժեշտութիւն զգալու: Ի՞նչ արած: Նրանք կուլտուրայէս շատ են առաջ գնացել... Թէեւ... (ոխտրիմ) շուտով յետ կերթան... (Աւելի թոյնով) Ուր գնում ես՝ հայ, ուր նայում ես՝ հայ, հայ ու հայ... Նայում ես երեսներին՝ ուղղակի թքամաններ: Ուզում ես միայն թքել նրանց վրայ: Ձեռքիդ եղած նոյն իսկ անմեղ դանակը հանել ու դուր փորները ձխտել... Ո՛ւֆ... Ինչքան զգուշի են: Գիշատիչ թռչունների տպաւորութիւն են թողնում... որոնց պէտք է կոտորել, կոտորել...

ՏԵՍԻԼ Գ

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՖ և ԱՅԱՍ ԱԼԻ

ԱՅԱՍ ԱԼԻ

(Արագ գալով՝ խմբագրատան դռնից): Սալամ:

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՖ

Հը՞. ի՞նչ խաբար:

ԱՅԱՍ ԱԼԻ

(Շատ արագ) Էնակի փողոցում չորս-հինգ թուրք կալմէջ են անում մի հայի: Հայն ատրճանակն իսկոյն պարպում է վրաները. նրանք փախչում են: Ես, ի հարկէ, փառն եմ ասում:

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՖ

Դէ գրիւր, գրիւր շուտով:

ԱՅՍՍ ԱԼԻ

Փիլի. ես նիւթը տուեցի, դու էլ ինչպէս գիտես գրիր: Մինչև իմ գրելը՝ ես տասը ծակ ու ծուկ կմտնեմ: (Արաք հեռանում է):

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՖ

Սպասիր, սպասիր: Պօլիցիային յայտնուե՛լ է:

ԱՅՍՍ ԱԼԻ

(Դուան մէջ): Հա, հա. գնացին յայտնելու: (Ուզում է ծածկւել):

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՖ

Ի՞նչպէս:

ԱՅՍՍ ԱԼԻ

Տօ դէ գիտես, էլ: (Արագապէս ծածկւում է դուան յետեւ):

ՏԵՍԻԼ Դ

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՖ

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՖ

(Իսկոյն գրելով) «Երեկ, ժամի 10-ին, էնտիլ փողոցում իննը հայեր կալմէջ արին մի խեղճ պարսկաստանցի թուրքի և ուղեցան սպանել: Պարսկահպատակ թուրքը, իսկոյն ուժփօլիքը հանում է և գնդակներն արձակում է իրար ետևից: Հայերը փախչում են: Ականատեսները ասում են, որ նրանցից մէկը վիրաւորւել է: Պօլիցիականները մի փոքր ուշ հասան: Չարագործներն անյայտացան: Այս դէպքը խիստ յուզմունք պատճառեց թուրք հասարակութեան մէջ»։ (Մատր դնում է կոճակին: Գալիս է մէտրանպոմը): Իսկոյն շարել սուր այս: (Մէտրանպոմը թուրքն առնելով, գնում է: Հետախօսի օրգնալ: Միրզա Բւսուֆն իսկոյն գնում է մօտը): Չահլա տարան էլի: (Ականջ է դնում. յետոյ) Ո՞վ է... Դու ո՞վ ես... Դեռ ոչինչ չկայ: Հը՞: Դեռ չէ եկել... Այսօր... Մօտ տասը հոգի հայեր ուղեցել են սպանել մի խեղճ պարսկահպատակ թուրքի: չի յաջողել. նա իսկոյն ուժփօլիքն արձակել է. փախել են. պօլիցիան գիտէ: (Վերջացնում է և գալիս է գէպի իւր գրասեղանը): Այ, հիմա միաժամանակ մեր ուսուցիչը լրացրում էլ կտպուի: Ներկայ լարւած դրութեան համար՝ դա շատ նշանաւոր բան կլինի: (Հաւիւ նստելով տեղը, դրդում է հեռախօսը. վեր ծռելով) Փիլի... չեն թողնելու բաններին կենանք էլի. պէտք է մէկը սրա մօտ կանգնի ու հարցերին պատասխաններ տայ: (Վրկին գլղղիւն հեռախօսի): Թ՛է՛հ... (Չարացած մօտենալով) Ո՞վ է խօսում: (Իսկոյն կակիկով և կուշ գալով): Հաջի աղա, գնա՛ր էք: (Փափախելով և գլուխ խոնարհեցնելով հեռախօսի տուջ): Ո՛չ, աղա, դեռ ոչինչ չկայ: (Այնպիսի գիրք է ընկնում, որ կարծես անձամբ նրա մօտ կանգնած է և պատասխանում է կուշ ու ձիգ գալով): Այս

օրւայ հեռագրների մասին արդէն դուք գիտէք: Երևում է, որ սպանուած խեղճ ֆանարչու թասիրը մեր Շուշեցիք գետնով չեն տալ... Մեծամեծ տրաքոցների ենք սպասում: (Խոնարհութեամբ լսելով): Շատ լաւ, աղա. ուրիշ ոչինչ չէ՞ք հրամայում... (Գլուխ տալով հեռախօսին) Սալամաթ. Աստուած քեզ կենա՛ր տայ մեզ համար: (Արաքի ժպիտով գալիս է իւր տեղը):

ՏԵՍԻԼ Ե

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՖ, ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ և ՄԻՐԶԱ ԶԱՐԲԱՐ

(Վերջինները ներս են գալիս և ձեռք են տալիս Միրզա Բւսուֆին):

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Հը՞. Շուշից ի՞նչ կայ:

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՖ

Այս հեռագրներն են:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Միրզա Զարբարին) Առաջ մի նայենք այս հեռագրները և յետոյ շարունակենք մեր խօսակցութիւնը:

ՄԻՐԶԱ ԶԱՐԲԱՐ

Հա, հա, հեռաքրքիր է. կարդա:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Արագ թերթելով հեռագրները): «Շարունակում են սպանութիւնները. հիմայ մեր գործը յաջող է»: Լաւ:

ՄԻՐԶԱ ԶԱՐԲԱՐ

Ո՞րտեղից է:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Շուշից: Հիմա միւսը տեսնենք. «Շուշի. Խիստ հրացանաձգութիւններ են. սպանուածների և վիրաւորուածների մասին գեռ տեղեկութիւն չկայ. երկու կողմն էլ ամուր են կանգնած»: (Բարկացած) Հը, տեսնում էք էս յանդուգն հայերին: (Յրրորդը): «Աղգամ. Մենք ամեն ինչ անում ենք. երեք օրւայ մէջ հարիւրից աւելի ճանապարհորդ հայեր ենք կողոպտել. շատերին գերի ենք վերցրել. շատերին էլ սպանել. Մամադ»: (Աւելի բարկանալով) Հը՛մ, այ յիմար, ասա էս տեսակ հեռագիր կամն. արջի ծառայութիւնն է արել. հայերը կարող են օգտուել այսպիսի զօղումներներից: (Չորրորդը) «Շուշի. Մասսիկ հրացանաձգութիւնից յետոյ մենք զօրանոցում ապաստան գտանք. մեր մեծերը հաշտութիւն ուղեցին բայց ամբողջ խոստացաւ կոտորել նրանց, եթէ այդպիսի բան անեն: Այս բոպէիս Աղղամից գինուած մեծ բազմութիւն եկաւ մեզ օգնութեան. Միրզա»: Աֆֆարիմ... Ինչ եմ ասել... Իսլամի յաղթանակը մեր խուժանի մէջն է: Թէ՛հ... դժուար դէպքերում... ես դէմ չեմ հաշտութեան:

ՄԻՐՉԱ ՋԱՅՔԱՐ

Ինչպէս:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Հաշտութիւնը մեզ համար նեցուկ է, փրկութիւն. իսկ հայերի համար՝ կապանք, կորուստ:

ՄԻՐՉԱ ՋԱՅՔԱՐ

Դժարանում եմ հասկանալ:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Շատ պարզ է: Երբ հայերը մեզ կգտեն՝ իսկոյն պէտք է հաշտութիւն խնդրել: Հայերն այդ հաշտութեանը նայում են իբրեւ թշնամական գործողութեանց վերջաւորութեան վրայ, ուրախանում են, իսկոյն դադարում են և միամտում. այն ինչ մենք, ժամանակ վատապահելով և նրանց ոյժերին ծանօթանալով՝ միջոց կունենանք նորանոր պատրաստութիւններ տեսնել, նոր ոյժերով յարձակել նրանց վրայ, յանկարծակի բերել նրանց և կատաղի կոտորած սկսել: Ապա: (Արդում է ճինգիւրոյ հետադիրը) «Շուշի, Մեզնից շատերը սպանւեցին. մինչև 60 հոգի. կանգնած ենք ամուր. Միբզա»: (Բարկանալով): Տեսնում էք էլի, ինչ դիմադրութիւն են ցոյց տալիս հայերն է: Ապա որ ես ասում եմ պէտք է ջնջել, իսպառ ջնջել այդ ազգին: Միբզա Իւտուֆ:

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՓ

Լսում եմ:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Շարւած" են:

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՓ

Արդէն:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ի հարկէ...

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՓ

Անհոգ կացէր:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Լաւ: (Միբզա Չարբարին) Զարմանալի քարտուղար է: Հիմա ինձանից լաւ է կազմում հետադրներն ու լուրերը: Հէնց նամակներն ու թղթակցութիւններն էլ պակաս չէ խմբագրում:

ՄԻՐՉԱ ՋԱՅՔԱՐ

Արժանաւոր ուսուցիչ՝ արժանաւոր աշակերտ:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Հա. հիմա շարունակենք մենք մեր խօսակցութիւնը:

ՄԻՐՉԱ ՋԱՅՔԱՐ

Ես այն էի ասում, որ դու պէտք է հարկանաւ և իմ դրութիւնը: Ամեն անգամ դու ինձ այնպիսի գրութեան մէջ

ես գնում, որ շարունակ ես աս ու երկուդի մէջ եմ: Ամեն րոպէ կարող են ինձ ծառայութիւնից զրկել և դատի ենթարկել: Եւ ես ամենայն օր սպասում եմ դրան: Ձէ, սիրելիս, այդպիսի յօդուածներ, այսուհետեւ... (շեշտելով ամեն մի խօսքը) ոչ մի կերպով չեմ կարող թող տալ: Ներքի:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Նոյնպէս շեշտելով) Պէտք է թող տալ: Գործի ամբողջ յաջողութիւնը կախած է այդպիսի մի շարք յօդուածներից: Հասկանում ես... Ամբողջ յաջողութիւնը:

ՄԻՐՉԱ ՋԱՅՔԱՐ

Ես շատ լաւ եմ հասկանում քեզ: Միթէ ես ինքս քեզ գործակից չեմ: Բայց համաձայնիր, յիմարութիւն կլինի իմ կողմից՝ կրակը տեսնել և ընկնել ուղիղ մէջը: Դա անմատութիւն է: Միայն հայերը կարող են մի այդպիսի բան անել: Ձէ, եղբայր, ես ընտանիքի, որդոց տէր եմ:

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՓ

Հա. Շուքիւր աղա, Հաջի Ահմադ աղան էր հարցնում քեզ:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Իսկոյն) Հաջի Ահմադ աղան: Բան էր ասում:

ՄԻՐՉԱ ԻՒՍՈՒՓ

Չգիտեմ, հարցնում էր:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Լաւ: (Յանկարծ նսկաւորն խրելով) Պոյ, պոյ. ինչպէս մոռացել եմ... (Միբզա Չարբարին) Այ քու տունը շէն. այս երկու օր է, ինչ Հաջի Ահմադ աղան ինձ մի 200 մանէթ է տւել, քեզ տալու համար: Նա ասում էր, որ քո տղայի մասին շատ գովասանքով են խօսում Պետերբուրգից եկողները: Որ այդպէս լաւ տղայ է, ասում է, այս 200 մանէթը տուր հօրը, որ ուղարկի նրան ինձնից փեշքաշ: (Հանելով գրասեղանից գրամները եւ տալով) Համեցէք:

ՄԻՐՉԱ ՋԱՅՔԱՐ

Շատ շնորհակալ եմ: Աստուած կեանք տալ մեր Հաջի աղային:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Իսկ ամսականն, ի հարկէ, իւր կարգով:

ՄԻՐՉԱ ՋԱՅՔԱՐ

(Համբուրելով մատների ծայրերն ու գնելով աչքերին) Հոգով շնորհակալ եմ: Այստեղից իսկ կերթամ իրա մօտ շնորհակալութեան:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Այդ ի հարկէ, քո գործն է: Շարունակենք: Ես այն էի ասում, որ այդպիսի յօդուածներ, քանի քեզ չեն պաշտօնա-

զուրկ արել. պիտի թողնես: Դու ոչինչ պիտի չտեսնես ու եղբակացութիւններ դուրս չբերես: Մի քիչ էլ դո՛ւ է հարկաւոր: Թէն դու քո կաշուից վախենալու ոչինչ չունես: Քեզ, անշուշտ, կախ չեն տալ. շատ շատ՝ պիտի դատի ենթարկեն: Առաջինը, փողը ամենագոր է Ռուսաստանում, իսկ երկրորդը՝ դու քո ուժիկդ կստանաս Հաջի Ահմադ աղայից: Էլ վախենալու ի՞նչ ունես:

ՄԻՐՁԱ ՋԱՅՅԱՐ

Սիրելիս, ախր, դու էլ չափից շատ ես դուրս գալիս է: Հետզհետէ լրագրումդ այն մտքերն են յայտնում, որ ուսանելի բանը վատ է. որ նրանք եապօնական հարերից լուծում են և արգէն թուլացել են. որ, վերջապէս, Կովկասը, Թուրքիստանը մերն են և այլն և այլն:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Այո, այո: Միթէ սուտ է:

ՄԻՐՁԱ ՋԱՅՅԱՐ

Ո՞վ է ասում որ սուտ է: Բայց դու Ռուսաստանի ամբողջ տասն և հինգ միլիոն, իսկ մեր դուրս բերած հաշուով դեռ 30 միլիոն մուսուլմանների աչքերն են բաց անում: Թուրքիայի, Պարսկաստանի, Արաբիայի, Եգիպտոսի, մինչև անգամ, Հնդկաստանի, նոյն իսկ ամբողջ աշխարհի Իսլամին ես գրգռում ուստի դէմ: Այդպէս չի լինի:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Այ, հէնց այդ էլ մեզ հարկաւոր է: Մենք իսկապէս պէտք է համենք դրան և իմ մտքերիս ամբողջ թափը ուղղւած է այդ նպատակին: Այդպէս են մտածում և մեր շատ ու շատ հասկացող մուսուլմանները:

ՄԻՐՁԱ ՋԱՅՅԱՐ

Բայց Ռուսաստանում հրատարակող լրագրով:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ո՞վ է իմանում: Ո՞վ է մուսուլմանից դուրս թուրք լրագրների կարգում: (Ողևորւած) Հէնց մեր բաղդը դորանով է աջ: Մենք պիտի օգտւենք ամենալայն չափերով, քանի որ մեր լեզուն, մեր լրագրութիւնը անմատչելի են ոչ մուսուլմանների համար և ընդհակառակն՝ մատչելի՝ միմիայն մեր մուսուլմաններին համար: Ինչո՞ւ չօգտուենք:

ՄԻՐՁԱ ՋԱՅՅԱՐ

Հը՛մ. էդ անհաւատ հայերը մկան հոտառութիւն ունեն. շէյթանի ջինս են: Բաւական է, որ կծիկի ծայրից բռնեն, հա պիտի քաշեն, հա պիտի փաթաթեն իրենց մատները վերայ և կառավարութիւնը նոյն իսկ նրանց միջոցով կիմանայ ամեն բան:

ՄԻՐՁԱ ԻՒՍՈՒՖ

Շատ չնչին բան և ոչ նրանցից: Մեր հարիւրաւոր յօդւածներից միայն մի երկուսը հազիւ է ընկնում հայերի ձեռքը, որովհետեւ թուրքերէն կարդալ չգիտեն: Ինչքան ուզում են՝ թող յուզեն. թող թէկուզ հերքեն մեր բոլոր գրածները. թող շների պէս հաչան ու ոռնան. — այդ ամենը ի՞նչ նշանակութիւն ունեն և ի՞նչ ազդեցութիւն: Ինչոր էլ գրում են իրենց մէջն էլ ֆուտ է: Ո՞վ է կարդում բացի հայերից նրանց լրագրները: Մուսուլմանների համար էլ միանգամայն անմատչելի: Իսկ մեր գրածներն սկզբից մինչև վերջը մաքուր ոսկու գին ունեն ամբողջ Իսլամութեան համար: Ապա՛: Եւ մենք մեր սերմերը գցում ենք առանց մի հատիկ ֆուսի:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Եւ ամենապարարտ հոգի վրայ:

ՄԻՐՁԱ ԻՒՍՈՒՖ

Հասկերը սկսում են հասունանալ. շուտով էլ հունձը կ'սկսուի: Պէտք է միայն օգտուել ժամանակից:

ՄԻՐՁԱ ՋԱՅՅԱՐ

Շատ բարի: Օգտուենք: Իսկ եթէ հայերն այն գաւառներում, ուր թուով մի քանի անգամ շատ են թուրքերից, յարձակուեն մերոնց վրայ, սրի և հրի դէմ անեն, ինչպէս մենք անում ենք հայերին — այն ժամանակ:

ՄԻՐՁԱ ԻՒՍՈՒՖ

Օ՛, այդ երբէք չի լինի: Եւ ահա ինչու: Առաջին՝ հայերը կուլտուրական ազգ են, անսովոր զէնքի և նախալարձակման. երկրորդ՝ իշխանութիւններն այդ դէպքում նրանց հետ հանաք չեն անիլ և երրորդ՝ նրանք կվախենան այստեղ մի որ և է սուր դրութիւն ստեղծելուց, որովհետեւ գիտեն, որ այնտեղ, Պարսկաստանում, մօտ երկու հարիւր հազար հայերից մի հատը կենդանի չի պրծնի, որին առանց այդ էլ ձգտում ենք մենք:

ՄԻՐՁԱ ՋԱՅՅԱՐ

Այո... Նրանց դրութիւնն աննախանձելի է:

ՄԻՐՁԱ ԻՒՍՈՒՖ

Անկատկած: Հէնց դրա մէջն է մեր ոյժը: Եւ մենք, կրկնում եմ, պէտք է օգուտ քաղենք նրանց այդ անեղանելի դրութիւնից. ապա թէ ոչ՝ մենք ամեն ինչ կկորցնենք:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Ողևորւած) Անշուշտ: Պէտք է օգտուենք. ևս առաւել հիմայ, քանի որ այսօր իշխանութիւնն ինքն է գալիս մեզ օգնութեան: Բայց, օգտուելով հանդերձ, պիտի աւելի հեռուն նայենք: Քայքայելով, ոչնչացնելով հայութիւնը, մենք զէնքի, կարողութեան և նոյն իսկ հոգերի տէր կդարձնենք Իսլամին:

այս երկրում: Ուստի միևնույն ժամանակ, պիտի արմատացնենք մուսուլմանների մէջ և այն միտքը, որ շուտով, շատ շուտով, մօտ ապագայում, նոյն գէնքը պիտի գործադրենք մենք մեր դարաւոր թշնամու—հէնց ուր դէմ: Ահա այդ հիմքը աշխատանքի պէտք է դրուի: Մուսուլմանները պիտի հասկանան, որ ուսան արդէն անգոր է, ինչպէս ապացուցեց այդ նոր վերջացած պատերազմը, որ այս բռնկուած ներքին խառնակութիւնները քանի գնան, պիտի զարգանան և հրէշաւոր չափերի պիտի հասնեն ու հիմնովին պիտի ջլատեն, քայքայեն ուսն պետութեան փրկած ոյժը, ամբողջութիւնը... որ Ռուսաստանի ազգերը պիտի կանգնեն և գէնքի ոյժով ձեռք բերեն իրենց ազատութիւնը և, վերջապէս, որ մօտենում են մեր ցանկալի ժամանակները և մեր վաղուցայ ցնորքները իրականանալու վրայ են... Այո, մենք պիտի դուրս շարունակենք ուսններին մեր երկրից, ինչպէս և ամբողջ կովկասից: (Ողևորում) Ես հաւատում եմ, ես համոզւած եմ, որ այս այսպէս պէտք է լինի:

ՄԻՐԶԱ ԶԱՅՅԱՐ

(Վեր կենալով) Արա, ինչպէս գիտես: Միայն... հակառակ դէպքում...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ես խոստանում եմ Հաջի Ահմադ աղայի անունով, որ...

ՄԻՐԶԱ ԶԱՅՅԱՐ

Ուրեմն... (Ձեռք է մեկնում հրաժեշտի):

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Աւրախ սեղմելով նրա ձեռքը և ծափ տալով): Շնորհակալ եմ: Ամեն ինչ ես իմ վերայ եմ առնում... Այո, Միրզա Զաբար, հետզհետէ կշարունակենք գցել աւելի հաստատուն ֆունդամենտներ մեր Իսլամ ժողովրդի սրտերի մէջ... (Աւելի ողևորում) Թող միայն կաթիլներով, կաթիլներով մտցնենք այս մեծ գործի սաղմերը նրա երակներին մէջ, նրա արեան մէջ և այն ժամանակ մենք աւելի հաստատուն քայլերով կերթանք ընդ առաջ՝ Իսլամի վրայ նոր ծագող արեւին:

ՄԻՐԶԱ ԶԱՅՅԱՐ

Արա, ինչպէս գիտես: Իսկ ես մի գնամ Հաջի Ահմադ աղայի մօտ: Մնաս բարեւ: (Սեղմելով և Միրզա Իսուֆի ձեռքը գնում է):

ՏԵՍԻՆ Զ

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ և ՄԻՐԶԱ ԻՍՍՈՒՖ

ՄԻՐԶԱ ԻՍՍՈՒՖ

Ամա ինչ լեզու ունեն:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Մտքերով դրաւում): Ի՞նչպէս:

ՄԻՐԶԱ ԻՍՍՈՒՖ

Ապառաժ քարեր կծակի, Մուհամմէդի դերեզմանը վկայ է: Լաւ կակղեց...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Նոյնպէս) Հա: (Վտանում է հեռախօսին. սիգնալ): Աղան տանն է... Հը... Խնդրիր մի ձեռաց տէլէֆօնին մօտենայ: (Սիգնալ): Ո՞վ է... (Նսկոյն պալես տալով հեռախօսին): Ես եմ, Հաջի աղա. քու Շուքիւրը: (Ժպիտով): Նոր երկու հարիւր մանէթ տուցի Միրզա Զաբարին: Ասեցի, որ դու ես տուել ինձ՝ իրան տալու համար: Ասա, որ դու նրա տղայի մասին շատ լաւ ես լսել Պետերբուրգից եկողներէ: (Լսում է): Հը... (Նոյնպէս) Հա: Անհրաժեշտ էր: (Կարծեալ լսում է) Ձէ, դեռ ուշագորու տեղեկութիւններ չկան: Հիմայ կարգին պատերազմ է Շուշիում: Ամեն բոլի սպասում ենք նոր հեռագրների: (Լսում է) Հը... Հա, հա, աղաս... Այստեղ էլ ամեն բան կարգադրւած է: Այսօր կամ վաղը այստեղ էլ կոտորած կսկսուի: Դու աշխատիր հէնց այսօր մի երկու շաբաթով քաղաքից հեռանալ: (Լսում է): Շատ լաւ: Խմբագրատանից իսկոյն կը գամ քո մօտ: (Կաղարկու աղանշան: Աւրախ տրամադրութեամբ հեռանում է հեռախօսից և ձեռքերը տրոփելով ման է դալիս): Հա. Միրզա Իսուֆ. լրատուներէից ինչ կայ:

ՄԻՐԶԱ ԻՍՍՈՒՖ

Միայն մէկն է եկել:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ե՞ւ:

ՄԻՐԶԱ ԻՍՍՈՒՖ

Մի քանի հայեր կալմէջ են արել մի խեղճ պարսկահայատակ թուրքի սպանելու նպատակով, բայց իգիթը ուղղակի հանում է ու վրաներն արձակում: Հայերը փախչում են:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Լաւ... (Կարճ մտածելուց յետոյ) Իսկ իսկանկան փաստը:

ՄԻՐԶԱ ԻՍՍՈՒՖ

Գիտես էլի:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Հը՛մ: Շարժւում են:

ՄԻՐԶԱ ԻՍՍՈՒՖ

Ի հարկէ:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Իսկ դէպքն եղե՞լ է:

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ

Նդել է: Էնսկի փողոցում, մի ժամ առաջ:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Ման գալով): Բէգէյրաթներ: Մի հոգու հախից էլ չեն կարողանում գալ: Պօլիցիային յայտնէ՛լ են:

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ

Իսկոյն:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Իսկ գեներալ գուբերնատօրի:

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ

Զգիտեմ, ճշմարիտ:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ի հարկէ չէ: Յիմարներ: Չէին կարող մի 10-20 մարդ հաւաքուէին ու գնային գանգատով: Նամանաւանդ հիմայ:

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ

Այդքանը երևի չեն մտածել:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Լրատուն ճանաչում է նրանց:

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ

Մէկին թէ երկուսին, կարծեմ, ճանաչում է:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ուրեմն իրան ասա, թող անպատճառ այդ բանը սարքի և նոյն իսկ այսօր: Մի դօկումենտ էլ այդ կլինի: Ծովը կաթիլներից է կազմուում:

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ

Աչքիս վրայ: Ի՞նչպէս ես էլ աչքաթող արի...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Քեզանից չէր:

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ

Ոչինչ, դրա առաջը կառնենք: Միայն... Շուքիւր աղա, մի միտք է ծագել իմ մէջ:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ապա:

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ

Որովհետեւ Շահի գալստեան համար, հայերը, ինչպէս գրում են նրանց լրագրները, ուզում են պատգամաւորութիւններ ուղարկել Բալաջարա և Հաջիկարուլ, ուստի, ես կարծում եմ, մենք պիտի դրա հակադեպը տանք:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Լարւած ուշադրութեամբ) Ինչպէ՞ս:

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ

Ի հարկէ մենք էլ պատգամաւորութիւն կուղարկենք Բալաջարա, կամ, թէկուզ, Պէտրովսկի, որպէս զի միջոց ունենանք օր առաջ նախապատրաստելու Շահի տրամադրութիւնը ի փաստ հայերի: Սոսկալի գոյներով նկարագրելով նրան հայերի արարմունքները, պիտի աւելացնենք նոյն իսկ մի այսպիսի բան. թէ հայերը Շուշիում իբր յարձակել են մեր մէդրէսէյի վրայ և քսան-եռեսուն պարսկահպատակ թուրք ծնօղների որդոց իբր մորթոտել են և քթներն ու ա-կանջները կտրելով՝ տարել... Կամ սրա նման մի բան:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Հրաշալի... հրաշալի միտք... Աֆֆարիմ, Միրզա Իւսուֆ... Պէտք է այդ մտքից օգտուել... Ես հէնց այսօրւանից այդ կարծարծեմ և կաշխատեմ իրագործել: Հրաշալի միտք... Մարհարբ:

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ

Զարմանալի ազդ են, ճշմարիտ, այս հայերը. գաղտնիք պահել չգիտեն. իրենց ձեռքով իրենց տունն են քանդում: Նրանց անելիքի մասին մենք ամիսներ առաջ գիտենք. իմա-նում ենք նոյն իսկ, թէ որ օրը և որ ժամին ինչ են անելու: Եւ մենք այս անգամ էլ կօգտուենք նրանց բոշբոզազու-թիւնից:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Անշուշտ, անշուշտ: (Մտածմունքով): Եթէ հայերի այդ բոշբոզազութիւնը չլինէր՝ մենք նրանց օգտից չէինք կարող գալ: (Հեռախօսի ազդւեցում: Քարտուղարն իսկոյն մօտենում է հեռախօսին: Շուքիւր աղան մտրեղով զրաղած ման է դալիս):

ՄԻՐԶԱ ԻՒՍՈՒՓ

Ո՞վ ես... Դձ ով ես... Հա, Ձէ, դեռ ոչինչ: Բոպէ առ բոպէ սպասում ենք հեռագրների: (Կապարման նշան: Դալով իւր տեղը) Հաջի Մամադ աղան:

ՏԵՍԻԼ Է

ՆՈՅՆՔ, ԹԱՂԻ ևս յետոյ ԳԱՆԶԱԿԵՑԻ, ՇԱՄԱՄԵՑԻ ևս ՆՈՒՅՆՔԻ

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Հը, Հեռագիր: Տուր տեսնեմ, շուտ:

ԹԱՂԻ

Ձէ, աղասա էն Գեանջին, Նուխեյին ու Շամախեյին են էկել: Քեզ են հարցնում:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Յիշելով) Հա: Ներս հրաւիրի: (Թաղին գնաց): Միրզա Իւսուֆ... Համարը չի՞ ուշանայ այսօր:

ՄԻՐՁԱ ԻՒՍՈՒՓ

Ձէ, կարգադրել եմ:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Յոյսս քո վրայ է: (Վեր թռչելով տեղից եւ մօտենալով ներս մտնող թուրքերին) Այ բարով հազար բարի էք եկել: Համեցէք: Նստեցեք խնդրեմ: (Նսրն էլ է նստում): Ի՞նչ ծառայութիւն:

ԳԱՆՁԱԿԵՅԻ

Մենք՝ այսօր գնում ենք: Եկանք վերջին անգամ ձեր ծառայութեանը: Արդեօք, հրամայելու էլ բան չունէք:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ձէ, Կարծեմ, որ այլ եւ աւելացնելու ոչինչ չկայ: (Յանկարծ յիշելով) Հա՛ լաւ յիշեցի: Ես գլխաւորը մոռացայ ձեզ խնդրելու: Լաւ էր որ եկաք:

ԲՈՂՈՐԸ

Հրամայիր, աղա:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Գանձակեցուն) Գանձակում, ի հարկէ, դու կտեսնես Սէյիդ աղա Բալային:

ԳԱՆՁԱԿԵՅԻ

Ի հարկէ:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Նա ինքը մի լաւ մարդ է. բայց մեր այս գործում շատ յիմարութիւններ է անում: Նրան ասա, որ եթէ նա ներգործական դեր չէ ուզում կատարել, գոնէ թող խոչնդոտ չլինի մեզ: Նրան ասա, որ ինչպէս ես, նոյնպէս եւ մենք բոլորս, հրամայում ենք նրան լռել եւ սուս ու փուս տեղը նստել. եթէ նա ուզում է պաշտպանել, թող ամենից առաջ իր գլուխը պաշտպանի, ոչ թէ հայերին: Մեզ նրա եղբայրութեան քարոզները՝ ոտից ցզլուխ փնտաւար են:

ԵՐԿՈՒՍԸ

Այո:

ԳԱՆՁԱԿԵՅԻ

Գլխիս վրայ:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Յետոյ տես ձեր Դալի աղային եւ ասա իրան, որ եթէ նա աւագակ է, թող իր աւագակութիւնն անի ու խելօք կենայ: Նա ինչ է գիւղէ գիւղ ընկնում, մոռումբանների առաջն առնում եւ չի թողնում, որ հայերի հետ իրենց հաշիւները տեսնեն: Աւագակութիւնն ու եղբայրութեան թիւնը իրար չեն բռնում:

ԳԱՆՁԱԿԵՅԻ

Հրամանքիդ: Նա մի ժամանակ էդ յիմարութիւնն անում էր, իսկ հիմայ... կամաց-կամաց...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Նոյնն էլ ասեցէք, ձեզանից ով որ կտեսնի, Աղաշեցի Մամազ աղային եւ բոլոր նրանց, որոնք այդպիսի յիմարութիւններ են անում: Ասեցէք, որ խելօք կենան, յիմար հանաքներ չանեն, Իսլամի դէմ չկանգնեն, թէ չէ հը... (Նուսիկցուն եւ Շամախեցուն): Ձեր կողմերն էլ մի քանի այդպիսի տիմարներ կան: Նրանց էլ զգուշացրէք: (Շամախեցուն) Նամանաւանդ ձեր Հաջի Մէջիդ էֆէնդուն ու նրա արբանեակներին:

ԱՄԵՆՔԸ

Հրամանքիդ:

Գլխիս վրայ:

Աչքիս վրայ:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Տեղից վեր կենալով եւ ողևորւած): Ուրեմն, միակ խօսքս է՝—օգտուեցէք, որքան կարելի է շատ: Ոչ մի միջոց ձեռքներիցդ մի թողէք: Տարածեցէք ամեն տեղ, ամենքին, ինչ որ ձեզ երէկ ասեցի: Իմացէք, որ այսպիսի դէպք հարկւր տարին մի անգամ չի պատահի: Կոտորեցէք, ջարդեցէք, փշրեցէք, այրեցէք աջ ու ձախ առանց խղճահարելու, առանց վախենալու: Վախենալը միայն նապաստակներին է յատուկ: Էլ եմ ասում. ուստի իշխանութիւնից երբէք չվախենաք—նա՛ մեզ հետ է: Ահա ինչ որ կարող էի յիշեցնել ձեզ, ձեր գնալուց առաջ: Իսկ վերջին խօսքս էլ այս է՝ ով որտեղից որ գալու լինի՝ թող անպատճառ առանց ինձ տեսնելու չգնայ:

ՏԵՍԻՒ Ը

ՆՈՅՆՆԸ եւ ԹԱՂԻ

ԹԱՂԻ

Աղա, երկու հայ են եկել: Քեզ ուզում են տեսնել:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ովքեր են:

ԹԱՂԻ

Ձեմ իմանում, վալա: Մէկը Միրաքեան ասեց, մէկէն էլ՝ Մարուգեան: Նոր մարդիկ են երևում:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ըհըըը... (Մտած մօնք):

ԵՐԵՔ ԹՈՒՐՔ

Գէ, ուրեմն (վեր կենալով) մենք աղաւ ենք:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ձէ. մի փոքր սպասեցէք: Այս եկողներին ճանապարհ գնեմ, յետոյ: Նստեցէք խնդրեմ: (Գառնալով Թաղին) Թաղի:

ԹԱՂԻ

Հրամայիր:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Դու էլ մինչև վերջը էստեղ կմնաս, որ... ճանապարհ
դնես նրանց:

ԹԱՂԻ

Գլխիս վրայ:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Գնա, հրաւիրիր:

(Թաղին գնում է, իսկ Շուրիկը աղան նստում է):

ՏԵՍԻԼ Թ

ՆՈՑՆՔ, ՄԻՐԱՔԵԱՆ և ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Նրանց երեւորւն պէս, իսկոյն վեր կենալով եւ մինչեւ դուռն
ընդ առաջ գնալով): Այ բարով հաղար բարի: Լոյսը ձեզ տես-
նողի երեսը... Համեցէք, համեցէք... (Ձեռք է տալիս երկուսին
էլ, իսկ մէկին՝ ձեռքը շարունակ բռնած, իսկ միւս ձեռքը նրա մէջ-
քին դրած՝ առաջ է գալիս եւ նստեցնում է երկուսին էլ): Համեցէք
խնդրեմ: (Գլխով ոտքի կանգնած երեք թուրքերին էլ) Դուք էլ
համեցէք, նստեցէք, ազաներ: (Բոլորին նստեցնելուց յետոյ՝ դի-
մելով հայերին) Ինչո՞վ կարող եմ ծառայել ձեզ, եղբայրներ,
թէն ուրիշ հաւատից:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Կարճ էր այստեղ մենք մի փոքր պարզ խօսել:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ի հարկէ: Յուսով եմ, որ մի առանձին գաղտնիք չունէք:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ և ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Միասին) Ոչինչ, ոչինչ:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ես պատրաստ եմ ձեզ ծառայելու:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ներողութիւն: Մի բոլորովին միջանկեալ բան կուզեմ
ասել:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Խնդրեմ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Երեւակայեցէք: Դարձեալ աջ ու ձախ շնջում են, որ
թուրքերը այս օրերս սկսելու են իրենց յարձակումները:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Խիստ զարմացած ձեւանալով) Այստեղ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Այո, այստեղ:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Պրօվակացիա: Կրկին պրօվակացիա: Այդպիսի բան այլ
ևս չի կարող լինել: Ախ, դուք էլ մի ուրիշ տեղի մասին են
ասում, ինչպէս հիմա Շուշին է՝ ուրիշ բան: Բայց այստեղ
— երբէք:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Նոյնպէս ժպտով): Բայց, առանց հանաքի, խօսում են:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Անկարելի բան է: Ես գլխովս եմ երգում: Միանգա-
մայն միամիտ եղէք և այդպիսի լուրեր մի թողէք, որ տա-
րածեն: Մենք՝ երկու ազգերս էլ՝ տեսանք թէ ինչ կորստա-
րէր հետևանքներ եղան երկսիս համար էլ: Դա՛ չէլթանի
գործ է: Դա՛ պրօվակացիա է:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ուրեմն...

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ոչ, ոչ, բոլորովին միամիտ եղէք:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Ուրեմն անցնենք բուն խնդրին:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Խնդրեմ:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Մենք եկած ենք շատ ու շատ հայերի կողմից մի փո-
քրիկ խնդիրով:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Հայերի կողմից: Խնդիրքով: Ես պատրաստ եմ գլուխս
դուրբան անելու անգամ: Ես առաջուց խոստանում եմ ամեն
ինչ կատարել:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Շատ շնորհակալ ենք:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ձեր սիրալիրութեան մասին չէինք կասկածում:

ՉՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Հրամայեցէք խնդրեմ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Շատ կտկուկ): Ահա թէ բանն ինչու՞ն է: Ձեր հրատա-
րակած լրագրում շարունակ այնպիսի լուրեր և թղթակցու-
թիւններ են տպագրւում, որ... մի փոքր... հակասում է...
այսպէս ասած... ճշմարտութեանը:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Խոր դարմայած, բայց խիստ սիրալիր): Իմ լրագրում: Ես այդպիսի բան երբեք թույլ չեմ տալ: Դա իմ ուղղութեան դէմ է: Գուցէ, կուզէիք հաւատացնել, որ ինձ իմ լրատուներն ու թղթակիցներն են սխալեցնում: Դրա համար կասեմ՝ ես ոչ մի թղթակցութիւն չեմ ստուգում, մինչև չեմ հաւատարմութիւն տեղեկութիւններ այդ մասին:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Հէնց բանը նրանումն է, որ այնուամենայնիւ սարդում են անհամար անձառութիւններ, որոնք մեծապէս վնասում են թուրք հայկական եղբայրական յարաբերութիւններին: Ուստի մենք, հայերս, կ'ինդրէինք օգնել մեզ այս թերիմացութիւնները պարզաբանելու համար:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ես միշտ պատրաստ եմ եղել և միշտ այդ ուղղութեանն ենք ծառայել ևս և իմ լրագիրը: Եղբայրութիւնն ու հաւատարմութիւնը Իսլամական կրօնի հիմքերից մէկն է: Ես շարունակ ասել եմ և գրել, որ ձեր լրագրները լաւ չեն անում տպագրելով ամեն տեսակ սէնսատիօն լուրեր: Ամեն մի լուր, լինի նա մտացածին, թէ ճշմարիտ, միշտ ամենագրգռիչ կերպով ազդում է մասսայի հոգեբանութեան վրայ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ուրեմն դուք կամենում էք ասել, որ ձեր թուրքերը, ինչ էլ որ անելիս լինեն Կովկասում, պիտի ծածկել, լռել, որ...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Խիստ) Ուրիշ ելք չկայ:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Բայց այդ կնշանակէ հայերի ձեռք ու ոտքը կապել. որ նրանք պիտի լռեն, ինչ և անելու լինեն նրանց հետ թուրքերը:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Բոլորովին ոչ: Գանակցին մինչև իսկ հայեր, որոնք սարքեցին լրագրական ազիտացիա, տարածելով աշխարհի բոլոր կողմերը թուրքերի մասին հրէշաւոր չափերով չափազանցաբար լուրեր, յօդածներ ու հեռագիրներ:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Ներողութիւն: Մենք, հայերս, միայն պաշտպանել ենք: Ստիպւած ենք եղել պաշտպանուելու: Ռուսաց գործակալութեան հեռագրները, որոնք այստեղից են գնում և միշտ թուրքերից, բաւականին ապացոյցներ են մեր ասածին:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Իսկ ձեր ամբողջ լրագրութիւնը, որ հրատարակում է հայերէն թէ ռուսերէն՝ հայերի ձեռքով՝ ապացուցանում են

իմ ասածներս: Եւ այդ բոլորը կատարում է նոյն իսկ նրանց դէմ, որոնց հետ այսօր հաշտում էք, համբուրում էք, իսկ վաղը զանազան սէնսատիօն դօկումենտներ էք, տալիս լրագրներին:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Եթէ դօկումենտներ են՝ կնշանակէ ճիշտ են:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Բայց, ճշմարիտ, ևս ուղղակի դարմանում եմ: Դուք շտապում էք մեղադրել հայերին այն բանի համար, որի մէջ ամբողջապէս մեղաւորը թուրքերն են... Օրինակ՝ դուք պահանջում էք մեզնից թուրքերի բոլոր շահատակութիւնների մասին լռել, թէկուզ բնաջինջ լինէր ամբողջ հայութիւնը, այն ինչ դուք և ձեր միւս օրդանները ամեն դէպքի համար աշխարհ էք թընդացնում ամենագրգռիչ լուրերով, յօդածներով և տէնդենցիօզ լուսաբանութիւններով, նոյն իսկ ամենաչնչին դէպքերի մասին, եթէ դրանց առիթ են եղել հայերը... Դուք, նեղիւնք ընկած ժամանակ, իսկոյն հաշտութիւն էք խնդրում, համբուրում էք, իսկ յետոյ, միւս օրը, աւելի եռանդով էք կոտորածն սկսում և ապա, ձեզ համար անյաջող դէպքում, մեղքը շէյթանի վրայ գցում ու մեզ, հայերիս, նրա հետ մեղաւորացնում: Զէ՛ որ ամեն անգամ ապացուցւած է:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ներողութիւն, այդ դուք էք այդպէս անում: Մեր ըէյսներն ու կրօնաւորները գիւղերում աշխատում են միշտ խոտովութիւնը հանգցնել, բայց ձեր հայ կրօնաւորները, կօմիտէաներն ու զաղանի ընկերութիւնները, անխտիր բորբոքում են: Մեզնից արեան հեղեղներ գնացին և մենք համբուրութեամբ տանում էինք և ոչ մի անձի և համարեա թէ ոչ մի զանգատ չտուեցինք...

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Վրդովւած): Բայց, ներեցէք. դուք, կամ մեզ էք կոչը համարում, կամ ձեզ էք չափազանց միամիտ ձեռնում: Դա, ներողութիւն, ակամայ վրդովեցնում է:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Նոյնպէս): Եւ այդ հոգով էլ տանում էք ձեր լրագիրը:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Այո: Միշտ ճշմարտութեան վրայ հիմնւած:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Որ դուք և ձեր լրագրները, ընդհակառակն, միշտ և շարունակ յեղաշրջում էք ճշմարտութիւնը, փաստերը, այդ երեւում է ձեր ամեն մի համարից, ամեն մի յօդածից, որ...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Ընդմիջելով նրան) Փաստեր, փաստեր:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Անհամար: Թէկուզ իբրև օրինակ վերցնենք հէնց Բագ-
ւի փետրուարեան դէպքը: Ո՛րպիսի յեղաշրջումներով և մի-
տումաւոր լուսաբանութիւններով էին բացատրում ձեր բո-
լոր օրգաններում: Վերցնենք մուսուլմաններէիդ այն սէնա-
սիօն զեկուցադիրը, որ յունիսի 10-ին ձեր պատգամաւորու-
թիւնը ներկայացրեց երկրիս փոխարքային: Վերցնենք ձեր
այն հիմնովին սարքած լուրերը, որ տարածւում են Պարսկաս-
տանում, թէ ձեր լրագրների, թէ մասնաւոր նամակների և
թէ մարդկանց միջոցաւ, որպէս զի գրգռէք այնտեղի պար-
սիկների կրքերը և այնտեղի մի բուռն հայերին էլ հնթաբ-
կէք սուրի և հուրի...

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Միթէ միայն այդ: Խօսենք և միւս փաստերի մասին:
Օրինակ. հայերի կազմակերպւած յարձակման մասին Երեւ-
նում.—միթէ դա ամբողջապէս սուտ չէ: Խօսենք Երևանի և
Նախիջևանի մասին, որ իբր որոշ զանգահանարութիւնով,
որոշ յարձակումներ են կատարել հայերը, այն ինչ, իսկա-
պէս, յարձակողները միշտ և ամեն տեղ եղել են թուրքերը:
Բայց աւելի զարձային այն է, որ պնդում էք, իբր Երևանի
քաղաքապետին իր կալածքում հարիւրաւոր զինւած հայեր
է պահել յարձակումների համար, այնինչ նա քաղաքի մօտ
ոչ մի կալածք չունի և ինքը, այդ ամբողջ բնդհարումների
ժամանակ և զեռ շատ առաջ, Թիֆլիզում է եղել:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Դուք փաստե՞ք էիք պահանջում. ահա փաստեր: Դուք
շատ լաւ էք հասկանում, թէ ինչ անհերքելի փաստեր են
սրանք: Բայց չէ՞ որ այսպիսի փաստեր հարիւրներով կարե-
լի է բերել:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Մարտկանին) Սպասիր խնդրեմ: (Շարիւր աղային) Ինչո՞ւ
չվերցնենք Նախիջևանի և նրա գաւառների քոտմնելի անց-
քերը, ամբողջ Բագամլու գիւղի բռնի մահմեդականացումը,
Շարուրի և Դարալագեաղի մի շարք սարսափները... Վերջա-
պէս, ինչո՞ւ չվերցնենք հենց հիմայ, այս բոպէիս կոտորուող
Շուշիի անցքերը և ձեր լրագրների մէջ դրանց լուսաբանու-
թիւնները...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Ընդմիջելով նրան) Այո, այո, վերցնենք, վերցնենք: Ամեն
ինչ ապացուցւած են հաղարաւոր դօկումենտներով և ես այդ-
պիսի դօկումենտներ շատ ունեմ: (Խօսքս փոխելով) Բայց հա...
Ինչո՞ւ երկարացնենք: Դուք մի կողմ թողէք իմ լրագիրը,
որը՝ մասամբ ստիպւած՝ դիմադրական ուղղութիւն է բռնած
ձեր լրագրների դէմ: Դուք վերցրէք իմ, առանձնապէս իմ,
անհատիս գործերը և կտեսնէք թէ ինչ ուղղութեամբ եմ

գործում ես:—Ահա, (ցոյց տալով երեք թուրքերի վրայ) սրանք...
ահա, այս մէկը Գանձակեցի է, այս մէկը Շամախեցի...

ՀԱՄԱԽԵՅԻ

(Մի փոքր բարձրանալով տեղից և զլուխ տալով) Հրամանեց:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Այս մէկն էլ Նախեցի է: Համեցէք, պարոններ, ահա
սրանց հարցրէք, թէ մինչև ձեր գալը ես ինչ էի ասում
սրանց: Համեցէք:

(Նրեք թուրքերն էլ յանկարծակիի եկած՝ շատ վատ են զգում
իրենց, չգիտենալով թէ ինչ են պատասխանելու):

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Նկատելով այդ) Հետաքրքիր է:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Համեցէք էլի. դուք հարցրէք:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Նոյնպէս) Դուք ասեցէք էլի. միենոյն բանն է. նրանք
դուցէ զժաւարանան ասելու:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Այո... խեղճերը շփոթւեցին ձեր անակնկալ...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Ընդմիջելով և իսկոյն) Այստեղ շփոթւելու ոչինչ չկայ:
Ահա սրանք գնում են իրենց երկրները: Ինչնից եկան խոր-
հուրդ հարցնելու, թէ ինչպէս իրենց ցաւերին ճար անեն:
(Թուրքերին) Այդպէս է թէ ոչ, եղբայրներ:

ԹՈՒՐԳԵՐԸ

Հրամանեց...

Այո, այո...

Հէնց դրա համար ենք էկել...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ես էլ ձեզ ի՞նչ ասեցի: Չասեցի՞ թէ գնացէք, ամեն
կերպ աշխատեցէք հաշտեցնել թշնամանող կողմերին:

ԹՈՒՐԳԵՐԸ

(Փեծել շնչելով) Վալլա, շատ ուղիղ է...

Իմ գլուխը վկայ ա...

Աւետարանն ու Ղուրանը վկայ...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Չասեցի՞ ես, որ այս—ուրա իշխանաւորների գործն է,
որ նրանք վախենում են հայերից, ուզում են մեզ նրանց
հետ կուսեցնել ու մեր ձեռքով իրենց նպատակներին հասնել.
Իսկ այնուհետև—հաւաքել մեզ ամենիս իրենց բուռը:

ԹՈՒՐԳԵՐԸ

(Աւելի թեծել շունչ բաշխելով. միտալն) Վալլա, գրուստ ա...
Այդպէս է, ադա... Ալլահը գիտի, որ գրուստ ա...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ասեցի՞ր, որ ամեն կերպ աշխատեցէք շէյթանին ձեր միջից հեռացնել. որ այսուհետեւ ոչ ոք չհամարձակւի մի հատ հայի մի հատ չօրին դիպչել: Այ, պարսններ, հարցրէք: Ինչո՞ւ չէք հարցնում: (Թուրքերին) Յետոյ էլ ասեցի՞ր, որ...

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Այլ եւս չկարողանալով դադել իրեն եւ վեր թռչելով տեղից ու ձեռքն ամուր սեղանին խփելով): Սո՛ւտ է, սո՛ւտ է... Ամէն ինչ սուտ: Ձեր հակաճառութիւնները, այս երեքի խայտառակ դրութիւնը, ձեր դէմքի արտայայտութիւնը, եւ վերջապէս, ձեր աչքով անելը սրանց՝ ապացուցանում են մեզ, որ այդ ամենը սո՛ւտ է... Բաւական է:

ԹՈՒՐԳԵՐԸ

(Վրդովւած) Փիի՛ր...

(Միրզա Իւսուֆը խիստ անհանգիստ է պահում իրեն):

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Նոյնպէս խիստ վրդովւած): Այո, սո՛ւտ է: Ձեր կօմեղիւսն միանգամայն անյաջող էր: Մենք յոյս ունէինք, որ գոնէ մեր մտքերի փոխանակութիւններից յետոյ մի փոքր ձեզ կհաւաքէիք, բայց...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Հիտմեւած): Սպասեցէք... դուք սխալ...

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Դէն գցիր դիմակդ. դա շատ թափանցիկ է: Մենք գրաւ միջով տեսնում ենք քո գայլի ատամները եւ դժոխային կրակով լի աչքերը... Դէն գցիր դիմակդ. մի կարծիր թէ կվախենանք. մենք այդպիսի դէմքեր խիստ շատ ենք տեսել... Դէն գցիր դիմակդ, որ ամբողջ աշխարհը տեսնի քեզ, ճանաչի քեզ... Իսկ մենք, մենք... քեզ վաղճւց կ'ճանաչենք:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Խիստ բարձր եւ նեարդային ծիծաղ): Հա, հա, հա...

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Ծիծաղիր, ծիծաղիր՝ քեզ յատուկ ծիծաղով: Այդպէս միայն դեւերն են ծիծաղում: Գնանք, Միրաքեան, էլ ոչ մի յոյս: (Գուրս են դնում արագ: Նրանց հետեւում է Փաղին):

(Միրզա Իւսուֆը այլայլւած՝ պրպանից հանում է ատրճանակը եւ ուզում է յարձակւել նրանց յետեւից: Հուրբար աղան այդ նկատելով, ձեռքի մի շարժումով կանգնեցնում է նրան):

ԹՈՒՐԳԵՐԸ

(Խիստ վրդովւած): Փիի՛ր...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Յանկարծ ճակատին խրելով դէպի դուրս, շատ արագ եւ վճռողարար կանչում է) Թա՛ղի, Թա՛ղի... Էս բողբոջն

վերադարձիր, շո՛ւա... Վերադարձիր, ասում եմ... Իսկոյն վերադարձիր:

ՏԵՍԻԼ Ժ

ՆՈՅՆԸ ԵՎ ԹԱՂԻ

ԹԱՂԻ

(Նրեւալով՝ դռն մէջ դադանային հայեացքով, մերկ դաշտն անորին եւ խեղւած ձայնով) Ի՜նչ ես ասում...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ո՞ւր էիր գնում, ինչի՞ համար:

ԹԱՂԻ

(Նայնալէս): Ես պէտք ա երկուսի փորն էլ հէնց փելաքեանի գլխին թափէի:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Վճռական) Չհամարձակուես: Խանչալդ դիր տեղը... Դիր տեղն, ասում եմ... (Փաղին խրում է դաշտն իւր բոյնը): Դէ, հիմա՞յ աղատ ես. գնա: (Փաղին դնում է: Թուրքերին) Էս էլ հարկաւոր էր տեսնել... որ լաւ հասկանաք, թէ ինչ պտուղներ են հայերը: Հէնց ամենքն էլ այդպէս են է, ամենքն էլ...

ԳԱՆՁԱԿԵՑԻ

Ինչ խօսք: Մենք լաւ ենք ճանաչում դրանց:

ՀԱՄԱԽԵՅԻ

Ես քու նշանին էի սպասում, աղա:

ՆՈՒԽԵՅԻ

Դու մի աչքով անէիր, մենք երկուսին էլ տեղն ու տեղը կթողնէինք: Ախրո՞ւս:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ձէ. մի մոռացէք, որ այստեղ խմբագրատուն է... Դէ, աղաներ, Ալլահը ձեզ հետ: Ազատ էք հիմա: Գնացէք ու ձեր բանն իմացէք:

(Պատգումաւորները դուրս տալով երկուսին էլ՝ դուրս են դնում):

ՏԵՍԻԼ ԺԱ

ՇՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ, ՄԻՐՔԱՆ ԻՆՍՈՒՓ ԵՎ յետոյ ԹԱՂԻ

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Նրեք թուրքին մինչեւ դուր ծանապարհ գնելուց յետոյ, ժպտով Միրզա Իւսուֆին) Եւ դ՞ու, Միրզա Իւսուֆ:

ՄԻՐՔԱՆ ԻՆՍՈՒՓ

(Աչքերը ցած դնած՝ դողալով) Միթէ կարելի՞ էր համբերել:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Է՛հ, սիրելիս. մեծ գործի մէջ մասնողը մեծ էլ համբերութիւն պիտի ունենայ: Իմացա՞ր: Համբերութիւն...

ԹԱՂԻ

(Ներս քերկելով հեռադրներ) Թէլէգրաֆ:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Ահա՛ն, դէս տուր. շուտ շարժւիր: (Խլելով ձեռքից) Ի՜նչ էս կրնկներդ վրայ պոռոյս դալիս: (Նետրդային արագութեամբ բռնում է հեռադիրը): «Ղարս. մեր սարերի մէջ վուկանի ձայներ են լսուում. Ահմադ». Ըհը, այս լսւ է: (Միւսը) «Ախալ-ցիսա. Պղինձը ետում է, տեսնենք. Իրզա»: (Առանձին) Ո՞րն է. հա, իմացայ: Շատ լաւ: Կեցցէ Իսլամը: (Նրորողը) «Թավրիդ. հաղորդեցէք, ինչ է կատարւում այդտեղ. Շէյխ»: (Աւրախ): Ըհը... Մի՞րզա Իւսուֆ, իսկոյն պատասխանիր, սր...

ՄԻՐՋԱ ԻՒՍՈՒՓ

(Խօսքը խլելով նրանից) Որ ամեն տեղ հայերը յարձակւում են մուսուլմանների վրայ. Շուշիում և գաւառներում հայերը մեծ կոտորած են անում. մեր կանանց և աղջիկներին բռնաբարւում են. մեր մէջիղները քարուքանդ են անում և սրբապղծում: Պատմութեան մէջ չլսուած դադանութիւններ: Իսլամը ձեռաց գնում է:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Հրաշալի: Աւելացրու: Իսկոյն միջամտեցէք Կայսրին, Փոխարքային և Կաթողիկոսին:

ՄԻՐՋԱ ԻՒՍՈՒՓ

Հա, հա—իսկոյն: (Գրում է):

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Չորրորդ) «Շուշի». Ըհը, տեսնենք: «Սաչէն գիւղը պատրաստւում էր վրայ տալ մեր թուրք գիւղերին և մենք հիմնայաւորակ արինք այն. իսկ հիմայ միւս հայ գիւղերն են նախիրներս քշում և աշխատում են մեզ դուրս քաշել: Համբերութիւնից դուրս գալով՝ թուրքերը վրայ տուեցին և մի քանի հայ գիւղեր էլ քարուքանդ արեցին: Մանրամասնութիւնները՝ վաղը. Իրզա»: Աֆֆարիմ. աֆֆարիմ. ամեն ինչ կատարեալ է. վարպետութեամբ էլ գրել է: (Հինգերորդ) «Թիֆլիդ. Բորչալում մուսուլմանների մէջ նկատւում է խիստ անհանգիստ տրամադրութիւն. սաստիկ վախենում են հայերից. Օրուջ»: Ըհը. բրաւօ, Բորչալուն էլ:

ՄԻՐՋԱ ԻՒՍՈՒՓ

Այ, թէ յաջողուի մեր ծրագիրը—Թիֆլիդին էլ վրայ տան հա: Այ բան կլինէր...

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Միթէ կասկածում ես: Գործը շատ հիմնաւոր է գրած. միամիտ եղիր: (Վեցերորդ) «Իէրբէնդ. մեծ պատրաստութիւն է տեսնւում հայերի մէջ. մտադիր են յանկարծակիի բերել մեզ և ամենիս կոտորել. կաշխատենք դէմն առնել. թէ և սարսափի մէջ ենք. Ալի»:

ՄԻՐՋԱ ԻՒՍՈՒՓ

• (Յիծաղ) Վարպետութեամբ է գրել. զսչչաղ:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Յօժերորդ) «Զուլֆ. Պարսկաստանից բազմաթիւ հայեր են երեացել. բոլորն էլ լաւ գինւած և թուրքերի հազուատով». (Յիծաղ): Էս մէկը շատ լաւ էր... «Էս պիտի Արագն անցնեն ու գնան դէպի Ղարաբաղ հայերին օգնութեան. Զուլֆիգար»: Աֆֆարիմ, (ծիծաղ) աֆֆարիմ:

ՄԻՐՋԱ ԻՒՍՈՒՓ

Երեւի երգիծարան է երեւում:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

Այ, վարպետութիւն: Թող հայերն այսպիսի գոլումնանուներից օգուտ քաղեն: Մարհարբա: (Վեր է ծռչում տեղից և խիստ ողբալուծ ու ձեռքիք տրորելով ման է վալիս):

ՏԵՍԻԼ ԺԲ

ԹԱՂԻՆ ԲԵՐՈՒՄ Է ՄԻ ՆՈՐ ՀԵՌԱԳԻՐ

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Խսկոյն խլելով հեռադիրը): «Շուշի»... Ըհը, տեսնենք... «Տեղի ունեցաւ հաշտութիւն. մեր մարդիկը կոտորեցին»... (Զարմացած) Ինչպէ՞ս թէ... (Նայում է ստորապրումեան) Ո՞վ է գրում այս... (Աւրախ) Հա, Քեարբին է. տեսնենք:

ՄԻՐՋԱ ԻՒՍՈՒՓ

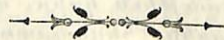
Նա շատ վարպետ է:

ՀՈՒՔԻՒՐ ԱՂԱ

(Վարդալով) «Մեր աները այրեցին, թալանեցին. մենք հազիւ կարողացանք մի չորս հարիւր հայի տուն այրել... (երկտով էլ ծիծաղում են ուրախացած) ֆլամաները ահագին են. զօրքը խուզարկում է. (ծիծաղ) գինաթափ են անում. գիմնեցէք նամնատնիկին. Քեարբիմ: Մալաղէց: (Վերջացնելուց յետոյ մի երկու անգամ ման է վալիս ինքնադոճութեամբ և ապա իսկոյն մօտենում է սեղանին): Հա. հիմա հարկաւոր է մի լաւ հեռագիր կազմել Ռուսական հեռագրական գործակալութեան համար: (Գրում է) «Հայերն ստապատակում են: Եւրախից մինչև Շուշի երթեկութիւնը միանգամայն կարւած է աներեակայելի կողոպտումների և սպանութիւնների պատճառով: Քաղաքում սրածութիւն և հրդեհ: Թուրքերը խնդրում են հաշտութիւն. մերժւած է: Շուտափոյթ օգնութեան մեծ կարիք կայ»: Հա. Մի՞րզա Իւսուֆ, այս մի նեղութիւն կրիր, տար տուր արտադրեն մաքուր և իսկոյն ուղարկիր հեռագրատուն: (Միքղա Լուսիֆը շտապով գնում է: Նրա յետևից) Շէյխի հեռագիրը չմոռանաւ: (Վոտենալով հեռախօսին. սրգնալով): Քաղաքագլուխն Ուպրաժուլին է: Շուրքիւր աղա: Դէ, շուտով խնդրեցէք տէլէֆօնին մօտե-

հայ... (Ապաստում է. սիրգնալ): Դ՞նէ ես... Դէ լսիր: Վերին աստի-
ճանի հետաքրքիր տեղեկութիւններ: Մեր գործերն անսպա-
սելի յաջող են: Հը... Հա, հա: Դարս, Ախալցխա, Բորչալու
սկսում են ետալ: Շուշիում և գաւառներում—սպասածից վեր
է: Դու իսկոյն մի հետադիր պատրաստիր փոխարքայի անու-
նով, ամենամութ ներկերով նկարագրիր մեր իբր անելանելի
գրութիւնը և շուտափոյթ պաշտպանութիւն պահանջիր: Գրիւր
—մուսուլմանները ձեռաց գնացին: Հը... Գամ միտսին գրենք:
Հա: Հիմա գալիս եմ: (Գոյոյ առաջ եւ ուրախ): Այս էլ աշա-
պէս: Հրաշայլ: (Մտքերով պրտաւած): Եւ այդպէս... սկսում է...
Ամենայն տեղ, ամենայն ինչ կատարեալ է... Պատկերն ան-
նկարագրելի: (Գիւտական ծիծաղ): Դժոխք դարձրինք Նախիջև-
ւանն ու նրա գիւղերը... դժոխք դարձրինք ամբողջ Շարուրն
ու Գարալագեազը և շատ ու շատ տեղեր... Մութի և ծուխի
մէջ բիւրաւոր լեզուած րոցերով պլպլում է աշծմա Շուշին...
Աւերակ են դառնում քաղաքներն ու գաւառները... և շու-
տով, շատ շուտով նորից դժոխք պիտի դառնայ և Բագուն...
Բայց մի անյալիսի դժոխք—կրակ և աւերածութիւն, կողո-
պում և սրածութիւն,—որ ոչ լուսած լինի և ոչ էլ տեսնուած:
Նոյն իսկ պատմութեան մէջ չափնարկուած մի դժոխք...
Դժոխք, որի առաջ պիտի սոսկայ, սասանի ամբողջ մարդ-
կութիւնը. դժոխք, որի մասին պիտի չկարողանայ ձեռներ-
պել ամենալայն երեւակայութիւնը... (Գիւտական ուրախութեամբ)
Ամբողջ անդրկովկասը բռնկում է, ձոնչում է... հրդեհը
հետզհետէ բարձրանում է, բարձրանում է և պիտի կլանի
ամբողջ երկիրը, ամբողջ երկիրը, ամբողջ տիեզերքը... Այս-
այս ծովը շարժւում է, փոթորկում է, ուռչում—բարձրանում
է իր փրփրադէզ վիթխարի ալիքներով և շուտով մի որոտն-
դոստ խուժմունքով պիտի հեղեղի ամեն տեղ, իր շուրջը...
կլանելով ամեն ինչ իր ճանապարհին, իրբե մի գոհի, մի կա-
տաղի մոլեգնութեամբ... Եւ ահա... այս բոլորից յետոյ պի-
տի մնայ մի գրախնաման երկիր, որի սարերի կենդանա-
բար բարձունքներին իսլամը կկանգնեցնի իր յաղթական
գրօշակը ամսւր, ամսւր, անխորտակելի... Հը... Երմոլովը
ասել է՝ հպատակուիր, Կովկաս, գալիս է Երմոլովը... իսկ ես
հիմայ կասեմ՝ հպատակուիր, Կովկաս, կանգնում է իսլամը:

Վ. Ա. Ր. Ա. Գ. Ո. Յ. Ր.

V

Ի Ն Տ Է Ր Վ Ի Ի

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԱՆՁԻՆՔ

ՀԱՅՈԳԻ
ՄԻՐԱՔԵԱՆ
ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ
ԼԻՆՏՈՆ
ԱՐՄԵՆԵԱՆ
ՀՄԱՅԵԱԿ
ՉԻՆՈՐ

Կ Ի Լ Ե Դ Զ Ն Կ

ԳՐԱԳՐԱԳԻ ԵՄԱՆ

Անգլոսոսկերի սկզբներում. 1905 թ.

ԹԻՖԼԻՑ

IV ԻՆՏԵՐՎԻՒ

Եստանը ներկայացնում է հայերի ինքնապաշտպանության կազմակերպության կենտրոնական գրասենյակը։
Մեծ քնդարձակ սենեակ երկրորդ շաբաթուրդի վաղից կանաչաբույսով։ Ներքին տեղանքը արտոններ են հեռախոս։
Այս եւ ձախ՝ դռներ։ Խորհում՝ լուծամուտներ, որոնցից երեւում են փողոցը եւ համդեպի սներ։

ՏԵՍԻԼ Ա

ՄԻՐԱՔԵԱՆ և ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Միրաքեանը եւ Մարուգեանը նստած իրենց սեղանների առաջ ստորագրում են թղթեր, կարդում են զրազրուածները եւ ստացած հեռագրները։ Միջոց)։

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Հրմ. տեանում ես, Միրաքեան, այս թուրքերի արածը։
ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Հարցական նայում է նրա վրայ)։

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Այս հեռագրի մասին է խօսքս, որ ստացւեց Բագդից Հայոգու անունով։ Նեղ տեղն ընկան թէ չէ—իսկոյն հաշտութիւն։

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Խնդրել հաշտութիւն, կնշանակէ՝ գիտակցիլ պարտութիւն։

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Չէ, հիմայ էլ դեռ չգիտակցեն։ Այն դիմադրութիւնները, որ մերոնք ցոյց տւին թէ Շուշիում, թէ Բագում եւ թէ Երեւանում, այն կուի զիրքերը, որ շարունակ խլում են մերոնք թուրքերից, այն կոտորածն ու աւերումները, այն շանթ

ու կայծակները, որ մերոնք տեղում են նրանց զլխին՝ նրանց արածի հանդէպ. և, վերջապէս, այն եռապատիկ ու քառապատիկ աւելի փաստները, որ մերոնք հասցրին նրանց, թէ տնտեսականապէս և թէ մարդկային գոհերով—այդ բոլորը գիւրին չէր և բաւականին ապացոյցներ են, որ թուրքերը պէտք է ընկճէին:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ժամանակաւորապէս՝ այս: Այդ պատճառով էլ հաշտութիւն են խնդրում:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Բայց միթէ աբլախի հաշտութեանց վրայ պիտի յոյս դնել և այսուհետեւ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Երբէք: Փորձերը միշտ հակառակն են ցոյց տալիս: Շուշում հէնց այս օրերս երկու անգամ կոտորած սկսեց և երկու անգամ էլ հաշտութիւն կնքեց: Իսկ հետեւեալը: Հետեւեալն այն եղաւ, որ թուրքերն այնուամենայնիւ զինւած ոյժերով բռնեցին Եւլախից մինչև Աղղամ տարածութիւնը և մտրթոսեցին ու մտրթոտում են երթեկող հայ արանց, կանանց և երեխաներին:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Իսկ եթէ մեզ յաջողի նոյնն անել թուրք ճանապարհորդներին հետ՝ Ասկեարեանի տարածութիւնը բռնելով՝ Աղղամից մինչև Շուշի: Այն ժամանակ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Այն ժամանակ դարձեալ առաջ կդան, ինչպէս և ամեն անգամ, շողքորթութիւն, քծնութիւն, «Շէյթանի դործ» և հաշտութեան խնդիրներ:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Իսկ այնուհետև կրկին նոյն՝ խաղը:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Անշուշտ:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Աւելի քան տարօրինակ է, որ չեն կարողանում հաշի տանել իրենց ոյժերը: Ինչպէս չեն հասկանում, որ հայերից օգուտ չեն կարող տանել և որ իրենք քառապատիկ աւելի են տուժում:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ուսումնական ամբոխի և զազանաբարոյ խուժանի յատկանիշն է այդ: Վրադ յարձակեալ զազանին, որքան հարածես, նա, փախչելու փոխարէն, աւելի կատաղաբար կ'յարձակի վրադ: Բայց այդ չէ խնդիրը: Հետաքրքիրն այն է, թէ մինչև երբ մենք պիտի խաղանք այդ «հաշտութիւն» անւանած խաղը, այդ տրագիկոմիդիան:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Վարդուած) Զ'գիտեմ: Այդ պիտի հարցնել Հայոցուց:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Նոյնպէս) Եւ կ'հարցնեմ:

ՏԵՍԻՆ Բ

ՆՈՅՆԸ և՛ ՀԱՅՈՒԻ

ՀԱՅՈՒԻ

(Գալով ձախից բարեւում է երկսին էլ մտերմաբար): Ասկեարեանի անցքի մասին զեռ տեղեկութիւն չկայ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Եւ ոչ մի:

ՀԱՅՈՒԻ

Օհ. միթէ մինչև հիմայ մերոնք չկարողացան բռնել այդ անցքը: Դա խիստ անհրաժեշտ է: Կրկնեցէք հեռադրով այդ պահանջը: Ուրիշ ինչ կայ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ահա նոր տեղեկութիւն: Տաճատից: Այս չորրորդ անձն է, որ կրկնում է Բորչալուի թուրքերի մտադրութիւնը:

ՀԱՅՈՒԻ

Յարձակել թիֆլիզի վրայ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Այո:

ՀԱՅՈՒԻ

(Մտածմունքով) Տարօրինակ է...

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Զի կարելի ուշադրութիւն չդարձնել:

ՀԱՅՈՒԻ

(Նոյնպէս) Այո...

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Մենք պէտք է ծրագիր կազմենք և այդ յարձակման գէմ: Կարող ենք յանկարծակիի գալ:

ՀԱՅՈՒԻ

Կազմեցէք ուրեմն և ինձ ցոյց տւէք: Իսկ ձեզանից ով ունի այս անգամ նոր ծրագիր առաջարկելու ինքնապաշտպանութեան համար:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Ես ունեմ:

ՀԱՅՈՒԻ

Շատ լաւ: Մեծ է:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Տաս-տասնութէկ յօդաւաներ:

ՀԱՅՈԳԻ

Հետաքրքիր է: Ապա մի կարգա, մօտաւորապէս ծանօթանանք:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Իսկոյն: (Հանկույթ թղթերի տակից ծրարիր): 1) Արդեւ եւ արեւելոթիւնը մեր գինւորները մէջ: 2) Դիրքերում եղած ժամանակ խափա արգելել ծխախոտ ծխելը: 3) Իւրաքանչիւր կուող ոչոթ, եթէ նա գինւոր չէ, պիտի ունենայ իր ծառայութեան տեղին, իսկ նրա գործատէրը պարտաւոր պիտի լինի նրա տեղը նրա համար պահել մինչեւ կուի վերջը և վճարել նրա ոտճիկը լիովին: 4) Ունենալ պրիզմայական հեռագրատէլներ թշնամուն հեռից գիտելու և որոշելու համար: 5) Միանգամայն դուրս հանել կուող կազմի միջից ուսանողներին և անչափահասներին: 6) Ամեն մի տան մէջ մտցնել հրացանաձգութեան վարժութիւններ «գրօրինկայով»: 7) Երբեք չպահել մարդարնակ տեղերում լցւած ուղմեր և վերացնել պատրոյգաւորները: 8) Ռազմամթերք տեղափոխելիս նպատակայարմար է հագնել ազքատի ցնցոտիներ և ունենալ նոյնպիսի խուրճիկներ: 9) Տներում ունենալ ծծմբաթուրում՝ ներս մտնող խուժանի վրայ ցանկու համար: 10) Փողոցներում խուզարկու ուսու գինւորներին հետեղ ճարպիկ մարդիկ պատրաստել՝ բնակիչներին խլած զէնքերն անմիջապէս գնելու համար: և 11) Ամենայն կերպ աշխատել յարմարաւոր մարդկանց միջոցով՝ գրաւել մեր կողմը գինւորականներին: (Միջոց: Լոուծիւն):

ՀԱՅՈԳԻ

Այո... Մի քանիսը ընդունելի են և անյետաձգելի. մի քանիսը՝ վիճելի, մի քանիսն էլ՝ կրկնութիւններ են երևում:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Բայց ես կրկնութիւնների վերաբերմամբ ծոր լուսաբանութիւններ ունեմ:

ՀԱՅՈԳԻ

Հիանալի: Կտեսնենք: Կարգադրիր, որ բոլորեքեան այս երեկոյ ժողովեն:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Հերթական ժողովը շարաթ երեկոյեան է:

ՀԱՅՈԳԻ

Կարեքը հերթի չի սպասում:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Շատ լաւ:

ՀԱՅՈԳԻ

Ուրիշ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Քանի գնում, Գանձակի վրայ յարձակումն էլ անխուսափելի է դառնում:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Այո: Հորիզոնի վրայ սե ամպեր են երևում:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Եւ այդ յարձակումը կարող է սկսել այսօր, կամ վաղը և կամ ամենաշատը մի ամսից յետոյ:

ՀԱՅՈԳԻ

Մի բոպէ անգամ չի կարելի կասկածել այդ մասին: Ապացոյց են այնտեղի թուրքերի շողաբորթ հաւատարացումները, որ շարունակ շուայում են հայերին: Պէտք է զգոյշ լինել: Նրանք լաւ գիտեն ծածկել իրենց անելիքը և քննցնել հաւկառակորդին: Մենք կատաբուն պիտի տանք: Շուշիի և գաւառների կատարւածները Գանձակի նախերգանքներն են: Պատրաստի են այնտեղ մերոնք:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Յամենայն դէպս քնած չեն:

ՀԱՅՈԳԻ

Ձէնքի պակասութիւն չունեն:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Քաղաքների մասին կարելի է ապահով լինել: Գիւղերն են զէնքի կարօտ:

ՀԱՅՈԳԻ

Մենք սրբան զէնք ունենք հիմայ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Մեր պահեստներում: Եւ ոչ մի հատ: Վերջին քանակն ուղարկեցինք Դարալագեազի, Նախիջևանի և Զանգեզուրի դաժանները:

ՀԱՅՈԳԻ

Ախ, այո: Իսկ երբ կստացեն նորերը:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Երեք-չորս շաբաթից յետոյ միայն:

ՀԱՅՈԳԻ

Ուշ է: Շատ կուշանայ: Մեր գիւղերը կտուժեն:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Արեւից շատ աւելին, քան թէ կարելի էր:

ՀԱՅՈԳԻ

Այնուամենայնիւ ոչինչ չենք արել:

ՏԵՍԻԼ Գ

ՆՈՅՆՔ և ԱՐՄԵՆԵԱՆ

ԱՐՄԵՆԵԱՆ

(Գալիս է աջ դռնից): Պէտք է յայտնեմ ձեզ, որ ղէնքերի ապառիկները չեն ուղարկում գաղառներից. խոսի՛նք զրանք ահագին զուժարներ են կազմում:

ՀԱՅՈԳԻ

Լաւ է յիշեցրիք: Հեռագրեցէք իմ անունից, որ ես խոսիւ պատւիրում եմ, այլ ես ոչ մի բոլէ չուշացնել այդ գումարները: Մենք կարող ենք ենթարկուել շատ անհաճելի դրութեան: Դրամը պէտք է ղէնք դառնայ և ղէնքը՝ դրամ: (Արմենեանը գնաց):

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ի ղէպ: Սարիբէկը թողել է մեր կազմակերպութիւնը և Դարալագեազում ինքնազուխ է գործում: Հազմել է իւր համար երեք խմբակներ:

ՀԱՅՈԳԻ

Մեր ղէմ չէ՞ գործում:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ոչ: Բայց...

ՀԱՅՈԳԻ

Մենք կորուստ չունենք: Այդպիսիներին ղեռ պէտք է խրախուսել: Ես անձամբ ճանաչում եմ նրան: Եւ հասկանալի է նրա հոգեբանութիւնը: Ամբողջ Դարալագեազը կհաւաքի իր ձեռքը և մենք, այդ գաւառի կողմից, միանգամայն ապահովւած կլինենք: Մեր կարգադրութեանց մասին նրան էլ տեղեկութիւններ տալ:

ՏԵՍԻԼ Գ

ՆՈՅՆՔ և ԶԻՆԻՈՐ

(Զինուորը բերում է ծախ կողմից հեռագրներ: Միրաքեանն իսկոյն առնելով կարդում է: Զինուորը գնում է):

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

«Ուղարկեցէք անմիջապէս գոնէ երեսուն ըուրլի: Սովամահ կլինեմ մինչև եօթ օրը: Բարեկամներիցս ոչ մի յոյս: Բազէն»:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Ո՞րտեղից ճարենք հիմայ այդ երեսուն հրացանը:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Կարդում է միւսը) «Շուշի. այս երկու օր է, ինչ Ասկեա-

րեանը բռնւած է. թուրքերի երթևեկութիւնը ընդհատւած է. ֆնացել են անդօր. այսօր հաշտութիւն են խնդրում: Տնօրինեցէք»:

ՀԱՅՈԳԻ

Ահա՛... Վերջապէս: Բռնուեց Ասկեաքեանի տարածութիւնը և... հաշտութիւն: Հեռագրեցէք զրանց, ինչպէս և Բագու և ամեն տեղ. — միշտ ընդունել հաշտութեան ամեն մի առաջարկ...

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Վրդովւած) Բայց...

ՀԱՅՈԳԻ

Դու միայն առաջ ես բնկնում, Միրաքեան: Բայց գրեցէք, երբէք չհաւատալ այդ հաշտութիւններին: Քուրդի հետ եզրայրացիր, փայտդ ձեռքիցդ վայր մի գցիր: Սա հայկական առած է, խիստ հետեւել սրան:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Նրբորդը) «Եզրօրս ասէք՝ անմիջապէս ուղարկի գոնէ 60 ըուրլի: Դրութիւններս կբիտիքական է. Վարոս»:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Գլուխը բռնելով) Դժբախտ հրացան:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ո՞րտեղից վերջապէս:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Ճար չկայ. մեր այստեղի զինուորների ղէնքերը պիտի ուղարկել: Յետաձգելն անկարելի է:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ի՞նչպէս: Մեր զինուորներին թողնենք առանց ղէնքի:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Մի առժամանակ, այո: Այնտեղ կ'կոտորւեն, իսկ այստեղ ղեռ ոչինչ չէ նախատեսւում:

(Հայտնի խիստ մոտիւսով է: Հեռախօսի ազդ: Մարուգեանը իսկոյն մօտենում է եւ նոյնպիսի ազդով պատասխանում):

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Մարուգեան... Ի՞նչ կայ... 27 բերդան փամփուշտներով:

ՀԱՅՈԳԻ

(Խիստ վրդովւած) Բռնել են:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Ե՞րբ... Երէկ... Ինչի՞ էիք քնել:

ՀԱՅՈԳԻ

Կաշառել: Թէկուզ իրենց գնի չափով: Թէկուզ աւելիով:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Կաշառել ինչ գնով և լինի... Հը... Ուշ է... Արդէն օրինական ընթացք են տւել:

ՀԱՅՈԳԻ

Թ՛ճէ: Ինչի՞ էք այգպիսի էշերի կանգնեցրել այնտեղ: Այս քանի՞ երբորդ անգամն է: Տեսնո՞ւմ էք որ իշխանութիւնները մեզ չեն խնայում: Ասել եմ, որ մենք պէտք է խիստ զգուշ լինենք և հետևենք թուրքերի օրինակին՝ կաշառել միշտ և կաշառել առանց խնայելու: Մի այգպիսի ժամանակ և 27 բերդան կորցնել... Մեծ տուգանքի ենթարկել դրանց:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Վտենալով աջ դռան) Հմայեա՛կ: Եկ այստեղ: (Սրանց) Դրա տեղը հիմայ ես եռապատիկը կհանեմ:

ՏԵՍԻԼ Ե

ՆՈՅՆՔ և՛ ՀՐԱՅԵԱԿ

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Հմայեալին) Ոստիկանատան պահեստում կան մօտ վաթսուսուս արագածիգ հրացաններ:

ՀՄԱՅԵԱԿ

Կան:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

10—15 հատ էլ այս օրերս են գրաւել քաղաքացիներէից:

ՀՄԱՅԵԱԿ

Այո: Մինչև անգամ աւելի:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Մեր խուզարկու խմբին կպատուիրեն. քսան և չորս ժամաւայ ընթացքում, որ այդ գէնքերը մեր պահեստում լինեն:

ՀՄԱՅԵԱԿ

(Գնալով) Իսկոյն: (Անմիջապէս դառնալով) Իսկ եթէ ուումբերի կարիք լինի՝ ամբողջ ոստիկանութեան ուշքը գրաւելու համար դէպի զանազան կողմեր:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Եթէ միայն կարիք լինի: Բայց՝ անմիառ ուումբեր. որոտնդոստ:

ՀՄԱՅԵԱԿ

Այգպիսի ուումբեր պատրաստի ունենք:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Առաջ մի կամ երկու անգամ ատրճանակ արձակել օդի մէջ, որ փողոցի մարդիկ փախչեն և յետոյ ուումբերի գիմիլ:

ՀԱՅՈԳԻ

(Խիստ): Բայց ամենակարեւոր գէպքում... (Աւելի խիստ): Ո՛չ մի մարդկային զոհ կամ մի որեւէ ֆիստ:

ՀՄԱՅԵԱԿ

Միամիտ եղէք: Դուք իրաւունքը տւէք, իսկ ֆուսցածի համար՝ ես գլխովս եմ պատասխանատու: (Գնաց):

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Հրաշտլի միտք: Բազէնին և Վարոսին կարելի կլինի գահացումն տար:

ՀԱՅՈԳԻ

Իսկ Ալէկօպօլից զեռ տեղեկութիւն չկա՞յ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ոչ:

ՀԱՅՈԳԻ

Զարմանալի է...

Հեռախօսի ազդ. Միրաքեանը մօտեցաւ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Միրաքեան... (Ասում է երկար): Շատ լաւ: Իսկոյն: (Հայողուն) Անգլիական լրագրի թղթակիցը եղել է խմբագրատանը: Մի քանի տեղեկութիւններ է ստացել այնտեղ: Խմբագիրը խորհուրդ է տւել, որ ձեզ հետ անձամբ տեսնուի: Հիմայ գալու է:

ՀԱՅՈԳԻ

(Մտադրաւ) Լաւ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Հեռախօսին) Ուրի՞շ... Թուրքերը յարձակեցին... Ինչպէ՞ս... Թուսական և մալականների գիւղերի վրայ... Մեծ աւերմունքներ պատճառեցին... Լաւ: (Հեռախօսում է):

ՀԱՅՈԳԻ

Ահա: Գուշակութիւններս կատարւում են: Ուրիշ կերպ չէր կարող լինել: Իշխանութեանց սարքած փոթորիկներն իրենց գլխներին են կուտակւում:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Իշխանութեանց առաջ գրւած է հիմայ մի ակտէրնատիւ. կամ իսկոյն զսպել թուրքերի զրգուած ախորժակները և կամ՝ անզօր ձեռնալով տանել ամբողջ խայտառակութիւնը:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Անկասկած վերջինն է լինելու:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Որովհետեւ իշխանութեանց ամբողջ գաղտնիքը թուրքերի ձեռքին է:

Հեռախօսի ազդ. Փօտենում է Միրաքեանը:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ո՞վ էք... Մարգար... Ի՞նչ կայ... Սպանեցին մի թուր-
քի... Այս բոլորն...

ՀԱՅՈԳԻ

(Գոռալով) Ո՞վ համարձակեց:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ո՞վ է... Փախնդուղը:

ՀԱՅՈԳԻ

Խել ձեռքից նրա զենքը և աքսորել Կովկասից:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ուղարկել նրան այստեղ:

ՀԱՅՈԳԻ

Ասած է մի անգամ ընդ միշտ. ոչ մի թուրք չպետք է
ընկնի հայի ձեռքից՝ առանց կռի: Իսկ մեր զինուորի—հա
առաւել:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Այս օրերս գալու է երեանից Նաջաֆ Ալի խանը: Լուռւմ
է նրա կեանքի գէժ էլ փորձ է լինելու:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Գլուխները քարոզի են տալիս: Այդպիսի բան լինելու
չէ: Իմանալ երբ է գալու և հետևող զինուոր կարգել նրա
անձի պաշտպանութեան համար: Գրեցէք նոյնպէս բոլոր կօ-
միտեաներին, որ ոչ մի տեղ հայերը առանց պատճառի
թուրքի ձեռք չտան, ինչպէս և նախադարձակ չլինեն և ան-
տեղի արիւն չթափեն: Հայերը պիտի միմիայն պաշտպանու-
ղական զիւրք բռնեն:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Արդէն գրւած է:

ՀԱՅՈԳԻ

Կրկնել: Մեղաւորներին ամենախիստ պատժի ենթա-
րկել: Գրեցէք նաև, որ պէտք է ամենուրեք կազմակերպել
լրտեսներ խմբակներ: Սրանք պիտի զանազան շորերով և
զէմքերով մտնեն թուրքերի գիւղերը և դուրս քաշեն նրանց
դորձողութեանց զաղտնիքները: Այսպիսով հնարաւորութիւն
կունենանք նրանց ապագայ անելիքները իրենց սաղմերի
մէջ խեղդել:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Վերջապէս մինչև երբ չկատարել և ներդրածական գեր-
ու կեղծ հաշտութիւններով բաւականանալ:

ՀԱՅՈԳԻ

Մինչև որ մենք կռի համար պատրաստ կլինենք, իսկ
թուրքերը չեն գազարիլ իրենց գազանութիւններից: Չի կա-

րելի մի գիւղի պատրաստութիւնով զոհել տառնեալ գիւղեր:
Չմոռանաք նաև, որ մեր ապագայի յարձակումները լինելու
են միմիայն այն թուրք գիւղերի վրայ, որոնք յայտնի կլի-
նեն իրենց անխիղճ սուբուռներով և պատրաստելիս կլի-
նեն նորանոր կոտորածների: Սաղաղ թուրքերի քիթն ան-
գամ արնելու չէ:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Սաղաղ են նրանք, որոնք ճար չունեն և կազմում են
փոքրամասնութիւն հայերի մէջ:

ՀԱՅՈԳԻ

Այդ միեւնոյնն է:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Բոլորովին միեւնոյնն չէ: Նրանք ոչ մի տարի ձեռքից
չեն թողնում չպատահած հայ մարդուն այսպէս թէ այնպէս
ոչնչացնելու:

ՀԱՅՈԳԻ

Ուրեմն:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Նոյնը պիտի անենք և մենք:

ՀԱՅՈԳԻ

Իսկ մենք ինչո՞վ պիտի զանազանենք նրանցից:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ի՞նչ զանազանութիւն և ինչո՞ւ: Առամ ցոյց տուիր՝
պիտի գէժ անել վագրի առամներ:

ՀԱՅՈԳԻ

Վագրի առամներ ցոյց տուր քո գէժ զինւած ամբոխին,
բայց ոչ անգէն անհատին:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ամբոխը անհատներից է կազմւում:

ՀԱՅՈԳԻ

Սպանիլ անհատին, եթէ նա յարձակում է վրադ զեն-
քով:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Այդպէս չեն անում թուրքերը:

ՀԱՅՈԳԻ

Իսկ մենք այդպէս պիտի անենք:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ոչ. ներդրութիւն: «Ակն ընդ ական, առամն ընդ առա-
ման»: Դա է մեր միակ փրկութիւնը:

ՀԱՅՈԳԻ

Դու ըմբոստ ես, Միրաքեան:

բում: Հայերի դրութիւնն այնտեղ անտանկի դարձաւ: Այն-
ինչ Տաճկաստանի կողքին, Կովկասում, հայերը շատ զոհ էին
ռուս կառավարութիւնից: Գոհ մինչ այն աստիճանի, որ ոչ
մի հայ, հացի ժամանակ, թէ իր տանը և թէ հրաւերքնե-
րում, չէր վերցնի իր առաջին բաժակը, եթէ նա չբարեմազ-
թէր Ռուսաց Կայսեր կենաց համար, Նրա Գահի հաստա-
տութեան, Նրա սրի զօրութեան համար:

ԼԻՆՏՅՈՆ

Եւ դուք ուզեցաք մի այդպիսի դրութիւն էլ ստեղծել
հայերի համար նաեւ Տաճկաստանում:

ՀԱՅՈՒԹԻ

Անշուշտ: Վերջացաւ Ռուս-Տաճկական պատերազմը:
Ամեն ինչ խաղաղեց: Բայց Տաճկական բռնապետութիւնը
հայերի փերաբերմամբ աւելի ևս խտացաւ: Նախ՝ որովհետեւ
հայերը թե ու թիկունք էին դարձել Ռուսաստանին՝ նրա և
այդ պատերազմական յաջողութեան համար և ապա՝ Սան-
Ստէֆանոյի դաշնագրի մէջ յայտնեց 16-րդ յօդաւորը, իսկ
Բերլինի՝ 61-րդ:

ԼԻՆՏՅՈՆ

Այո, այո...

ՀԱՅՈՒԹԻ

Եւ ահա Կովկասում ստեղծեցին յեղափոխական կազ-
մակերպութիւններ հայերից: Նրանք սկսեցին մարդիկ ու-
ղարկել Տաճկաստան և ժրաջան պրօպագանդայով ոտքի
կանգնեցրին այնտեղի հայերին. սկսեց համարեա մի բացար-
ձակ կռիւ:

ԼԻՆՏՅՈՆ

Տաճկաստանին տիրելու համար:

ՀԱՅՈՒԹԻ

Ոչ, սէօր: Դրա մասին ոչ ոք չէ էլ մտածել: Այդպիսով
միայն ուզեցան դարձնել լուսաւորեալ Եւրոպայի ուշադրու-
թիւնը հեծեալ հայ ժողովրդի վրայ, յուսալով, որ այդ Եւրո-
պան կմիջամաէր տանելի դարձնելու նրա կացութիւնը Տաճ-
կաստանում:

ԼԻՆՏՅՈՆ

Բայց:

ՀԱՅՈՒԹԻ

Բայց չարաչար սխալեցին: Անգղիական նաւատորմի-
ղը, նեւզ Սօլիգրէրիի խօսքերով, չէր կարող բարձրանալ
Փոքր Ասիայի բարձունքները, իսկ Բիսմարկի համար, զարիս
այդ չար ոգու, ամբողջ հայկական հարցը չարժէր Բրանդէն-
բուրգի մի զինւորի փոսած ոսկրոններին:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Այո: Նրանց յայտն Անգլիան էր և նա դաւաճանեց նրանց:

ԼԻՆՏՅՈՆ

(Գլուխը կոխելով) Այո... Ճիշտ է...

ՀԱՅՈՒԹԻ

Ճնշւածների պաշտպան՝ երջանկայիշատակ Աղեքսանդր
II Կայսրը վաղուց չկար: Նա ընկել էր չարագործների դա-
ւերից: Իսկ Աղեքսանդր III-ի նոր քաղաքականութեանը՝
ձեռնառու չէր հայերի այս արթնանալը: Սա ոտնակոխ արեց
հայերիս մասին արձակած Ռուս Կայսերների բոլոր հրովար-
տակներն ու արտօնութիւնները: Հետզհետէ առաջ բերեց
խտութիւններ, ճնշումներ, խուզարկութիւններ, բանտեր և
հալածանք: Լօրանով-Ռատտովսկու քաղաքականութիւնն էլ,
որ նպատակ է ունեցել ձեռք ձգել «Հայաստանը առանց հա-
յերի», Տաճկաստանում Բարդուղիմէոսեան «ցեղեկներ» ա-
ռաջ բերեց. կոտորեցին այնտեղ մօտ 300,000 հայեր: Իսկ
Կովկասում ստեղծեց հայերիս համար մի ինկվիզիցիական
սէժիմ:

ԼԻՆՏՅՈՆ

Օրինակ:

ՀԱՅՈՒԹԻ

Օրինակ. սկսեցին հալածել մեր եկեղեցին. մեր Կաթու-
ղիկոսական իրաւունքները հասցրին զէրօյի. մեր Սինօզը
դարձրին իրենց պրօկուրօրների համար մի կանցելիարիա.
մեր ուսումնարանները փակեցին. փակեցին նաեւ մեր բարե-
գործական, հրատարակչական ընկերութիւնները. անասելի
ճնշումների ենթարկեցին մեր լրագրութեանը, մեր թատրո-
նին. հայոց լեզուն, հայ հոգին արմատախիլ արին եղած ու-
սումնարաններից. հետզհետէ՝ մի քանի տասնեակ հայ պաշ-
տօնեաներին փոխարինեցին ռուսներով, որոնք, իբրեւ վամ-
պիրներ, սկսեցին ծծել հայի վերջին համբերութիւնը. ուսւ
հասարակութեանը և այլադաւաններին, նամանաւանդ վրա-
ցիներին, սրեցին մեր դէմ և, իբրեւ անհաշտ թշնամիներ,
կանգնեցրին մեզ իրար դէմ...

ԼԻՆՏՅՈՆ

Ինչպէս այժմ թուրքերին:

ՀԱՅՈՒԹԻ

Հատկանալի է: Եւ վերջապէս, իբրեւ գլուխ գործոց, իլե-
ցին մեր եկեղեցական խղճուկ կալւածները, հասցնելով մեր
հոգևորականութեանը մուրացկանութեան:

ԼԻՆՏՅՈՆ

(Ուզում է րան ստել, բայց փոխում է մտադրութիւնը): Ըհմ,
ըհմ... յեաճյ:

ՀԱՅՈՒԹԻ

Մեր ձայնը չէր լսում. բողոքներս տեղ չէին հասնում.
իսկ հասածներն էլ՝ թողնում էին առանց ուշադրութեան:

Բացադրութիւններս մերժում էին լրագրութիւններից, իսկ
բարեմիտ լրագրներին՝ ցէնզուրան էր արգելք դառնում:

ԼԻՆՏՕՆ

(Խորհրդաւոր) Այո՞ւ...

ՀԱՅՈԳԻ

Եւ հայը այսպիսի պայմաններում չէր կարող բաւականանալ միայն տրտունջ ու ցաւ արտայայտելով. թէ և այդ
էլ էր արգելում: Մինչև անգամ անասունների վերաբերմամբ
կայ մի սահման՝ անտրտունջ դիմանալու նրանց պատճառած
չարչարանքներին. իսկ երբ անցնում է այդ սահմանը՝ նրանց
կողմից արգէն բողոք է արտայայտում իրենց բնութեան
համապատասխան ձևերով: Եւ մենք կամայ ակամայ ստիպ-
ւած էինք դիմել տէրրորի:

ԼԻՆՏՕՆ

Հասկանալի է հիմայ:

ՀԱՅՈԳԻ

Եւ սկսեց հատուցումը: Մի քանի խիստ, դազանաբա-
րոյ պաշտօնեաների՝ յայտնի իրենց հայակեր ուղղութեամբ,
հեղհեղեղ սպանութեան, խողխողեցին... Առաջացաւ մի խուլ
պատերազմ հայի և ուրա պաշտօնեաների մէջ: Քաղաքական
կարուկ միջոցների կողմնակից, եթէ ոչ գրանց ստեղծողը
կովկասում, նրա կառավարիչ իշխան Գօլիցինը ուղղակի կա-
տաղում էր: Նրա հրէշաւոր ծրագիրները՝ մէկը յաջորդում էր
միւսին: Պէտք էր վերջ գնել և այդ մարդ—դադանի շահա-
տակութեանց:

ԼԻՆՏՕՆ

Ասան... Ահա պատճառը...

ՀԱՅՈԳԻ

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է: Եւ ուրիշ ելք չկար:
Գօլիցինն ազատեց անխուսափելի մահից՝ նոյն հայերի ջէն-
տելմենութեան շնորհիւ, որոնց նա ատելով ատում էր: Զլի-
նէր նրա հետ նրա կինը, որի գէմ հայ-տէրրորիստները ոչինչ
չունէին, Գօլիցինը սպանւած կլինէր նոյն տեղում.— իշխանու-
հին իր անձով ծածկեց նրան մահացու հարւածներից և նրա
յուսահատական արգելքների շնորհիւ, հազիւ փրկւեց նա՝
զլինից խորախոր վերքեր ստանալով միայն:

ԼԻՆՏՕՆ

Այդ արգէն յայտնի է:

ՀԱՅՈԳԻ

Գօլիցինը իր ծանր վէրքերից ապաքինւեց: Նա չէր կա-
րող մարտիկ հայերից ստացած այդ վիրաւորանքը: Նրա մըտ-
քում յղացաւ մի նոր գիւական ծրագիր.— «Բաղառ ոչնչացը-
նել հայութիւնը կովկասից և թողնել միայն մի հատ հայի
խրաւիլակ մուգէսմի համար»:

ԼԻՆՏՕՆ

Աս. Թուրքերի ձեռքով:

ՀԱՅՈԳԻ

Ինչպէս տեսնում էք: Այդ ծրագրի հոտը սկսեց գալ
անցեալ 1904 թւի երկրորդ կիսից: Յանկարծ անդրկովկասի
ուսաները խիստ թշնամական դիրք բռնեցին զէպի մեղ և
մտան Թուրքերի թիկերի տակ: Գաղտագողի տարածւել էր
նրանց մէջ, որ իբր հայերը պիտի ուսներին կոտորեն:

ԼԻՆՏՕՆ

Ահա՛ս...

ՀԱՅՈԳԻ

Սուլ պրօվօկացիան քանի գնում, աւելի ևս հրէշաւոր
չափերի էր հասնում: Հայերի համար դա մի ցնդարան նո-
րութիւն էր, որին նրանք ոչ մի նշանակութիւն չէին տալիս:
Թուրքերը թե առան և արգէն խրոխտական դիրք բռնեցին
զէպի հայերը:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Իսկ մի բարձրաստիճան պաշտօնեայ ասել է. «Հայեր,
եթէ այդպէս շարունակելու լինիք, մենք թոյլ կտանք Թուր-
քերին իրենց վաղուցւայ հաշիւները ձեզ հետ տեսնելու և
այնուհետեւ երեք օրւայ մէջ՝ մի հատ կենդանի հայ չի մնալ
կովկասում»:

ԼԻՆՏՕՆ

Արդէն Գօլիցինի ծրագիրը...

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Անշուշտ: Այս խօսքերն ասել է գեռ անցեալ տարւայ
օգոստոսին:

ՀԱՅՈԳԻ

Եւ այս թւի փետրվարի 8-ին այդ ծրագիրը զլուխ բե-
րեց Բաղուսում: Իսկ հետեանքների հետ դուք արդէն ծանօթ էք:

ԼԻՆՏՕՆ

Իսկ չփորձեցի՞ք բողոքել կամ պաշտպանութիւն խնդրել:

ՀԱՅՈԳԻ

Փորձեցինք և եկանք այն համոզմունքի, որ չպէտք է
բողոքել, այլ՝ գործել:

ԼԻՆՏՕՆ

Ապա ի՞նչ գեր խաղացին ձեր յեղափոխականները:

ՀԱՅՈԳԻ

Մեծ գեր կատարեց մեր Դաշնակցութեան և Հնչակեան
կուսակցութիւնների նուրբ հոտառութիւնը: Բաղւայ տուջին
կոտորածը աչքները բաց արեց և նրանք, նախատեսելով
մեծամեծ բարդութիւններ, իսկոյն իրենց գործողութիւններն

ուղղեցին զէպի ինքնապաշտպանութիւն և նետրդային տէն-
դով, ինչպէս և ներկայումս, սկսեցին զինուել և զինել ժողո-
վրդին: Մի քանի ամիս ետ՝ և մեր ինքնապաշտպանութեան
գործը կըրի ամենահաստատ հիմքերի վրայ:

ԼԻՆՏՕՆ

Միթէ կարծում էք, որ դեռ շատ պէտք է տևի այս
դրութիւնը:

ՀԱՅՈԳԻ

Կարծում եմ, որ ընդհարումներ չըջանումն
ենք միայն:

ԼԻՆՏՕՆ

Միթէ:

ՀԱՅՈԳԻ

Այո: Իսկ եթէ կառավարութիւնն ուղենայ, մի օրայ
մէջ կըզարեցնի ամեն ինչ:

ԼԻՆՏՕՆ

Իսկ եթէ չուղենայ:

ՀԱՅՈԳԻ

Այն ժամանակ արդէն մենք պիտի դադարեցնենք:

ԼԻՆՏՕՆ

Ի՞նչպէս:

ՀԱՅՈԳԻ

Երբ զինւած պատրաստ կլինենք և պաշտպանողական
դիրքից կանցնենք յարձակողականի:

ԼԻՆՏՕՆ

Ահաա...
in

ՀԱՅՈԳԻ

Երբ թուրքերը կտեսնեն, որ մենք յարձակուել էլ զի-
տենք և ոչ պակաս սարսափներ տարածել, այն ժամանակ
առաջ կգայ իսկական հաշտութիւնը:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Պէտք է իմանալ նաև, որ թուրքերի այս արարմունք-
ները չպէտք է վերագրել զէպի մեզ տաճած ատելութեան
միայն, այլ զլիաւորապէս՝ համիսլամականութեան, որն ի
վաղուց հետէ արծարծւում է նրանց մէջ՝ լռելիայն և ծածուկ:
Իշխանութեանց այս զրդումները նպաստեցին միայն նրանց
ձգտումներին:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Դեռ երեք-չորս տարի առաջ Գանձակի մզկիթից իշխա-
նութիւնն ահագին քանակութեամբ զէնքեր հանեց և շատե-
րին արսորեց: Եւ այս առաջին զէպքը չէ:

ԼԻՆՏՕՆ

Իսկ մեծ փետներ հասցրին ձեզ թուրքերը:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ընդհանրապէս նրանք կարողանում են մեծ փետներ
հասցնել մեզ ամեն տեղ՝ միայն առաջին օրը, երբ յանկարծ
և միանգամայն անսպասելի մեզ համար, յարձակւում են մեր
վրայ, իսկ այնուհետև էֆֆէկտը հայերինն է, եթէ, ի հար-
կէ... Իշխանութիւնները չեն օգնում նրանց, իրր խաղաղեց-
նելու նպատակաւ:

ԼԻՆՏՕՆ

Այո... (Միջոց): Ապա ինչով բացաղրել թուրքերի այդ
ատելութիւնը զէպի ձեզ:

ՀԱՅՈԳԻ

Նրանով, որ մենք կուտուրապէս, համեմատելով իրենց
հետ, շատ բարձր ենք կանգնած: Սաւարին սովորած աչքե-
րի համար՝ անտանելի է փոքրիկ լոյսն անգամ:

ԼԻՆՏՕՆ

Այո, այո: Մի երկու հարց եւ:

Աղմուկի և իրաւացման ձայներ են լսում
փողոցից, ինչպէս և քաղապաների սուլոցներ: Չորսն էլ
շտապով մօտենում են և նայում լուսամուտներից զէպի փողոց:

ՀԱՅՈԳԻ

Ահաա... (Մարտկանին տոտնծին) Մերձք են միթէ:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Դժւար: Բայց գուցէ... (Գնում է զէպի ոջ արող):

ՏԵՍԻԼ Է

ՆՈՅՆՔ, առանց ՄԱՐՈՒԳԵԱՆԻ և ՆԱԿԱ ԶԻՆԻՈՐ

ԼԻՆՏՕՆ

Այս ի՞նչ կնշանակէ:

ՀԱՅՈԳԻ

Այս օրերս պիտի յեղափոխական ցոյցեր անէին քաղա-
քումս: (Զանգ է տալիս: Գալիս է գնւորը): Իմանալ իսկոյն ինչ
է կատարւում դուրսը: (Զինուոր գնաց):

ԼԻՆՏՕՆ

(Նայելով փողոց) Ամենքն էլ փախչում են շնչառաւ, ա-
ռանց յետ նայելու...

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ահա մաքրւեց փողոցը:

ԼԻՆՏՕՆ

Հայերն էլ են մասնակցում ընդհանուր շարժմանը:

ՀԱՅՈԳԻ

Այն ամենից յետոյ, ինչ որ լսեցիք և աւտար, կարող
են արդիօք չմասնակցել:

ԼինՏՕՆ

Հասկանալի է:

ՏԵՍԻՍ 2

ՆՈՅՆՔ, ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ և յետոյ ԶԻՆՈՐ

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Մօտենալով Հայտուն եւ դադարաւոր): Մերոնք են: Փորձում են առանց սուսերի...

ԶԻՆՈՐ

(Ներս դալով ծախ դռնից) Ոչինչ բան: Մէկը վազելիս է եղել, միւսն էլ նրա յետեից. իսկոյն մի քանիսն էլ, տեսնելով նրանց՝ ահաբեկւած փախչում են, իսկ մնացածներն էլ՝ նրանց յետեից...

ԼինՏՕՆ

Էլէքտրականացած է օդը: Մի չնչին ահրեսական շարժում— և սարսափ և փախուստ:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Ահա, խաղաղւոյ: Սկսեցին մարդիկ շարժուել փողոցում:

ԼինՏՕՆ

Ուրեմն շարունակենք մեր խօսակցութիւնը:

(Ամենքը բռնում են իրենց տեղերը: Զինուորը դնաց):

ԼինՏՕՆ

Դուք մի փոքր առաջ «խղճուկ» բառը գործադրեցիք ձեր եկեղեցական կալւածների գրաւման մասին: Բայց ոչ ապաքէն այդ կալւածների արդիւններովն էին ձեր կաթուղիկոններն օգնութեան հասնում յեղափոխական շարժումներին:

ՀԱՅՈԳԻ

Սուտ է: Սկզբից մինչև վերջը մտապածին: Այդ կալւածների և միւս, կրօնական, եկամուտների չնչին արդիւնքներով հազիւ հազ պահպանում էին մեր եկեղեցիները, ուսումնարանները, կաթուղիկոնութիւնը...

ԼինՏՕՆ

Ինչպէս: Միթէ հնարաւորութիւն չկար պաշտօնապէս որոշելու այդ եկամուտների քանակը:

ՀԱՅՈԳԻ

Ինչի՞ չէ: Միթէ պարզ չէր այդ՝ իբրև ցերեկեան լոյս, իբրև մի ջինջ հայելի:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Էջմիածնում ամեն ինչ կատարւում էր կառավարութեան նշանակած Սինօզի պրօկուրօրի կօնտրօլի տակ: Սա չէր կա-

րող ամենաճիշտ գեղուցումներ չտալ նաև վանքի եկամուտների ու ծախքերի մասին, իր գլխաւոր վարչութեան: Մուկն անգամ չէր կարող անցնել մի որևէ ծախից, առանց այդ պրօկուրօրի գիտութեան:

ԼինՏՕՆ

Ի՞նչպէս ապա...

ՀԱՅՈԳԻ

(Ընդմիջելով նրան) Ահա սրտեղից է սկսում գերազոյն կեղծիքը: Ահա ինչպէս էին սխալեցնում աշխարհին: Այդ ուսուցիչական և խաւարամիտ լրագրութեան տէնդէնցիան է, իրենց քաղաքականութեան վարմունքն արդարացնելու համար:

ԼինՏՕՆ

(Մտադրաւ) Այդպէս, այդպէս... Ասացէք խնդրեմ, ճիշտ է, որ հայերը ձգտում են տիրել ամբողջ Կովկասին մինչև Ռուստովի սահմանները Դօնի վրայ:

ՀԱՅՈԳԻ

Արտուրը: Սկզբից մինչև վերջը նոյնպիսի արտուրը: Դա ստեղծուել է նոյն ազդիւրից՝ ուսուցիչական էլ մեր գէմ գրգռելու համար:

ԼինՏՕՆ

Իսկ կուզէին հայերն իրենց թագաւորն ունենալ:

ՀԱՅՈԳԻ

Ի՞նչ ասեմ: Զինուորը գինուր չէ, եթէ նա չի ուզենայ ժեներալութիւն ստանալ:

ԼինՏՕՆ

Անկասկած:

ՀԱՅՈԳԻ

Եւ միթէ կարելի է մեղադրել մի ազգի, եթէ նոյն իսկ մի այդպիսի ձգտումն ունենայ:

ԼինՏՕՆ

Ես էլ չեմ կարծում:

ՀԱՅՈԳԻ

Բայց հաւատացէք ինձ, որ այդ էլ արտուրը է: Հայը երեխայ չէ, որ երեւակայական յոյսերով զրադու: Պարոն Մարուգեան, շնորհեցէք խնդրեմ Կովկասի ազգաբնակչութեան քարտէզը: (Առնելով Մարուգեանից եւ բանալով) Ահա: Միայն մի հայեացք պցէք սրա վրայ: Այս գոյնը հայերն են: Ես լսում եմ: Այս քարտէզը թող խօսէ ձեզ հետ և ապացուցի այդ հարցի ամբողջ ցնդարանութեան մասին:

ԼինՏՕՆ

(Ուշի ուշով նայելով քարտէզին): Հայերը հազիւ կապում

են վեցերորդ մասը ամբողջ ազգաբնակչության... և... ցրած են...

Հստակ է փողոցից ամբակների հոսքիւն:

ՀԱՅՈԳԻ

Սպասեցէք: (Ականջը դէպի փողոց ուղղելով): Մտքակների տրոփւն:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Նայելով լուսամուտից) Կազակներ են:

ԼԻՆՏՈՆ

Ա. Կարգը վերականգնելու համար:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Նոյնպէս) Երևի: Բաժանուցին երեք փողոցների վրայ...

ՀԱՅՈԳԻ

Ես շարունակում եմ: Իսկ մեր թագաւորութեան մասին նոյնպիսի եզրակացութեան կգաք, ինչպէս և ես, սէօր, քանի որ դիտէք արդէն, որ 4—5 միլիոն հայերը ցրւած են նաև երեք պետութեանց մէջ.— Ռուսաստանի, Տաճկաստանի և Պարսկաստանի:

ԼԻՆՏՈՆ

Գիտեմ, այո:

ՀԱՅՈԳԻ

Ուրեմն: Շրջապատող կամ տիրող ազգերի թւական անհամեմատ առաւելութիւնն ի նկատի ունենալով, միթէ հայերը կարող էին մտածել իրենց ինքնուրոյն թագաւորութեան վրայ. անմիտ ուտօպիա չէ՞ր լինի արդեօք:

ԼԻՆՏՈՆ

Կարծում եմ:

ՀԱՅՈԳԻ

Աւելի ևս այդ ցնդարանութիւններն ակներև կլինեն այն ժամանակ, երբ Ռուսաստանը Տաճկաստանի հետ ընդհարումն կունենայ: Այն ժամանակ, ոսկերը մի աւելորդ անգամ ևս կճանաչեն հայերին և այժմեան իրենց պաշտպանած ու յանդգնեցրած թուրքերին: Այն ժամանակ միայն ուսար կհասկանայ, թէ իր անհեռատես քաղաքականութեամբ, ինչ մեծ սխալներ է արել:

ԼԻՆՏՈՆ

Հըմ...

ՀԱՅՈԳԻ

Բայց ինչի՞ համար եմ ևս այս ամենն ասում: Քաղաքականութիւնն ընդհանրապէս հաշի չի առնում ոչ իրաւունքը և ոչ բարոյագիտութիւնը, իսկ առանց այս իմպուլսների այնքան էլ հեշտ չէ հասնել խելացի հետեւանքի:

ԼԻՆՏՈՆ

(Ճգտում է և գլխով անում):

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Գօլիցիների ծրագիրը առաջ է բերում ներկայումս և մի ուրիշ կարեւորութիւն:

ԼԻՆՏՈՆ

Ո՞րպիսի:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Երկպառակութիւն սերմանել ծայրագաւառների օտարազան հպատակների մէջ և այդպիսով հեռացնել նրանց ուշադրութիւնը կայսրութեան ներքին յեղափոխական շարժումներից:

ԼԻՆՏՈՆ

Ահաա՜...

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Ներկայ բողոքում բերօկրատիան ինքն է իր հաշիւները տեսնում վրացիների հետ, որոնք ընդհանուր շարժման ազդեցութեան տակ՝ արտայայտեցին ինքնաձանաչութեան սիմպտոմներ: Իսկ մեր դէմ նա կանգնեցրեց թուրքերին:

ԼԻՆՏՈՆ

Այո, այո... Մի վերջին հարց ևս: Միթէ հիմայ հայերն այլ ևս ոչ մի բանի չեն ձգտում:

ՀԱՅՈԳԻ

Ճշմարտութեան դէմ կլինէր, եթէ ասէինք, որ հայերը ոչ մի ձգտումն չունեն: Բայց միթէ ինքն ըստ ինքեան հասկանալի չէ:

ԼԻՆՏՈՆ

Կուզէի ձեզանից լսել:

ՀԱՅՈԳԻ

Համեցէք: Հայը ձգտում է միմիայն համամարդկային կենսունակ իրաւունքների: Հայը չէ ուզում անջատել ոչ Ռուսաստանից, ոչ Տաճկաստանից և ոչ Պարսկաստանից: Նա միայն ձգտում է իր ազգային անյատարակնութիւնը պահպանել. ապրել իբրև մի կուլտուրական ազգ: Եւ նա իրաւունք ունի այդ պահանջելու:

ԼԻՆՏՈՆ

Անշուշտ:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Իսկ այդ իրաւունքը խնդիրներով ու աղաչանքներով չի կարելի ձեռք բերել: Բազմաթիւ դառն փորձերը համոզեցրին մեզ այդ: Խնդիրն ու աղաչանքն՝ անզօրութեան նշան են. իսկ գոյութեան կուր մէջ՝ մահացու են և կործանիչ:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Անշուշտ: Եթէ մենք մեր բողոքների ու խնդիրների հետևանքներին հանգստութեամբ սպասէինք՝ Գօլիցինի ծրագիրը իրականացած կլինէր այժմ: Ոչ, Հայն ինքն իրեն պիտի պաշտպանէր, թէկուզ փայտերով, թէկուզ քարերով... զէնքը ձեռին պիտի ընկներ անհաւասար կռիւ մէջ իբրեւ քաջ, բայց ոչ թէ ազաւանքներով ու բառաշանքներով մարթոսէր իբրեւ ոչխար:

ՀԱՅՈԳԻ

(Ողևորւած): Մենք այն ազգն ենք, որը զեռ հին, շատ հին դարերում սերտ շփումն է ունեցել Հին Ասորեստանի, Բաբելոնի, Մարաց, Պարսից ազգերի հետ. մենք այն ազգն ենք, որը, քրիստոնէութեան յարող առաջիններից մէկը լինելով, ստիպւած էր յամառ կռիւ մղել սկզբում Զօրօտաորի վարդապետութեան և ապա՝ Իսլամի հալածանքների դէմ. մենք այն ազգն ենք, որ հազարեակ տարիների ընթացքում ունէր իր քաղաքական ինքնուրոյնութիւնը, յարակցում էր բոլոր ազգերի և դարերի կուլտուրային. որը պահպանեց իր լեզուն, զարգացրեց իր գրականութիւնը, մշակեց իր սեփական ոճը. մենք այն ազգն ենք, որին շատ կողմից պարտական են նոյն իսկ խաչակրաց արշաւանքները. իսկ մեր երկիրը իր աշխարհագրական դիրքի շնորհիւ, լինելով այլ և այլ աշխարհակալների արշաւանքների մշտական ասպարէզ՝ անդադար ենթարկւել է նրանց աւարառու և տիրապետող բնագոյումներին. մենք այն ազգն ենք, վերջապէս, որ յարատեւ պատերազմներ է մղել իրեն շրջապատող, ինչպէս վայրագ, նոյնպէս և կուլտուրական ազգերի հետ՝ իր բուն քրիստոնէական ոգին, իր ընդհանրական եկեղեցին, իր լեզուն, իր գոյութիւնը պահպանելու համար և այդպիսով հասել է մինչև օրս. — այսօր միթէ մենք միտի մեռնենք իբրեւ քաջ, կամ մորթենք իբրեւ ոչխար: Ոչ, Միբաքեան, ոչ, Հայերին այդպիսի վերջ չէ սպասում: Ներկայ բողոքն մեզ համար մի չնչին փորձութիւն է և մէկը այն անհամար պատուհաններից, որ հայութիւնը միշտ կրել է իր ուսերի վրայ: Կդիմանա՞ք սրան էլ և, յուսով եմ, կկարողանանք պատուով դուրս գալ այսպիսի դրութիւնից: Հայր պիտի ապրէ: Հայր զեռ պիտի առաջադիմէ: Հայր պիտի չմեռնէ:

ԼԻՆՏՕՆ

(Մտածմունքով) Այժմ... Այդպիսի ազգը պիտի չմեռնէ:

ՏԵՍԻԼ Թ

ՆՈՅՆՔ և ՋԻՆԻՈՐԻ

(Զինուոր բերում է հեռագիրներ, տալիս է Մարուզեանին: Միւսները հարցական հայեացքով նայում են նրան: Այդ նկատում է Թղթակիցը):

ԼԻՆՏՕՆ

Ինձ համար շատ բան պարզեց: Ներեցէք պարոններ, որ ես իսկեղի ձեր թանգագին ժամանակը: Ընդունեցէ՛ք շնորհակալութիւնս և անկեղծ համակրանքս: Սրտանց յաջողութիւն եմ ցանկանում: (Աղմուս է երկրի ձեռքերն էլ):

ՀԱՅՈԳԻ

Ուրախ եմ, որ կարողացանք ձեզ փոքր ի շատէ բաւարարութիւն տալ: Բարեաւ գնաք:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ և ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Գնաք բարեաւ:

ՏԵՍԻԼ Գ

ՆՈՅՆՔ, առումց ԼԻՆՏՕՆԻ և ՋԻՆԻՈՐԻ

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Կարդալով հեռագիրը) «Ամեն կողմ շրջում են սէյիգներ և Շուշիի կոչերը ցրելով, գրգռում են թուրքերին: Ներսէս»:

ՀԱՅՈԳԻ

Բայց և այնպէս՝ շարունակում են...

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Ախ, եթէ մի երկու ամիս էլ...

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Կարդալով երկրորդը) «Թուրքերը նորից խմբերով երկացել են Խնձորեսկի, Արարի և Գիդի գիմաց»:

ՀԱՅՈԳԻ

Ասա, բարդութիւններ: Իսկոյն հեռագրել Խնչանին, որ նա աւելի ապահով տեղերից մեր կարիճներին կանչի և տասական հոգի բաժանի այդ գիւղերի վրայ: Միբաքեան, գրի խնդրեմ: Պէտք է աշխատել ի դուր զոհեր չտանք:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Անշուշտ: Թէև թուրքերը տառնապատիկ աւելի զոհեր են տալիս:

ՀԱՅՈԳԻ

Եթէ նրանք կկտրեն իմ մի մատը, իսկ ես նրանց ամբողջ ձեռքը, այնուամենայնիւ չի թեթեանալ իմ վէրքը: Շարունակիր, Մարուզեան:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Կարդում է երրորդը) «Մեծամեծ ֆեաաներ հասցրին Ամաքասի վանքին. տարան թանգագին իրեղէններն ու սրբութիւնները»: (Վրդովւած) Տեսնում էք:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Վայրագներ:

ՀԱՅՈՐԳԻ

(Գրողում եւ մտածմունքով): Նրանք, քանի գնում, աւելի յանգողնանում են... իսկ մենք գեռ գէնք հունենք:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Խիստ զրոյւած): Եւ գեռ իշխանութիւնները գրաւում են մեր բերիլ տաւ գէնքերը, որ հայ ժողովուրդն ուզում է ձեռք բերել իրեն պաշտպանելու համար, ծախելով իր միակ անասունը, իր մի կտոր հացը, իր վերջին պղինձն ու փալաւը...

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Նայնալէս): Այս ինչ կուրութիւն է վերջապէս:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Նայնալէս): Մենք պէտք է ուրեմն շարունակենք յետ խելի ալդ իշխանութիւններից տաւնապատիկը և առանց միջոցների խտրութեան:

ՀԱՅՈՐԳԻ

Անշուշտ: Ազատելով հայութիւնը ջնջումից, ազատում ենք նաև Անգրիկովկասը համալսման հասնողութիւններից: Կարգա, Մարուգեան և այդ հեռագիրը:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Ատրոյում է): «Անմիջապէս ուղարկեցէք հարիւր ռուբլի: Քաջագնունի»:

ՀԱՅՈՐԳԻ

(Նորից վրդովւելով): Համեցէք: Բազէնն էլ, Վարոնն էլ, աւ էլ հրացաններ են պահանջում և իրար յետեից...

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Եւ զանազան կէտերից:

ՀԱՅՈՐԳԻ

Դա նշանակում է՝ աւելի մեծ փոթորիկներ են սպասում գաւառներում, քան մենք կարծում ենք: Հեռագրեցէք Ալէկոյ, որ իրենց գլուխները թէկուզ վայր գնեն, միայն մեր պահանջը ժամ առաջ յաջողեցնեն. ապա թէ ոչ՝ մենք կորած ենք: Բայց չէ, այդ հեռագիրը ինքս կգրեմ:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Հարիւր հրացան, միանաւոր և անմիջապէս...

ՀԱՅՈՐԳԻ

(Ատրոյում): Մեզանից են պահանջում, մենք էլ պէտք է տանք:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Բայց ինչպէս և որտեղից:

ՀԱՅՈՐԳԻ

(Հետզհետէ աւելի զրոյւած): Թշնամին այդ ամենը գիտէ և օգտոււմ է: Ես ալ ես ոչինչ չեմ ուզում իմանալ: Ծարեցէք, սակեցէք, որտեղից և ինչպէս ուզում էք և այն շատ շուտ: Պէտք է գործ գնել խելքի և հնարագիտութեան ամբողջ ստեղծագործական այժ. ապա թէ ոչ՝ մենք կառնենք. ի դուր մարդիկ կկոտորեն, ի դուր գիւղեր կաւերեն: (Նկարդային): Զէնք, գէնք պէտք է ձեռք բերել, նոյն իսկ արեան գնով, նոյն իսկ մեր հոգու վաճառումով:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Էլ ճար չկայ. պիտի ուղարկենք մեր զինուորների գէնքերը:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Բացի այդ՝ պիտի մտնենք քաղաքիս ազգաբնակչութեան մէջ և ժողովներ կարելոյն չափ շատ գէնքեր, թէկուզ կրկնակի, թէկուզ եռակի գնելով:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Անշուշտ: Ըստ երևոյթին նորանոր և շուտափոյթ պահանջները կբազմանան:

ՀԱՅՈՐԳԻ

Անկասկած: (Ատապի) Մարուգեան, Միրաքեան, դաշոյնն ու գնտակը հրապարակ հանեցէք: Ռումբերով զրոյգեցրէք ամբողջ աշխարհը: Շուշիի և Բազի աւերմունքն ու տարտափն այստեղ նորոգեցէք, խառնեցէք ու տալիս ու վրայ արէք ամբողջ գծաբը. միայն գէնք տեցէք ինձ, գէնք հասցրէք ինձ... և այն շուտով, շուտով, շուտով...

(Նրերն էլ կաշկանդւած են լսում մտքերով: Միրաքեանն իրր նոր միտք յղանալով, կանչում է Հմայեակին):

ՏԵՍԻԼ ԺԱ

ՆՈՅՆՔ և ՀՄԱՅԵԱԿ

ՀԱՅՈՐԳԻ

(Մինչև որ կարգադրութիւն կանէր Միրաքեանը, յանկարծ ձախտին խփելով գոտում է) Է՛վրիկա: (Հետեւում է նկարդային ծիծաղ, որն արտայատում է փրկութեան միակ ելք եւ վերին ծայր ուրախութիւն) Հա հա հա... (Արաղ մօտենում է հետախօսին: Ազգային ազգանշան: Ամենքն էլ հետաքրքրութեամբ հետեւում են Հայդուին: Պատասխան հետախօսում): Միացրէք իսկոյն № 138-ի հետ: (Միջոց: Ազգ): Ո՞ր համայն էք... Ո՞վ էք... Կանչեցէք իրեն, Վայսին: (Միջոց: Ազգ): Պարոն Վայս... Ձեզ մօտ հիմայ ուրիշ մարդ չկա՞յ... (Միջոց): Արգէն հեռացրէք... Լաւ: Լսեցէք արեմն: Ո՞րքան բերդանի: Մաուգէրի և միւս սխառնների

արագածից և յուսարի հրազէններ ունէք ձեր պահեստում հաշւեցէք նաև Մարուզէր ու Բորխարդի տարճանակները... Ինչպէ՞ս... Առանց վկայականի ոչ մի հատ չէք տալ... Միա-միտ եղէք. վկայականներ կներկայացուն: Քանի՞ հատ ու-նէք... Մօտ երկու հարիւր վաթսմէն... Իսկ փամփուշաներ... Շատ լաւ: Բոլորի գումարն ի՞նչ է բռնում... Մօտ 15000 բուրլի... Շատ լաւ: Ոչ ոքի բան մի ասէք: Ով եմ ես... Հի-մայ կուզարկեմ իմ ներկայացուցչին՝ կրմանաք: (Փակելով աղղ):

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Բայց ի՞նչպէս և ճրտեղից մեզ վկայականներ ու գրամ:

ՀԱՅՈԳԻ

Իսկոյն: (Ամնչելով աջ դռնից) Արմենեան:

ՏԵՍԻԼ ԺԲ

ՆՈՅՆՔ և ԱՐՄԵՆԵԱՆ

ՀԱՅՈԳԻ

Ո՞րքան գումար ունենք կանխիկ:

ԱՐՄԵՆԵԱՆ

10881 բ. 96 կ., որից 8000-ը այսօր ստացւեց:

ՀԱՅՈԳԻ

Հիանալի: Միրաքեան, այս բոլորիս կտանես այդ գու-մարը Վայսին: Գաղանի կխօսես նրա հետ: Մի առ մի կհա-շուես և կցուցակագրես նրա մօտ եղած հրազէններն ու փամ-փուշաները: Ձեռքիդ եղած գումարը կտաս նրան և կպատ-ւիրես, որ այդ բոլորն առանձնացնի: Ամեն նախապարտա-տութիւն պիտի տեսնի նա, որ երեկոյեան ժամի 8-ից խա-նութում աւելորդ մարդ չլինի: Անհրաժեշտ մարդկանց կա-շառել:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

(Չկարողանալով դադար իր ուրախութիւնը): Հրաշալի միտք... Ուրեմն մեր խուզարկու խմբի վարպետութեան պիտի դի-մենք:

ՀԱՅՈԳԻ

Անշուշտ: Իսկ մեր մկները կկրեն և կտեղաւորեն երկու ժամուայ մէջ:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Իսկ Վայսը միւս առաւօտ կյայտնի ոստիկանութեան իր պահեստի կողողուման մասին և (ուրախ շփելով ձեռքերը իրար) ընդհանուր վկայականը պատրաստ է:

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Այս սիստէմը պէտք է մացնել և միւս քաղաքներում:

ՀԱՅՈԳԻ

Միրաքեան, շտապիր: Իսկոյն դրամն առ և գնա: Պա-կասը կլրացնենք վաղը՝ մինչև ժամի 10-ը: Իսկ եթէ Վայ-սը... ով գիտէ... անհամաձայնութեան նշաններ ցոյց տալ... աչքերդ այնպէս կ'ոլորես վրան, որ...

ՄԻՐԱՔԵԱՆ

Այդ արդէն իմ բանն է... (Գնալով դէպի աջ սենեակը) Արմենեան, Հմայակ, գնանք:

ՏԵՍԻԼ ԺԳ

ՀԱՅՈԳԻ և ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Ժամանակը շատ կարճ որոշեցինք. այդ գումարը չի կարելի հասցնել մինչև ժամի 10-ը:

ՀԱՅՈԳԻ

Ինչ անհամբերն ես, Մարուզեան: (Մօտենում է հեռախօ-սին: Ազդ): Միացրէք № 206-ի հետ: (Միջոց: Ազդ): Ո՞ր հա-մարն էք... Շատ լաւ: Խնդրեցէք պ. Դիմաքսեանին ապարա-տի մօտ: (Միջոց: Ազդ): Ո՞վ էք... Վաղը մինչև ժամի 10-ը կուզարկէք 5000 բուրլի... Ինչպէ՞ս... Պարոն Մարուզեանը կգայ կստանայ: (Փակման աղղ):

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Ուրեմն վաղը կուշենանք 260 հրազէն Վայսից և մօտ 70 ոստիկանաւորից:

ՀԱՅՈԳԻ

Նոյն իսկ այս գիշեր կարգադրիք ուղարկել այդ հրա-զէնները: (Խիտ): Պատւիրիր, որ ճանապարհին ամենաշնչին կորուստի համար՝ մեր յուզարկուներն իրենց գլխովն են պա-տասխանատու:

ՏԵՍԻԼ ԺԴ

ՆՈՅՆՔ և ԶԻՆԻՈՐ

(Զինուորի բերում է նոր հեռադիր: Մարուզեանը մեծ տնճան-դատութեամբ առնում է և կամենալով բռնալ, աչքը ընկնում է հասցէին):

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Սա ձեր հասցէօքն է:

ՀԱՅՈԳԻ

(Ատրճելով նոր զէնքերի պահանջ կամ փոփոխիկների լուր է լի-նելու, նոյնպիսի անհանգստութեամբ բռնում է և կարգում, հետզհե-տէ՝ երեսին անտանիլ ուրախութիւն արտայայտելով): «Ալէկօպօլ. Մեր

գտած հանքից դուրս բերեցինք հազար փութ վանդած քա-
րախառն. կշարունակենք հանել մինչև վերջը, եթէ չփլի մեր
վրայ վերին հողային շերտը: Հանքը խիստ երկիրալի է,
բայց և խիստ առատ: Փութը մեկ նստում է տաս բութի:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Աւրախուժեան գաղաթնակէտի հաստ): Տանն բութի: Կեց-
ցեն մեր խաղաղութեան խմբերը:

ՀԱՅՈԳԻ

(Նոյնպէս) Երկինքն էլ է գալիս մեզ օգնութեան:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

(Նոյնպէս) Այդտեղ բոլորն էլ իսկական բերդաններ են
և ամենալաւ փամփուշտներ:

(Զինուորը ողևորւած դնում է ձախ):

ՏԵՍԻԼ ԺԵ

ՀԱՅՈԳԻ և ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

ՀԱՅՈԳԻ

Դէ, սիրելիս, հորթային ուրախութիւնը մեզ օգուտ չի
բերիլ: Իսկոյն հեռագրիւր նախ՝ այդ բերդանները, ամբողջ
հազարն էլ, Ալէկօպօլից անմատչելի ճանապարհներով ուղար-
կեն Զանգեզուրի, Շուշիի և Զիվանշիւրի գաւառները՝ շրջա-
նային կօմիտեաներին և երկրորդ՝ որ ամեն ջանք գործ դնեն
ամենաազաճ ախորժակները կաշառեն, ամեն ինչ զոհեն, մի-
այն թէ յաջողեցնեն մինչև վերջին հրազէնը, մինչև վերջին
փամփուշտը դուրս բերել այնտեղից: Իսկ կօմիտեաներին պա-
տիւրիւր ընդունել հրազէնները, անմիջապէս հասցնել ամե-
նակարեւոր կէտերը և խիստ զիմադրութեան պատրաստել:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Իսկոյն: (Նստում է գրելու): Այդ դէպքում ի դուր շտա-
պեցինք Վայսի հետ:

ՀԱՅՈԳԻ

Երբէք, երբէք: Մեզ տասնեակ հազար հրազէններ են
հարկաւոր և որքան շուտ՝ այնքան լաւ: Օօօ... Երանի թէ
ամբողջ անառնների ծառերը հրազէններ դառնային և լեռ-
ների քարերը՝ փամփուշտներ... Այն ժամանակն էլ, այդ բո-
լորը մի օրում ձեռք բերելու համար՝ ես կդնէի իմ ամբողջ
կեանքս, կծախէի հոգիս, միայն թէ կարելի լինէր մի օր ա-
ռաջ, մի ժամ առաջ, մի վայրկեան առաջ այդ հրազէնները
հասցնել այն տեղերը, ուր կարօտ են ինքնապաշտպանութեան:

Հեռախօսի ազդ. Մարուգեանը իսկոյն մօտենում է
ապարատին և պատասխանում է նոյնպիսի ազդով:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Մարուգեան: Դուք ով էք... Ի՞նչ կայ... Երկու ուսմը
նետեցին... Ո՞րտեղ... Միքայէլեան փողոցում... Ովքեր են...
Մերձնք... Ուրիշ... Ամբողջ սօտիկանութիւնը հաւաքում է...
Կաղակներն էլ... Մարդկային վնաս հօ չկայ... Եւ ոչ մի:
Հաւ: (Վերջապա):

ՀԱՅՈԳԻ

(Ամենիւրով աջ դռնից): Հմայեակ:

ՏԵՍԻԼ ԺԶ

ՆՈՅՆՔ և ՀՄԱՅՆԱԿ

ՀԱՅՈԳԻ

Այս ի՞նչ են անում յիմարները: Օրը ցերեկով: Աւելի
լաւ չէր զիշերը:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Գիշերը Վայսի գործին էլ կ'օգնէր:

ՀՄԱՅՆԱԿ

Ինչ անենք նրանց հետ: Երեխաներ չեն, որ հետևենք
նրանց ամեն մի քայլին: Տւած է մի որոշ խնդիր և նրանք
լուծում են այդ իրենց խելքով:

Հստակ է բնի խորքից աջ և ձախ կողմերից մի մի ա-
ռճանակների ձայնը, որից յետոյ նաև րադապահ-
ների սուլոց, իրարմեջումն և փախուս:

ՀԱՅՈԳԻ

Այս ինչ է: Այստեղ էլ միթէ:

ՀՄԱՅՆԱԿ

Երևի այդպէս էլ են յարմար գտել:

ՀԱՅՈԳԻ

(Գլուխը ներողամտութեամբ շարժելով) Զարաճէինք:

Բարձրանում է մի խիստ պարզ և փողոցում: Հուսամու-
նների փեղկերը՝ ինքնին և ուժգին՝ բացում են: Բեմում
եղածները ընդհանրապէս օրօրում են իրենց տեղերում:
Հստակ է երկուսից եւս մի պայքիւն և ապա մի քանի
տեղերից կրկին րադապահների սուլոց:

ՀԱՅՈԳԻ

(Իր վրայ գործած վայրկեանական ազդեցութիւնից յետոյ): Մի
դուցէ զոհեր...

ՀՄԱՅՆԱԿ

Զոհ չի կարող լինել: Նոր սիստէմն են գործադրել: Փոր-
ձում են, թէ որքան խլացուցիչ են ուսմերը:

(Հայտնի զանգ է տալիս: Գալիս է զինուորը):

ՏԵՍԻՆ ԺԷ

ՆՈՅՆՔ և ՋԻՆԻՈՐ

ՀԱՅՈԳԻ

(Զինւորին): Մարդկային ֆեմա...

ՋԻՆԻՈՐ

Եւ ոչ մի հատ:

ՀԱՅՈԳԻ

Իսկ մերձք:

ՋԻՆԻՈՐ

Թռան:

ՀՄԱՅՆԱԿ

Թռան ուրիմն և ոստիկանատան զէնքերը:

ՄԱՐՈՒԳԵԱՆ

Ջան աղերք:

ՀԱՅՈԳԻ

Շուտով, Շուրիւր աղա, աստարէզը երկսիս տառջ էլ
բաց կլինի և մենք կ'փորձենք մեր ոյժերը:

Լուսմ եւ կազակ ձիաւորների սմբակ-
ների տրոփումը դատարկ փողոցում:

ԱՐԱԿ ԻՋՆՈՒԹ Է ՎԱՐԱԿՈՅԵԸ:

VI

ԱԿՆ ԸՆԴ ԱԿԱՆ

(Վերջի ՍԿԻՋՐԸ)

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ա Ն Ձ Ի Ն Ք

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱՆԻ ԲԷՊ
ՆԱԶԱՆԻ ԽԱՆՈՒՄ
ԳԵՕՋԱՆ ԽԱՆՈՒՄ
ՋԱՎԱՀԻՐ ԽԱՆՈՒՄ } նորա կանայք
ՄԱՄԱՆ, նորա թիկնապահ ծառան
ՀՈՒՍԷՅԻՆ, շինական գրագիր
ՄՕԼԼԱ
ՀԱՍԱՆ
ՆԱԴԻ
ՍԱՐԻՔԷՊ
ԿՈՍՏԱՆԴ
ՄԱՆՈՒԿ

Հայ կտրիճներ եւ Մուրթուզայի թեկի ծառաներ:

ՀԱՆՏԵՄԵՐ ԱՄԻՍՆ Է:

ՀՈՐՍ ԳԻՒՂԸ ԴԱՐԱՆԱԳԵԱՋՈՒՄ

VI

Ա Կ Ն Ը Ն Դ Ա Կ Ա Ն

Եսարանը ներկայացնում է պարսեզ:

Նախաբեմի ձախ կողմում դուրս է եկած Մուրթուզայի թեկի կացած՝ օտարական կսուրով սան հակառակ պարս. այդ պաշի մեջեղում՝ ներս ու դուրս անելու դուռն է, որից իջնում են պարսեզ մի քանի փառ՝ սանգուլսներով, իսկ նրա երկու կողմերին—մի մի զոյգ լուսամուտներ:

Պարսեզից յետոյ երեւում է փառէ ցած Երզնայաք. սան հակառակ յետին անկիւնի և Երզնայաքի մեջ եղած փոքրիկ սարածափերը բռնած է մի նեղ եւ ցած դռնով, որը սանում է դէպի ծառաների կացարանը:

Բեմի աջ կողմը ծածկւած է ծառերով եւ վարդէ քիւնով. մեջեղում կայ մի փառէ աւազան՝ լի ջրով:

Երզնայաքի մեջեղում կանգնած է դարպասը պարսկական հաշակով շինւած. սրա միջից երեւում է գիւղական փողոց եւ հետզհետէ դէպի խոր ձորն իջնող գիւղի մի մասը:

Երզնայաքի յետեւից, ձախ կողմում, երեւում են տեղաւոր պէտ հետզհետէ իրաւ վրայ բարձրացող օտարական կսուրներով գիւղական խրճիթներ, տարբի ամբոցներ և խոտի դէղեր, թէ առանձին առանձին եւ թէ կսուրների վրայ:

Բեմի խորքում, ինչպէս Երզնայաքի վերեւից, նոյնպէս և բացւած դարպասից երեւում է, գիւղից յետոյ, խոր նեղ և զիգ-զազաձեւ մի անկիւն ձոր, երկու կողմից էլ ձգւած բարձրաբերձ և անհառապա յեռներով, իսկ ձորից յետոյ՝ շատ հեռւում—ծիւղածածկ լեռների զազաքներ:

Եջ կողմի մօտակայ լեռներից երբեմնապէս, մինչև 2 տեսիլը, լուում են հովազան սրինգի մեկամղձոտ գայլայիկներ:

Երկու կողմի դէմ է:

ՏԵՍԻՆ Ա

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ, ՄՕԼԼԱ, ՀՈՒՍԷՆ, ՀԱՍԱՆ և ՆԱՂԻ

(Մամադը կանգնած է սրանցից հեռու՝ տան մօտ՝ յարգանքով):

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Վերջապէս ես էն եմ ուզում ասել, որ էս անգամ գոնէ մեր թասիքը պէտք է գետնով չտանք, հա... թէ չէ, բայց էն, որ մենք կկորչենք ու մեր գեղերը հայերի ձեռքը կգցենք, դեռ աշխարհումս էլ կ'սայտառակուենք... մեր խալամութեան նշանակութիւնն էլ հողին կհաւասարենք... Այ, մի քանի օր ատաջ նամակ ստացայ ամբողջ աշխարհին յայտնի՝ Շուքիւբ աղայից, որ թուրքերէն լրագիր է հրատարակում:

ԱՄԵՆՔԸ

Այո:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Նա մեզ ուղղակի հայհոյում է: Ձեր թասիքն, ասում է, շունն է կերել: Ի՞նչ մուսուլմաններ էք, որ հայերի քօքը չէք կարողանում ջնջել ձեր Դարալագեազից... Դալմադալը բարձրացրիք, ասում է, թալանթրաշն արեցիք, բայց չհասաք մեր գլխաւոր նպատակին—չջնջեցիք ձեր միջից հայութիւնը... Իե՞ռ էդ բաւական չէ, ասում է, մի տասը քսան ֆիղայինների ձեռքին էլ խեղճացել էք: Ամենից առաջ, ասում է, դրանց կոտորեցէք, որ ձեր՝ ձեռքն ու ոտքը բացւի. թէ չէ, ասում է, ամբողջ իսլամը կթքի ձեր երեսին ու ձեզ էլ մուսուլման չի համարի:

ՄՕԼԼԱ

Շատ ուղիղ է ասում, շատ:

ՆԱՂԻ

Բա՛ս մեր թասիքն ուր ա:

ՄՕԼԼԱ

Բա՛ս մենք ինչ մուսուլմաններ ենք, որ էդ քոսոտ ֆիղայինների օգտիցն էլ չենք կարողանում գալ:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Մտածելուց յետոյ): Ուղիղ որ էդ անհաւատները մկանհոտառութիւն ունեն... Որ գիւղին որ վրայ տուինք էս վերջին ժամանակները, շէյթանի պէս մեր ետեից բուսեցին ու մեզ գնդակի ու կրակի կապեցին: Հիմայ մենք պէտք է պատերազմական խորամանկութիւն բանեցնենք, որ զրանց օգտիցը գանք, թէ չէ մեզ կուտեն: Տեսնում էք էլի. ես մինչև օրս զրանց ձեռքից գեռ չեմ կարողանում գնալ իմ գիւղը, իմ տուն ու տեղը:

ՆԱՂԻ

Ո՞նց գնաս, բէկ:

ՄՕԼԼԱ

Քու գիւղի չորս բոլորը հայերի գիւղեր են ախր:

ՀԱՍԱՆ

Պու դեռ քունն ես ասում, բէկ, չէ՞ որ մեր բոլոր թուրքերն էլ էս վերջին ժամանակները չեն կարողանում դուրս գալ իրենց գեղերից:

ՄՕԼԼԱ

(Վրդովւած) Փիի... Դրանց պէտք է վերջ տանք, թէ ոչ:

ՀԱՍԱՆ

(Նոյնպէս) Դրանց օգտիցը պէտք ա գանք, թէ չէ:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Այ, ես էլ հէնց զրա մասին եմ ուզում ասել: Պատե-րազմական խորամանկութիւն, փոխթիքա, իմանում էք: Մենք հիմայ միաժամանակ երկու բան պէտք է անենք:

ԱՄԵՆՔԸ

Ի՞նչ ի՞նչ...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Մենք հիմայ մի չորս-հինգ հարիւր հոգով պիտի վրայ տանք մի հայ գիւղի վրայ, իսկ մի երկու հարիւր հոգի էլ պիտի մեր քամակը պահեն էդ ֆիղայիններից: Հա. քանի հոգի են էդ կոտորածները. ձեզանից ո՞վ է իմանում:

ՀԱՍԱՆ

Մարդ զրանցից գլուխ չի հանում: 10-15 հոգի են, ասում են, բայց հազարի ձէն են տալիս: Գաւառի որ ձերին ասես՝ իսկոյն բռնում են:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Տեսնում էք: Ուրեմն հէնց որ զրանք երևացին թէ չէ, մեր ետեի հարիւր հոգին շուռ պիտի գան և վրայ տան նրանց, իսկ միւս հարիւրը, որ երկու երեք վերստ մեզնից հեռու պահւած կլինեն, իսկոյն պիտի կապեն նրանց քամակը: Այսպէս կալ մէջ կանենք նրանց, թէկուզ յիսուն հոգի լինեն, կրակի մէջ կ'գցենք ու ճանճի պէս կկոտորենք:

ՆԱՂԻ

(Ուրախացած) Այո, այո, բէկ:

ՀԱՍԱՆ

(Խիստ ուրախացած) Ինչ եմ ասել:

ՄՕԼԼԱ

(Նոյնպէս) Փառաւոր թակարդ:

ՆԱՂԻ

Ֆիղայինների օգտից որ եկանք—պրծան... Մնացած հայի գիւղերը մերն են:

ՀՈՒՍԷՅԻՆ

Տառ-տառնըհինգ օրում ողջ Դարալագեազը կսրենք հայերից:

ՀԱՍԱՆ

Կմնայ Շարուրը. էն էլ մի քանի հատ հայ գեղեր են. երկու-երեք օրւայ կերակուր ա մեզ համար:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Հուսէյին, քանի հոգի են եկել մեր թուրք գիւղերից:

ՀՈՒՍԷՅԻՆ

Ամենքն էլ. մօտ ութանասուն հոգի: Նրանցից շատերը էս երեք-չորս օր ա, ինչ եկել են:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

(Մտածելով): Շատ լաւ: Վաղը ես դուրս կգամ գիւղը և ինքս էլ ամենքի հետ կխօսամ ու ամեն սլաններս էլ կը հասկացնեմ: Հա, Հուսէյին, գանգատը պատրաստ է:

ՀՈՒՍԷՅԻՆ

Պատրաստ է բէկ. ծոցումս է:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Է՞նպէս ես գրել, ինչպէս ասել եմ:

ՀՈՒՍԷՅԻՆ

Խօսք-խօսք:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Մի տուր տեսնեմ: (Ատրդում է) «Նորին բարձր գերագ...» Հա լաւ: «Դարալագեազի բոլոր թուրք գիւղերից ամենախոնարհ գանգատ»: Լաւ: «Դարալագեազի հայերը մեզ մի բոլէ հանգստութիւն չեն տալիս. օր չի լինում, որ մեզ ֆեսա չըտան, մեզ տնաքանդ չանեն: Ամեն օր մեր նախիրներից հինգ-վեց տաւար է պակսում, սուրուններիցս էլ տասով, քսանով ոչխար: Մենք, մուսուլմաններս, գիւղերից իսկի չենք կարողանում դուրս գալ: Ծանապարհներին՝ մեր թուրքերին հայերը կամ թալանում են, կամ սպանում և կամ սաղ սաղ գողանում ու անյետացնում: Մեր խոտերը, մեր արտերը, մեր վար ու ցանքը՝ փչացնում են, ոտնատակ տալիս ու այրում. յոյս եւ համբերութիւնից հատանք: Էլ ոչ մի հնար չկայ տանելու էս գրութիւնը: Քանի անգամ, թէ գրաւոր և թէ բերանացի յայտնել ենք մեր պրիստաին, քանի անգամ գանգատուել ենք նաշալիկին, բայց նրանք էլ հայերի օգտից չեն կարողանում գալ: Ընկնում ենք ձեր բարձր գերագանցութեան ոտները և աղիողորմ լացով խնդրում ենք շուտափոյթ կարգադրութիւն: Սորա տակ ձեռք ենք դնում Դարալագեազի բոլոր թուրք գիւղերից հետեւեալ ընտրւած մարգիքս...» (Մալկով եւ տալով Հուսէյինին): Լաւ... Շատ լաւ է գրած:

ԱՄԵՆՔԸ

(Հաւանութեամբ) Շատ, շատ լաւ է գրած:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Ուրեմն էս գանգատի տակ, հէնց էս իրիկուն, բոլորին էլ ձեռք քաշել տուր ու լոյսը դեռ չբացւած ուղարկիր Բաշնորաշէն, որ փոշուր գցեն: Իսկ վրայ հինգերորդ օրը՝ պէտք է ամեն կողմերից հաւաքուած լինեն, որ միասին գնանք ու ամենից առաջ վրայ տանք մեր մօտի էս Հասանքեանդ հայ գիւղին:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Սպասիր բէկ. լաւ չի լինի, որ մեր էս գանգատի պատասխանին սպասենք:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Թէ մենք պատասխանի կսպասենք—լաւ հացի կհասնենք... Մեր անելիքը առանց յետ գցելու պէտք է անենք: Էստեղ փոխիթիքա է հարկաւոր: Թող իմանան, որ իբր թէ ջաններս հասաւ, էլ համբերել չկարողացանք: Տօ, ջանում, սրանով մենք իշխանութեանը հայերի ետխից բռնելու հարաւորութիւն ենք տալիս. պրծաւ գնաց:

ԱՄԵՆՔԸ

Պրծաւ գնաց:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Մի կէս ժամից յետոյ՝ ես էլ կգամ ու ձեռք կքաշեմ էդ գանգատի տակ: Դուք գնացէք ու հիմիկուանից սկսեցէք ձեռք քաշելը. գլխումս էլ ինձ համար տեղ պահեցէք:

ԱՄԵՆՔԸ

Աչքներին վրայ, գլխներին վրայ, բէկ:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Էլի իմացէք հա... Էս անգամ կամ պէտք է դրանց մինչե վերջին լակօտը սրի քաշենք, որ կենդանի մնացածներն էլ ամեն բան թողնեն ու անդարձ փախչեն, որ մենք էլ կարողանանք տիրել նրանց հողերին, տներին, գիւղերին, կամ թէ չէ՝ ամենքովս էլ պէտք է մեր դիակները էն շների ձեռքը գցենք: Երկուսից մէկը—հա:

ՀԱՍԱՆ

Էդ վերջինը որ իսկի չի լինի: Գեղերն ի՞նչ ունեն որ ոչինչ: Ում մէջ էլ մի քիչ քաջութիւն կար—կոտորեցինք պրծանք. մնացածներն էլ ոչ տղամարդութիւն ունեն, ոչ զէնք:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Էլածն էլ իշխանութիւնը ձեռքներիցն առաւ:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Ձէ. հիմի գործի վրայ չի կարելի—այդպէս հանգիստ

նայել: Հիմայ հայ գիւղերը ամեն բան ունեն և պտտրաստ են մեզ հետ կուտելու: Հիմի հայերը առաջւայ պէս չեն վախ-
չում մեր առաջից:

ՀԱՍԱՆ

Թող մի էս ֆիգայիների հետ մեր հաշիւները վերջաց-
նենք...

ՆԱՂԻ

Նրանց գեղերն էս գլխից կրոնենք ու էն գլխից գուրս
կգանք, պրծաւ գնաց:

ԱՄԵՆՔԸ

Պրծաւ գնաց...

ՆԱՂԻ

Միամիտ կաց, բէկ, քու շունչը մեր վրայ լինի՝ ուրիշ
ոչինչ: Գնանք:

ԱՄԵՆՔԸ

Իհարկէ: Քու գլուխը ողջ լինի մեզ համար:

ՄՕԼԼԱ

(Գնալով): Տեսնենք Ալլահը ինչ է յաջողում:

ԱՄԵՆՔԸ

(Գնալով): Էյ Վալլա, է Վալլա: Ես Ալի:

(Բէկը մտնում է իւր տունը): Միմի:

ՑԵՍԻԼ Բ

ՋԱՎԱՀԻՐ ԽԱՆՈՒՄ, ՆԱԶԼՈՒ ԽԱՆՈՒՄ և յետոյ
ԳԵՐՁԱԼ ԽԱՆՈՒՄ

(Ջալաֆի խոսնումը գալիս է աջ կողմի պարտիզի խորքերից
և ստուերախիտ ծառի տակ, ընի մօտ եղած քարի վերայ՝ նստում:
Այդտեղից ձգւած են, մօտ երկր արշին բեմի լայնութեամբ վարդի
խիտ փեր: Տանից դուրս է գալիս Նազլու խոսնումը և տեսնելով
Ջալաֆիին՝ զարմանալով մօտենում է նրան):

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Այ հայի լակոտ, արի կորի տուն է:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Ի՞նչ ունեմ ես տանը:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Այ քրքրուես դու, իշալա՜հ... Եկար ընկար մեր մէջն
ու ամեն բան տակն ու վրայ արիւր ախր... Ոչ ու փուչ լի-
նես դու, հը՛...

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Բերդին առա, ի՞նչ ինչի ես ասում:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Բերդի գլուխն էլ մեռնի... (վախենալով նայում է գլխի
տուն) քոնն էլ հետը, հը՛, որ չսպառահէիր նրան:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Ուտորը վեր բաշխով) Դէ թող մեռնի, էս ինչ անեմ:

(Գալիս է տանից Գեղու խոսնումը):

ԳԵՐՁԱԼ Խ.

Ի՞նչ ես էդ շան հետ խօսում է:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Բաս ի՞նչ անեմ: Սա մեր տունը տակն ու վրայ արեց.
մեր երեստեղը կարեց... Թող Ալլահը սրա հախիցը գայ,
հը՛... Սրա երեսը թափւի, քրքրւի հը՛:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Դէ թող թափւի: Ես էլ եմ էդ ուզում: Հոգիս ձեր ձեռ-
քից կպրծնի:

ԳԵՐՁԱԼ Խ.

Քու հոգին շէյթանիցը չպրծնի, շէյթանիցը:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Դուք նրանից ինչո՞վ էք պահաւ որ:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Ձէնդ... թէ չէ, Ալլահը գիտենայ, գլխիդ վրայ մի հատ
մաղ չի մնայ: Արսըդ, բէհայա, բենամուս:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Լացակրկնած) Տէր Ասաւած, հոգիս առ, հոգիս առ... էս
ինչ օր ա, որ ես եմ քաշում:

ԳԵՐՁԱԼ Խ.

Բաս էս ինչ օր ա, որ մենք ենք քաշում քու ձեռքին,
այ բէհայա: Մեր բէկին զաւթեցիր. մեզ քուչէն գցեցիր:
Թող Ալլահը էնէնց գցի քեզ քուչէն, որ գետնի հետ հաւա-
սարւի բոյդ... որ շներն էլ միսդ չուտեն, հը՛:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Լացով) Ախր ի՞նչ էք ուզում ինձանից է:

ԳԵՐՁԱԼ Խ.

Ըհմ, ըհմ, լացովդ ես ուզում մեզ վախեցնի հմ:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Դէ գնա, կորի տուն է: Բէկը քեզ ա սպասում ախր:
(Միջոց): Դու նրա քունն ու հանգստութիւնը կարել ես ախր,
այ զանջըդ, մեր էլ երեստեղը: Գնա, ջահանգամուիր, հե-
տը քաղցրացիր... որ նա էլ մեզ հետ քաղցրանայ է:

ԳԵՕԶԱԼ Խ.

Էս քանի ամիս ա, բէկը քու պատճառով շէյթանի սփաթ ա բռնել ու մեզ էլ սաղ օրը նեղութիւն ա տալիս: Հալալ հացներըս հարամեցիր: Թող էդ հարամ հացն էլ գլխիցդ կարուի, հը:

ՋԱՂԱՅԻՐ Խ.

(Բարկումեմամբ եւ լացով): Տօ, ի՞նչ էք ուզում ինձանից է: Ձեմ ուզում, չեմ ուզում, չեմ ուզում... չեմ գնում էլի...

(Խիստ լացով գնում է գետի աջ):

ՏԵՍԻԼ Գ

ՆԱԶԼՈՒ ԽԱՆՈՒՄ և՛ ԳԵՕԶԱԼ ԽԱՆՈՒՄ

ԳԵՕԶԱԼ Խ.

Ըհմ... (չանցելով Ջափանի խանութի յետևից) Գրողի ծոցը գնաս դու, իշալլահ...

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

(Նոյնպէս) Միտդ վրէժ էնպէս քրքրուի, որ ճիճուների փայ էլ չմնայ, հը:

ԳԵՕԶԱԼ Խ.

(Մի փոքր լուռիւնից յետոյ) Բաս ի՞նչ անենք:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Բէկն ինքը սրա ձեռքին մոլորւած ա մնացել:

ԳԵՕԶԱԼ Խ.

Երեխայ ա դառել սրա առաջին էլի: Վալլա:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Ո՞ւր ա բէկի էն տղամարդութիւնը... Ձեմ հտակաճում, ինչի՞ գօտի չի գցում ու հոգին հանում:

ԳԵՕԶԱԼ Խ.

Ախմարն ուզում ա՞, որ էս բէհայեան իրան սիրի ու յետոյ... էս բէհամուսն էլ զարադուշի նման հա կացահա-րում ա: Ո՞վ ա տեսել ախր, որ էս բազմիլլէթ աղջկերանց կամքովն ու քէֆովը գնան: Տօ գցի տակդ, շահաւատակ արա է:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

(Լուռիւնից յետոյ): Է՛... բաս մենք մինչեւ Երբ պէտք ա սպասենք:

ԳԵՕԶԱԼ Խ.

Էլ ինչի՞ն սպասենք:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

(Գազանացած) Թող մի սրանք գնան գեղերը, մենք էլ մերն անենք:

ԳԵՕԶԱԼ Խ.

Էլ ուրիշ ճար չկայ:

ՏԵՍԻԼ Գ

ՆՈՅՆՔ և՛ ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Ջափանիւն սւր է:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Ես ինչ եմ իմանում, ուր ա:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Ջհանգամն իմանաս, գետն իմանաս: Նոր էստեղ չէր:

ԳԵՕԶԱԼ Խ.

Գնաց գէնը:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Էլի միտը ծամծամեցիր, հա:

ԳԵՕԶԱԼ Խ.

Նրա միտը շուշը ծամի:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Ձէնդ... թէ չէ էս սհաթին խանչալը փորդ կկոխեմ: Ինչի՞ գնաց, ասա տեսեմ:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Մենք ինչ արինք չարինք, մօտդ չեկաւ: Ի՞նչ անենք էլ...

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Դուք էլ ի հարկէ աջ ու ձախ ծակծակեցիր: Քանի անգամ եմ ասել, որ ես գօտի չեմ գցելու: Բէյիններդ չի մըտ-նում:

ԳԵՕԶԱԼ Խ.

Մենք ինչքան աղաչանք-պաղատանք արեցինք՝ չէլաւ: Թքեց մեզ վրայ ու՝ դեռ քեզ վրայ էլ՝ ու գնաց գէնը:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Շատ լաւ արեց: Աչքներդ էլ հանեց: Դուք ինչ բան ունէք նրա հետ: Ջհանգամուեցէք աչքիցս, թէ չէ...

ԳԵՕԶԱԼ Խ.

(Գնալով) Է՛յ Ալլահ, տեսնում ես:

ՄԵԿԵ:

(Երկուսով էլ գնում են տուն: Մուրթուզալի բէկը մի փոքր ման է դալիս պարտեզում լուռ ու խիստ մտքերով դրսւում եւ սպա-մտամուրթ՝ նոյնպէս գնում է տուն):

Հետեւից լուռ է «Չարչի խուրդասի, չարչի խուրդասի»

ՏԵՍԻՒ Ե

ՆԱԶԼՈՒ ԽԱՆՈՒՄ Ե ԳԵՅԻՆ ԽԱՆՈՒՄ

ԳԵՅԻՆ Խ.

Այ ջանում, էս ինչ ա մեր գրութիւնն է: Դուրս ենք գալիս, տուն ա գրկում. տուն ենք գնում, դուրս ա գրկում:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Շէյթանը մտել ա սիրան էլի:

ԳԵՅԻՆ Խ.

Մարգեամուշ, կամ սուլէյմանի ունեւոր:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Ձէ, մեր գիւղում շատ կար: Թողեցինք էնտեղ: Ինչ ա, միտդ չի:

ԳԵՅԻՆ Խ.

Շշմել եմ. իմէ՛ք ա ֆաղեղ գլխիս որ:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Բառ ումից ասենք:

Լուում է գիւղում. «Ձարչի խաւրդաւ»:

ԳԵՅԻՆ Խ.

Վա. օւմնից ուղենք, որ չտայ:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Էն ա վատը, որ բանը բացւի, իսկոյն կիմանան, որ մեր արածն ա:

«Ձարչի խաւրդաւ, չարչի խաւրդաւ»:

ԳԵՅԻՆ Խ.

Թէկուղ իմանան: Ո՞ր մուսուլման կնիկը մեզ բարաքեալա չի ասի:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Ասիլը՝ կտտեն, ամա բէկի աղանջը որ ընկաւ...

ԳԵՅԻՆ Խ.

(Մտածելուց յետոյ, վճռական): Ջանդամը թէ կընկնի... Սրանից էլ վատ հօ չի լինի:

Աւելի մօտ. «Ձարչի խաւրդաւ աւա»:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Սպասիր... էս չարչի խաւրդաւին չի ունենալ:

Փողոցում. «Ձարչի խաւրդաւ աւա»:

ԳԵՅԻՆ Խ.

Հաւատաւ ունենայ... (Իսկոյն) Մի կանչիր տեսնենք:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Արի կանչենք: (Երկուսը էլ գնում են դէպի դարպասը. իսկ

Նաղու խանումն առաջ՝ րնկնելով եւ դարպասը բանալով ու զլուխը դէպի փողոց հանելով, կամայ) Ձարչի, այ չարչի... մէ էստեղ արի:

ՏԵՍԻՒ Զ

ՆՈՅՆՔ ԵՆ ՉԱՐՉԻ

ՉԱՐՉԻ

(Երկուսով դարպասի մէջ) Հրամայիր, խանում:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Ի՞նչ ունես:

ՉԱՐՉԻ

Ինչ կհրամայես, կունենամ. ամեն բան կայ:

ԳԵՅԻՆ Խ.

Դու մուսուլմանն ես, թէ ջհուդ:

ՉԱՐՉԻ

Մուսուլման, խանում, մուսուլման:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Սուա ես ասում. դու ջհուդ ես:

ՉԱՐՉԻ

Վալլա մուսուլման եմ. մասաար հախլը: Մաքիլիցն եմ: Ո՞վ չի ճանաչում ինձ: Նահլաթ ջհուդների էրեւին. թճէ:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Արի մի տեսնենք:

(Բոլորը դալիս են նախաբեմ, դարպասն ամուր փակելով):

ԳԵՅԻՆ Խ.

Տեսնենք, ի՞նչ ունես:

ՉԱՐՉԻ

(Մէջքի կապոցը վայր դնելով) Էս ճոթ ու կտորը: (Բանալով արկղը) Այ, ինչ ուզէք. տեսնենք, քորոցներ, կոճակներ, չանդալներ, աղանջի օղեր—ինչ ասէք: Այ, էս էլ հայլիքը. տեսէք, խանութներ, ինչ հայլիք են... (Բռնելով նրանց երեսի դէմ) Փարսասանիցն եմ բերիլ տուել: Էս էլ... թէկեր... ինչ ունեւոր ուզէք... Խորասանիցն ա. ծամոն... սիպիլկայ... Տեսնում էք էլի... այ, ամեն բան կայ: Ուզում էք ճոթերն էլ:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Ձէ, չէ, էդ պէտք չի:

ՏԵՍԻՒ Է

ՆՈՅՆՔ Ե ՋԱՎԱԶԻՐ ԽԱՆՈՒՄ

(Ջավազիր խանումը դալիս է աջ կողմից, մի ձեռքով հայկացի է. զցում սրանց վրայ եւ մտածուքը նստում է նոյն ծառի տակ):

ՏԵՍԻՒ Ե

ՆԱԶԻՈՒ ԽԱՆՈՒՄ և ԳԵՐՁԱՆ ԽԱՆՈՒՄ

ԳԵՐՁԱՆ Խ.

Այ ջոհում, էս ի՞նչ ա մեր գրութիւնն է: Դուքս ենք գալիս, տուն ա զրկում. տուն ենք գնում, դուքս ա զրկում:

ՆԱԶԻՈՒ Խ.

Շէյթանը մտել ա սիրան էլի:

ԳԵՐՁԱՆ Խ.

Մարգեհամուշ, կամ սուլէյմանի ունե՞նք:

ՆԱԶԻՈՒ Խ.

Ձէ, մեր գիւղում շատ կար: Թողեցինք էնտեղ: Ինչ ա, միտդ չի՞:

ԳԵՐՁԱՆ Խ.

Շշմել եմ. խեղճ ա ֆնացել գլխիս որ:

ՆԱԶԻՈՒ Խ.

Բառ ունից ասենք:

Լսում է գիւղում. «Զարչի խուրդափ»:

ԳԵՐՁԱՆ Խ.

Վա. ունից ուղենք, որ չտայ:

ՆԱԶԻՈՒ Խ.

Էն ա վառը, որ բանը բացւել, իսկոյն կիմանան, որ մեր արածն ա:

«Զարչի խուրդափ, չարչի խուրդափ»:

ԳԵՐՁԱՆ Խ.

Թէկուղ իմանան: Ո՞ր մուսուլման կնիկը մեզ բարաքեալա չի ասի:

ՆԱԶԻՈՒ Խ.

Ասիլը՝ կտան, ամա բէկի ականջը որ ընկած...

ԳԵՐՁԱՆ Խ.

(Մտածելուց յետոյ, վճռական): Ձհանդամը թէ կընկնի... Սրանից էլ վատ հօ չի լինի:

Աւելի մօտ. «Զարչի խուրդա՛ա՛ափ»

ՆԱԶԻՈՒ Խ.

Սղասիր... էս չարչի խուրդափն չի ունենա՞լ:

Փողոցում. «Զարչի խուրդա՛ա՛ափ»:

ԳԵՐՁԱՆ Խ.

Հաւատաւ ունենայ... (Իսկոյն) Մի կանչիր տեսներ:

ՆԱԶԻՈՒ Խ.

Արի կանչենք: (Երկուսը էլ գնում են դէպի դարպասը. իսկ

Նաղու խանութն առաջ՝ րնկնելով և դարպասը բռնելով ու զուարդէպի փողոց հանելով, կամայ) Զարչի, այ չարչի... մէ կտեղ արի:

ՏԵՍԻՒ Զ

ՆՈՅՆԵ և ԶԱՐԶԻ

ԶԱՐԶԻ

(Երեւոյով դարպասի մէջ) Հրամայիր, խանում:

ՆԱԶԻՈՒ Խ.

Ի՞նչ ունես:

ԶԱՐԶԻ

Ինչ կհրամայես, կունենամ. ամեն բան կայ:

ԳԵՐՁԱՆ Խ.

Դու մուսուլման ես, թէ ջհուդ:

ԶԱՐԶԻ

Մուսուլման, խանում, մուսուլման:

ՆԱԶԻՈՒ Խ.

Սուտ ես ասում. դու ջհուդ ես:

ԶԱՐԶԻ

Վալլա մուսուլման եմ. մասաթ հախլը: Մաքիեցն եմ: Ո՞վ չի ճանաչում ինձ: Նահլաթ ջհուդներին երեսին. թճհ:

ՆԱԶԻՈՒ Խ.

Արի մի տեսներ:

(Բարբր դալիս են նախաբեմ, դարպասն ամուր փակելով):

ԳԵՐՁԱՆ Խ.

Տեսներ, ի՞նչ ունես:

ԶԱՐԶԻ

(Մէջքի կապոցը փայր դնելով) Էս ճոթ ա կտորը: (Բանալով արկղը) Այ, ինչ ուղէք. տսեղներ, քորոցներ, կոճակներ, չանդալներ, ականջի օղեր—ինչ ասէք: Այ, էս էլ հայլիքը. տեսէք, խանութներ, ի՞նչ հայլիք են... (Բռնելով նրանց կրօնի դէմ) Փարսաւանիցն եմ բերիլ տուել: Էս էլ... թէկեր... ինչ ունի ուղէք... Ուրասանիցն ա. ծամեն... սիդիչկայ... Տեսում էք էլի... այ, ամեն բան կայ: Ուղում էք ճոթերն էլ:

ՆԱԶԻՈՒ Խ.

Ձէ, չէ, էդ պէտք չի:

ՏԵՍԻՒ Է

ՆՈՅՆԵ և ԶԱՎԱՀԻՐ ԽԱՆՈՒՄ

(Զաւահիր խանութը դալիս է աջ կողմից, մի ձեռքով հայկացի է պցում սրանց վրայ և մտածելով նստում է նոյն ծառի տակ):

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Օվշարի էլ ես ծախում:

ՉԱՐԶԻ

Բաս խանութներս, բաս: Բաս էս վախտ ես օվշարի էլ չծախում: Թողէք մի էդ բաթմաստար հայերի քոքը ջնջենք է:

ԳԵՑԱՆ Խ.

Էլ ի՞նչ ունես, տեսներ:

ՉԱՐԶԻ

Ամեն բան, ամեն բան. ի՞նչ մաքնեցողդ անց կենայ՝ ունեմ: Բճրամ... (Յոյց տալով արկղի մէջն մէկ մէկ) Համեցէք, տեսէք... (Աչքը զցում է Ջալաֆի խանութին) Այ խանութ, դու էլ էստեղ համեցիր... Լաւ հայկիներ ունեմ:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

(Ատմոց՝ չարչուն): Սուս կաց. նրա հետ բան չունես: Թող ջհաննամի տակը գնայ:

ՉԱՐԶԻ

(Ատմոց, իբր վախեցած) Հրամանքեղ... Բաշխեցէք:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

(Ատմոց) Մարգեամուշ էլ ունես... կամ սուլէյմանի:

ՉԱՐԶԻ

Մկների համար... ունեմ... Փահ, փահ, էսպէսը:

ԳԵՑԱՆ Խ.

(Նայնալէս) Կամաց խօսա, էյ:

ՉԱՐԶԻ

(Արկին ձայնն իջեցնելով) Ներողութիւն... Այ, էս սհաթին: (Նայելով Ջալաֆի խանութին եւ քրքրելով արկղը): Շատ, շատ լաւն ա է... Այ... Համեցէք... (Չարչի եւ Ջալաֆի խանութի տէքերը հանդիպում են իրար: Յանկարծ ծունկը գետնին խիկով եւ իրեն կորցնելով գոռում է) Գառն, գառն...

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

(Չարմացած) Ի՞նչը, այ մուսուլման, ի՞նչը...

ԳԵՑԱՆ Խ.

Ի՞նչ էլաւ քեղ. շէյթանը հօ քեղ չգիտաւ...

(Ջալաֆի խանութը նոյնպէս Չարմացած նայում է չարչուն հառանց հասկանալու. բայց մի ինչ զգացմունք նրան շփոթեցնում է եւ երեսը շուտ տալով մի կողմ, աշխատում է կարելոյն չափ իրեն հանդիստ պահել):

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Գժուեցի՛ր, այ մուսուլման:

ՉԱՐԶԻ

Գժուեցի՛ր, այ խանութներ, ես ձեր (ծունր դնելով նրանց

տոնների տուտ) ոտներին զուրբան, ես ձեր ոտների տակի հողը դառնամ...

(Ջալաֆի խանութի համար չարչու ձայնը խիստ ծանօթ է թւում. հետզհետէ սաստկանում է նրա շփոթութիւնը, բայց իրեն սանձադրում է):

ԳԵՑԱՆ Խ.

Ախր ի՞նչ պատահեց, ի՞նչ ես գտել:

ՉԱՐԶԻ

Ոսկին, ոսկին, ա՛յ... (յոյց է տալիս արկղի անկիւնում մի տասանոց ոսկու վրայ) Էս, խանութներս, էս ձեր պատճառով գտայ... Էս քանի ամիս ա, ես քուն ու դադար չունեմ, խանութներ... կորցրել էի, կորցրել էի, ոչ հաց էի կարողանում ուտել, ոչ էլ մի սհաթ կարողանում էի քնել... Գառն, գառն, փառք Ալլահին, փառք Ալլահին...

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

(Ծիծաղով) Բաս մեղ մի փէշքաշ մնացիր հմ:

ՉԱՐԶԻ

Ինչ ուզում էք, խանութներ, ձեզ փէշքաշ, ձեզ հալալ: Համեցէք:

ԳԵՑԱՆ Խ.

Դէ էդ ծամոսից մի մի կտոր մեղ տուր:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Հա. մարգեամուշին ինչ պէտք ա տանք:

ՉԱՐԶԻ

Ձեզ փէշքաշ, խանութ... մի շահի:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

(Տալով 5 կոպէկ) Առ: Բաս մեր ծամոսը:

ՉԱՐԶԻ

Համեցէք. ձեզ փէշքաշ, խանութներ: (Գողգոթա ուրախութեամբ): Ինչքան ուզում էք... (Տալով մի մի կտոր) Համեցէք, հալալ, ձեր մօր կաթի պէս հալալ: (Մի կտոր էլ տանելով Ջալաֆի խանութին: Նազու եւ Գեոզալ խանութները զբաղւում են արկղի միջի մանրութիւնները տնտղելով): Էս էլ քեղ, (մինչեւ ծնկները գլուխ տալով) խանութ: (Չայնը յանկարծ իջեցնելով եւ արագ) Լուսիկ ջան, ես եմ, չվախենաս... (Բարձր) Ձեր ամենքի պատճառով էր, խանութ, որ ես իմ ոսկին գտայ. առ, առ վերկալ: Ձեր ոտի տակի հողն դառնամ ես... (Առնիկը չնդունելով ծամոսը, երեսը կրկին շուտ է տալիս, կամենալով զսպել իր խիստ յուզմունքը: Չարչին դառնալով նորանից) Վա, էս խանութը ինչի՞ ա էսպէս...

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Ասեցի որ նրա հետ բան չունես:

ԳԵՕԶԱԼ Խ.

Գիժ ա նա, չես տեսնում:

ՉԱՐՉԻ

Գառնյ, խանութներ, ես իմ սակին գտայ...

ՏԵՍԻԼ Ը

ՆՈՅՆՔ ԵՆ ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Մուրթուղալի բէկի երեւալովը՝ խանութները քաշուում են: Չարչին էլ է իբր երկիւղ արտայայտում):

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Էս ի՞նչ խաբար է հասեղ:

ՆԱՂԱՌԻ Խ.

Ոչինչ. ասեղ ենք առնում:

ԳԵՕԶԱԼ Խ.

Չարչին էլ իրա տասանոց սակին գտաւ, շատ ուրախացաւ:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Ասնանց) Ձհանդամուկէք, շուտ...

(Նրանք լուռ գնում են տուն. չարչին էլ հաւաքելով իր բաները պատրաստում է գնալ):

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Բարկացած, չարչուն) Դժէ ի՞նչ ես ամեն տուն խցկւում ու կնանքոնց խաբոտում: Ձհանդամուկէք:

ՉԱՐՉԻ

Էս սհաթին, բէկ ջան, գլխիդ դուրբան... Ես ինքս հօ չեկայ... կանչեցին...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Մեծ դաւաթ արեցին... Դու էլ դաւաթ արեցիր, որ եկար: Կորիք:

ՉԱՐՉԻ

Բախշիր, բէկ: Էս ա գնում եմ: (Մեջքը պցկով ծոծերի կապոցը, բարձրացնում է եւ արկղը):

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Աչքն ընկնելով Ջավահիր խանութին. մօտենում է չարչին, կամաց): Այ, էն խանութին ինչքան կարաս ծախիր, թէկուզ էդ զարբար կտորն էլ. մի խօսքով, ինչ որ կարենաս, ինչքան կարենաս, շատ, շատ. իմացար:

ՉԱՐՉԻ

(Մտքում ուրախացած): Գլխիս վրայ, բէկ... Ես քու նուրբարը չեմ... Ամա էն խանութը մի քիչ...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Ի՞նչ:

ՉԱՐՉԻ

Բաշխիր ինձ, բէկ... մի քիչ... Էնպէս... (Մատն իր գլխի մօտ պտտելով):

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Ձենդ կարիր... մութուր:

ՉԱՐՉԻ

Հրամանքեղ, բէկ... Ամա նրա հետ մի քիչ դժուար ա առուտուր անիլը:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Հունար ունես—բանացրու: Քանի կարաս շատ բան ծախիր:

ՉԱՐՉԻ

(Իբր կտակածելով իւր յաջողութեան վրայ) Տեսնեմ, բէկ...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Անպատճառ հա... Էդուց կգաս հաշիւդ կտանաս, միամիտ կաց:

ՉԱՐՉԻ

Էս ա մութն էլ ընկնում ա...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Բան չկայ: Բանիդ կաց: (Ջավահիր խանութին) Ջավահիր, ինչ կուզես սրանից առ. թէկուզ հազար մանէթի: (Գնալով դէպի դարպասը եւ նայելով իւր տան լուսամուտներում կանգնած կանանց): Քաշեցէք. ոչ ոք չհամարձակւի գուրս գալ... (Գնում է դարպասից գուրս):

ՏԵՍԻԼ Թ

ՋԱԽԱՀԻՐ ԽԱՆՈՒՄ ԵՆ ՉԱՐՉԻ

(Չարչին մօտենում է եւ պարսկական բոլո ձեւերով սկսում է ցոյց տալ իւր ապրանքը—արկղը, կտորեղէնները, չժելներ, որոնց մէջ կայ նաեւ մի սիրուն պարսկական ճաշակի վարքաւ կտոր թանկագին հագուստի համար եւ, մէկ մէկ բանալով, աննկատելի, այնպէս է կանգնեցնում Ջավահիր խանութին, որ նրա մէջքն ու իր, չարչի, երեսը դէպի տունը լինի: Ամբողջ խօսակցութիւնն այն ձեւն ունի, որ իբր երկուստով էլ ստատիկ զրադում են առեւտուրով եւ իբր ամբողջ խօսակցութիւնը վերաբերում է ապրանքին եւ չարչի համոզելու աշխատութեան: Հարկաւոր տեղերում սաստիկ իջեցնում են ձայները):

ՉԱՐՉԻ

Այ խանում, բէկի սիրտը քաղցրացել ա, առ է. էս հային առ: (Ասմաց) Հենց որ իմացայ թէ ինչ ա պատահել մեր գեղին, կազմակերպութիւնը թողի ու բոլ հտեիցն ընկայ:

Լուսիկ ջան... Քեզ պէտք ա գտնէի կամ մեռած, կամ կենդանի... (Բարձր) Վալլա, Ֆարսըստանիցն եմ բերել տուել:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Իբր նայելով հայելու մէջ. լացով) Մերոնց սաղ կոտորեցին էս անասունածները...

ՉԱՐՉԻ

(Ամառ) Լսեցի, ամեն բան իմացայ: Քու կորչելը, մօրս սպանւիլը, մեր գեղի կոտորածն ու աւերը ինձ խելքահան արին, գժւեցրին: Սրտիցս կրակ էր դուրս գալիս, քթիցս էլ մուխ... (Բարձր) Ալլահը վկայ ա, որ էսպէս հայլի իսկի ինդլիզն էլ չի շինի: (Ամառ) Ես ամեն տեղ էլ ման եմ եկել քեզ համար—էլ սարեր, էլ ձորեր, էլ գեղեր—ամեն տեղ... Նախ-չհանի կողմերն էլ եմ գնացել...

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Ամառ) Բէկը, կասես, էդ ամենն իմացել էր... Ինձ գեղից գեղ էին տանում ու հազար ծակոծուկերում պահում: Էս երեք օր ա, ինչ էստեղ եմ: Ոչ ոք, մեր էս հարեաններն էլ չեն իմացել իմ էստեղ գալը: Էստեղ էլ որ բախչէն եմ դուրս գալիս քսան աչք ա իմ ետեկից պտտում:

ՉԱՐՉԻ

(Բարձր) Այ, ռեզում ես, խանում, էս կտորը շատ լաւն ա. այ, տես: (Բաց է անում եւ ցոյց է տալիս մի կտոր: Ամառ) Մէկ ասեցին, թէ Մուրթուզալի բէկը քեզ Սուլթանին ա զրկել... մէկ էլ թէ՛ քեզ հէնց ճամբին ա սպանիլ տուել, որ իրա ուղածը չես արել ու հէնց տեղն ու տեղն էլ գետնի տակովն ա արել... (Բարձր) Չափեմ, խանում:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Բարձր) Չափիր:

ՉԱՐՉԻ

(Ամառ կամայ չափելով եւ նորից սկսելով: Ամառ) Վերջը քու իզնութողը կորու: Ես էլ էկայ, հաւաքեցի մեր տղերքանց ու խմբեր կազմեցի, որ էդ անօրէնների օգտիցը ես ինքս գամ. քունն էլ, մօրս էլ, ամենքի էլ քէնն ու ոխը հանեմ:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Բարձր) Էս չիթը տեսնեմ:

ՉԱՐՉԻ

(Նոյնպէս) Էս սհաթին, խանում: (Բաց է անում կարմիր չիթը եւ ցոյց է տալիս) Սա ուրիշ բան ա, խանում... Էսպէս գիւլի չիթ ոչ մի տեղ չես գտնի: (Ամառ) Սրանից յետոյ ինձ հարկաւոր էր թուրքերի անելու բաներն իմանայի, որ ես էլ իմ անելունն անէի ու նրանց առաջը բռնէի: Այ, ես էլ չար-

չի գառած, մանում եմ թուրքերի գեղերը: Հէնց որ մի տեղ իմանում եմ թէ թուրքերը պէտք ա վրայ տան էս կամ էն գեղին, ձեռաց գնում եմ տղերքանցս հաւաքում, վրայ տալիս թուրքերին, կոտորում ու փոթում, հայ գեղն ազատում:

Հեռից լսում է Երեկոյեանն ազանը

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Նիստ դադանաբար) Էստեղ ամեն գեղերից թուրքեր են եկել, որ...

ՉԱՐՉԻ

(Ամառ) Գիտում եմ, գիտում... Ոնչիչ չեն կարող անեն... Հիմի ամեն հայի գեղ էլ զինւած են ու պատրաստ: Շուտով հայերն իրանք պէտք ա թուրքերին ամեն տեղ էլ վրայ տան ու կոտորեն. էն ժամանակ էս խառնակչութիւններին վերջ կլինի: Ամեն բան էլ իմանում եմ, թէ սրանք ինչ են ուզում անեն: Ես էլ մի կողմից իմ բանն եմ տեսնում: Այ, էս գեղը աւազակների ու զլխակերների բունն ա. Մուրթուզալի բէկն էլ՝ նրանց գլուխը: Էս բոլոր կոտորածները ու թալանները՝ նրա բաներն են: Ինչպէս որ լինի մենք դրա հետ մեր հաշիւը պէտք ա տեսնենք... Էս ամբողջ գեղը մենք պէտք ա սրի ու կրակի գէմ անենք: Ըհը... ազանը տալիս են... Լսում ես... Մթնեց...

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Ամառ) Ինչ անում ես արա, ինձ շուտ պրծացրու: Էստեղ միտս ուտում են:

ՉԱՐՉԻ

(Նոյնպէս) Հէնց էս գիշեր: (Բարձր) Պահ... մի տես... Էսպէս էլ գիւլի չիթ կլինի: Մի տես, խանում, մի տես...

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Ամառ) Քանի հոգի էք:

ՉԱՐՉԻ

(Չափելով եւ կամայ) Շատ. եռասուն-քառասուն: Երեք խմբերս էլ հաւաքուել են: Ամենքն էլ ինձանից կատաղած, ինձանից զոչչաղ, լաւ կարիճներ, լաւ էլ զէնք բանացնողներ. մի խօսքով՝ զլխակերներ: Ամենքին էլ ես եմ սովորեցրել: Ամենքն էլ քէն ու ոխով լցւած: Հա... Առաջ պէտք ա մի-երկու գէղ կրակ տամ: Հէնց որ թուրքերը հաւաքուեն կրակի մօտ թէ չէ՝ մեր տղերքը կրակ պէտք ա բաց անեն նրանց վրայ, գնդակախորով անեն ամենքին ու յետոյ վրայ տանք գեղին: Սաղ գեղը պէտք ա փոթենք: (Հաւաքելով իր բաները) Ես գնում եմ:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Ամառ եւ արտ) Էդ օվշարին ինձ տուր:

ՉԱՐՉԻ

Ինչի՞ համար: Հա. լաւ եւ ստուծ: (Յաճուկ տալով) Առ,
բայց զգուշ կաց, հա:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Արտալ ծածկելով օվշարին կրծքի տակ. կամայ) Ինձանից դու
մի վախեցիր:

ՉԱՐՉԻ

(Կամայ) Հա. էս էլ իմացիր: Թուրքերը աւերել են սաղ
Գեանջան. էս օրերս էլ վրայ են աւել թիֆլիզի վրայ:*)

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Նոյնպէս) Վա...

ՉԱՐՉԻ

(Նոյնպէս) Գլուխս վկայ: Այ ինչ չտեղն են հասցրել
բանը: Մերոնք էլ թիֆլիզում էն օրն են գցել թուրքերին,
որ չեն իմացել թէ ինչպէս դուրս պրծնեն էն տեղից: (Կա-
պոյր գցելով մէջքին եւ վերցնելով արկղը) Պահ. շատ մթնեց: Ես
վազուց պէտք ա գնայի: Մերոնք իմ նշանին են սպասում:
(Պարսկական ձեւերով դուխ տալով եւ ձեռքն աչքերին, զլսին զնե-
լով) Ի սէրն Աստծու զգուշ մնա: (Յանկարծ յիշելով) Հա. գի-
տե՞ս. ես ախր քեզ համար մի թանգ փէշքաշ ունեմ... Մնաս
բարով:

ՏԵՍԻԼ Ժ

ՆՈՅՆՔ և ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Կարպասից երևում է Մուրթուղալի բէկը: Չարչին արագացը-
նում է իր քայլերը):

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Հը՞, բան կարեցար ծախեմ:

ՉԱՐՉԻ

Այ, կտեսնես, բէկ: Բու գլուխը սաղ լինի ինձ համար:
էգուց կգամ փողին:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Շատ լաւ. շատ ապրես: Աֆֆարիմ:

(Չարչին գնաց):

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Առանձին) Հիմի տեսնենք... Եւ տէր Աստուած... Դա
ինձ գորութիւն տուր:

*) Նիւթիս ամբողջացման համար մի փոքրիկ անախրօնիզմ է թոյլ
տւած.— Գոնձակի և Թիֆլիզի վրայ յարձակումները տեղի են ունեցել մի
ամսից յետոյ՝ Նոյեմբերին:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Ուրախացած մօտենալով Ջավահիրին եւ տեսնելով նրա վեր-
ցրած բաները): Պահ, էդ ինչքան բան ես աւել:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Պէտք էր: Թէ չես ուզի՝ ես կտանք:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Մի բան որ դու ես հաւանել, էլ ի՞նչ ես տալ, ջէյրանս:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Բնորոշ հայեացք դրելով վերան) Հիմի տեսնում եմ, որ
ինձ սիրում ես:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Ձէ թէ՞ սիրում եմ, մեռնում եմ, մեռնում... խելքս
գնում է քեզ համար: (Մօտենալով գրկում է) Կաքաւս, մարալս,
թառլանս... Հազիւ հազ... (Ուղում է համբուրել: Ջավահիր խա-
նումը իբր վախեցած, չէ թողնում համբուրելու, նայում է չորս կող-
մը եւ դէպի տուն):

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Ձէ, չէ... յետոյ... կտեսնեն... Ես սովոր չեմ... ուրիշ
ժամանակ... տանք...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

է՛հ, թող մնայ յետոյ, բան չկայ. միայն քու ուզածը
թող լինի:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Բաս որ էգուցս սիրում ես, ինչի՞ ես թողնում, որ Նա-
զու ու Գեօզալ խանութները միաս ուտեն:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Ի՞նչպէս թէ... Բաս ինչի՞ մինչեւ օրս չէիր ասում: Ալ-
լահը գիտենայ՝ մէկ մէկ հէնց էստեղ, քու ոտների տակ կը-
մորթոտեմ: (Գաղանացած կամենում է դնալ դէպի տուն) Դու մի
սպասիր... էս սնաթին...

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Ամուր բռնելով) Ի սէր Աստծու, բէկ... Թէ որ մի էգուցս
բան անես՝ էլ ես քոնը չեմ:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Բաս ես կթողնեմ, որ քեզ մի էսքան (ցոյց տալով ձկոյ-
թի ծայրը) նեղութիւն տան... բաս գլուխս մեռել է: Ալլահը
վկայ է, գնդակները մէկ մէկ կաճեմ փորները:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Ձէ, չէ. խօսք սուր, որ ամեն բան կմոռանաս:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Այ հայի աղջիկ, հերիք էլաւ ձեր էդ կակող սիրան է:

Լաւ. Թող քու ուզածը լինի: Ամա ինչպէս էլ լինի՝ ես պիտի երկսին էլ բերեմ ու ոտներդ պաշիլ տամ. քու գլուխը վկայ ա:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Լաւ, լաւ... Թէ ինձ սիրում ես, մի ուրիշ ժամանակ...

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Ըհմ. ես քու սիրուն գծուել եմ, հասկանում եմ թէ չէ: Ես գիտէի, որ դու ինձ մի օր պիտի սիրես... Ես էլ սպասում էի... Դու ինձ կալ ու կապ էիր արել... դու ինձ գիր էիր արել... և ես չէի կարողանում, չէի վստահանում զօսի գցել... (Կամենում է գրկել. բայց կրկին Ջավահիրն, իբր վախճանալով, նայում է իր շուրջը եւ աշխատում է չմտնել նրա գիրքը, բայց նա գրկում է): Ես ինքս ինձ վրայ զարմանում էի, որ էսքան ժամանակ... էսպէս կալ ու կապ էի էլել... (Յանկարծ) Հիմի հաւատում, որ դու իմն ես, Ջավահիր:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Գլխով ու աչքերով, նաեւ քնքայլ ժպտով, ունքերի տակից նայելով նրան, կիսածայն) Հաւատա:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Վերջապէս... Ողջ աշխարհը հիմի իմն է... Ողջ աշխարհը քեզ եմ մատաղ անելու... (Կրծքին սեղմելով) Ես ինքս պէտք է մատաղ դառնամ քու էդ վարդ-վարդ թշերիդ, մախմուր-մախմուր աչքերիդ... Դու իմ դարափիլս...

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Իսկոյն յիշելով Սարիբէկի նոյն խօսքերը II-րդ գործողութեան մէջ, ցնցւում է, դուրս է պրծնում նրա գրկից եւ ինքն իրեն շշուշում է): «Վարդ-վարդ թշեր... դարափ...»

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

(Խիստ զարմացած) Հը՞, ջանս, ի՞նչ էլաւ քեզ:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Ուշքի գալով) Ոչինչ... դարափիլ...

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Հա, բան: Ի՞նչ ա որ...

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Հէնց իմացայ...

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Ի՞նչ իմացար:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Հէնց իմացայ... դարադուշ ես ասում:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

(Ողևորւած) Ո՞վ, Էս... Ես էդպէս դալաթ կանեմ, (կրկին պրաւելով) իմ զանդ-շաքարս... Ղարադուշները նրանք են, այ...

(ցոյց տալով դէպի տուն) Նրանք են: Դու իմ երկնքից վեր եկած դուշն ես, երկնքից վեր եկած:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Իբր մօռնալով ամեն ինչ) Նստենք մի քիչ էստեղ. էս թփերի մօտ, սրանց տակին:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

(Աւելի ողևորւած) Նստենք, նստենք, նստաւ ըլես, նստենք ջանս ըլես: (Կանչելով) Մամադ:

ՏԵՍԻԼ ԺԱ

ՆՈՅՆԲ, ՄԱՍՄԱԴ ԵՆ ԱՂԱՅԻՆ

ՄԱՄԱԴ

(Նրեւալով հեռուից) Հրամայիր, բէկ:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Սամաւար, շուտ: Խալիչա էլ բեր էստեղ, մութաքէք, բալիշներ, շուտ:

ՄԱՄԱԴ

(Ուրախացած) Էս սհաթին:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Որ մի մինուտում սամաւարդ հասնի: Նարգիլա էլ:

ՄԱՄԱԴ

Էս սհաթին: (Բերելով աղանիսի հետ ամեն ինչ եւ պցկով դորդը վարդէ խիտ թփերի մօտ, ուր համեմատաբար մի փոքրիկ բայց բարձր տափարակ տեղ է եւ ամեն ինչ կարգաւորելով): Համեցէք:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

(Աղանիսին): Իսկ դու էս բաները տար Ջավահիր խանութի սենեակը:

(Աղանիսը հաւարում է չարչուց գնած կտորեղէնները եւ տանում է):

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

(Կնքը փռուելով գորգի վրայ, բալիշների ու մուծաքանների վրայ թիկն է տալիս: Մամադի յետեւից) Շուտ: (Մամադը վազում է տուն): Ջավահիր, արի էստեղ, արի ինձ մօտ... Նստիր մօտս... Կըպիր ինձ... Կըպիր, լաւ Կըպիր, այ, էդպէս: (Սեղմելով նրան իր գրկում): Տէսնում ես, Ջավահիրս, ջովհարգաւրս... (ցոյց տալով լուսինը) տէսնում ես թէ՛ ինչպէս ուրախ է նա էլ մեզ հետ...

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Մտքերով զբաղւած) Ի հարկէ... Ինչի՞ ուրախ չի լինի... Ինչ անուշ իրիզուն ա...

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Իրիկանն էլ է անուշ, սաղ աշխարհն էլ է անուշ... Ինձ

համար հիմի նոր կեանք է բացւում... Սրանից յետոյ դու ինձ կճանաչես... (զրաւելով) սրանից դէնը... (Գրգռուած փաթառուած է):

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Չթողնելով) Չէ, չէ, բէկ... Հայը կիմենք... յետոյ... Գիշերը, գիշերը... ինձ մօտ... տանը... Էնտեղ...

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Ազատելով գրկից) Թող էդպէս լինի... Թող քու ուզածը լինի... Ոնց որ քէֆդ ուզում է, թող էնպէս լինի...

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Ամա որ ժամանակը շուտ անցկենայ, բէկ... մի հեքեաթ ասա, լսենք:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Միանգամայն գրաւուած) Ծանօտ լաւ... Ինչ եմ ասել... Բայց դու ինձնից լաւերը կիմանաս. էդ կանանց բանն է... դու ասա:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Թէ կուզես, ես կասեմ... (Երբ ամուշկելով) Ամա չեմ իմանում, կհաւանես, թէ չէ:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Նրա ձեռքերը քաշելով եւ իր երեսին քսելով) Դու վատ հեքեաթ չես ասի, իմ ջանքաթի հուրի ջան... Ասա, ասա, քու էդ լիզուն ուտեմ:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Ձեռքերը յետ քաշելով) Լաւ, ես կասեմ... Դէ լսիր: (Վամադր բերում է նարզիլէն եւ գնում: Միջոց): «Լինում ա չի լինում—մի թագաւոր... իրա թախտի վրայ հաստատ... Սաղ աշխարհի թագաւորները նրա առաջ ոչինչ: Մէկ օր՝ նրա երկրում շատ վատ քամի ա վեր կենում. ամպերը հաւաքւում են, ամպի գագաթն ու կայծակը, անձրեւն ու կարկուտը, էսպէս (ծեղծով ձեւեր է անում) իրար են խառնւում... Թագաւորը մօտենում ա լուսամուտին ու մտիկ տալիս... Մտիկ ա տալիս թէ ինչպէս ա սաղ աշխարհը փոթորկում... Ինքն էլ, մէկ ասես, վախում ա, մէկ էլ, ասես, դուրն ա գալի...»

ՏԵՍԻԼ ԺԲ

ՆՈՅՆԲ, ՄԱՄԱԴ ԵՆ ԱՂԱՍԻՆ

(Այս միջոցին Վամադր բերում է հեշտակը՝ գլխին դրած թւամանով. իսկ նրա յետեւից աղախինն էլ բերում է մատուցարանի վրայ դրած՝ մեղր, կարագ, դաժայ, շաքար եւ քաղցր խմորեղէններ, նաեւ բաժակներ իրենց տակերով եւ դնում են յարմար տեղ, Ջավահիր խանումի մօտ):

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Մի սպասիր, Ջավահիր: (Վամադրին) Չայը գցած է. բաժակները մաքրւը են:

ՄԱՄԱԴ

Հրամանքեղ, բէկ: Ամա չայը հէնց էս սհաթին գցեցին. պէտք ա դամն անի:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Լաւ, գնա: Մի քիչ էլ կսպասենք. թող լաւ դամն առնի: (Վամադրն ու աղախինը գնացին):

ՏԵՍԻԼ ԺԳ

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ Ե ՋԱՎԱՀԻՐ ԽԱՆՈՒՄ

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Յեռոյ, յետոյ... էդ լաւ հեքեաթ ա երևում:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

«...Մտիկ ա անում թագաւորն ու՝ միտք անում... բաս ես ի՞նչ թագաւոր եմ, ասում ա, որ մի էսպէս բան էլ ես չեմ կարողանում անել, կամ մի ընդէնում էդ ամենը դադարեցնել... էսպէս շատ ա միտք անում թէ քիչ, չեմ իմանում... Մի վախա էս թագաւորը տեսնում ա, որ՝ քամին երկնքիցը մի սեւ ամպ պոկեց ու բերեց դուզ իրա մօտ... էս ամպը կամաց կամաց սիւլտակեց, ոսկու ունդ առաւ ու էսպէս... (իր ձեռքերն իրար վրայ ստրտելով) փաթաթելէն էկաւ, ընկաւ թագաւորի ոտների առաջ... Յետոյ բացուեց, բացուեց ու նրա միջից դուրս էկաւ մի սիրուն, մի հուրի-մուրի աղջիկ...»

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

(Ոգեւորւած) Հէնց դուզ քեզ նման, Վալլա:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Վա՛: Ես ի՞նչ եմ նրա առաջին որ... Հա... «սիւլտակ ու երկար շորերով, ձեռքերը մինչեւ էստեղ բաց, կուրծքն էլ՝ մինչեւ էստեղը... մազերն արեւի ու ոսկու նման ֆոֆոռն ու երկնք-երկար... Թագաւորը սրան որ տեսաւ՝ մոլորեց, շըշմեց ու իրան կորցրեց... Մի ժամանակ լսեց, որ աղջիկն ասում ա՝ թագաւոր դու շատ մեծ մեծ բաների վրայ ես միտք անում. դու չես բաւականանում նրանով, ինչ որ տւած է քեզ. որ էդպէս ա, արի իմ ետեւից...» Հա, վա՛յ, չայն ասեմ:

ՄՈՒՐԹՈՒՋԱԼԻ ԲԷԿ

Չէ, չէ հեքեաթդ վերջացրու: Յետոյ:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

«Թագաւորն էլ երկար ու բարակ միտք չարաւ, ձեռքերը մեկնեց, որ կաշնի էդ հուրի-մուրի աղջկան... Բայց

աղջիկն, էսպէս, կասես, օգի մէջ ոտներով լող էր տալիս ու գնում ու նրան ժպտով իր ետեւից կանչում... Նա գնաց, թագաւորն էլ նրա ետեւից... Նա գնաց, թագաւորն էլ նրա ետեւից...

Այս միջոցին բեմը մի փոքր լուսաւորւում է հեռաւոր կրակի բոցով և շատ հեռուից աղմուկ է լսւում:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Մի սպասիր, թաւաւան: (Կանչելով) Մամա՛ղ: (Նա երևում է): Տես էս ինչ կրակի լոյս է: (Մամաղը խելոյն գնում է դարպասից դուրս): Հա, դէ ասա... շատ լաւ, խելացի հէքեաթ է երևում: Ձանս ծակծակում է:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Հա: «Աղջիկը գնաց թագաւորն էլ նրա ետեւից ու մի ժամանակ տեսաւ, որ՝ սաղ երկինքը, արեգակն ու աստղերը, էսպէս, իրա ոտների տակին են...» (Խնրը մի տեսակ սուկում է և և լուսեղէնը դող է անցնում մարմնով):

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

(Այդ նկատելով) Հը՞, ինչ էլաւ քեզ հետ: Հօ մըսում չե՞ս: Կուզե՞ս գնանք տուն: Յուրա է շատ:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Ձէ չէ: Հէքեաթիցն ա, բէկ: Էստեղ էլ լաւ ա:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

(Հանդատանալով) Հա: Ես էլ եմ քո պէս: Յեառոյ, յեառոյ:

ՏԵՍԻԼ ԺԴ

ՆՈՅՆՔ և ՄԱՄԱԴ

ՄԱՄԱԴ

(Գալով դարպասից) Ոչինչ: Քեալբալայ Ալասկեարի դէ-ղերն են էրւում: Ինադի բան ա:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Բա՛ս էն ինչ զալմաղալի ձայներ են գալիս:

ՄԱՄԱԴ

Ոչինչ: Գեղականներն ամեն կողմից հաւաքւում են կրա-կի մօտ ու գոռգոռում: Հէնց էս սնաթին 100 հոգի կլինեն:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Լաւ. գնա:

(Մամաղը գնաց):

ՏԵՍԻԼ ԺԵ

ՆՈՅՆՔ առանց ՄԱՄԱԴԻ

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Դէ, հէքեաթդ ասա. դու ինձ բողբոլիւն...

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Այստեղից պատմութիւնը շարունակում է մի տեսակ կցկտուր, ձայնի մէջ դողով և ցնցումներով): «...Աղջիկը գնաց, թագաւորն էլ նրա ետեւից... Մի ժամանակ տեսաւ, որ մի բարձր բարձր սարի վրայ կանգնած ա. էն աղջիկն էլ, էսպէս, նրա առաջին... ոնց որ մի լիւս, մի հրեշտակ... մալիկ արեց թագաւորի վրայ ու... ժպտաց... ձեռքով կանչեց նրան իրա ետեւից ու ինքն էլի առաջ ընկաւ... Թագաւորն էլ չտեսաւ, որ ոտների տակին անվերջ անդունդ ա ու կրակ... վրայ պրծաւ էս լուսեղէնին բռնելու թէ չէ... յանկարծ...»

Տանեկաւոր հրացաններ միանգուց քափափա-փում են շատ հեռուից:

ՄՈՒՐԹՈՒԶԱԼԻ ԲԷԿ

Է՞ս ինչ խաբար է... (տեսելով, խելոյն շրջւում է, որ աւելի հեշտութեամբ ցատկի, բայց Ջալաֆիքը, որ աննկատելի Մուրթուզալի բէկից՝ ծոցից հանել էր օվշարին, մի տինձարթում երկու անգամ խրում է բէկի կողքը. բէկը հաղիւ ձայն հանելով՝ փուլում է երեսի վրայ): Վա՛մբ...

ՏԵՍԻԼ ԺԶ

ՆՈՅՆՔ և ԾԱՌԱՆԵՐ

Կրկին հրացանների զուռաց: Ծառաները դուրս են թափւում գինուած և ուղղւում են դէպի բէկը:

ԾԱՌԱՆԵՐ

Բէկ, բէկ...

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Առաջ գնալով նրանց հանդէպ): Բէկը գնաց, բէկը գնաց հաւարին... Հասէք նրան... Մամաղ, նրան կարող են սպանել: (Մատաները խելոյն դուրս են ձուլւում, բայց թողնելով դարպասը):

Կրկին, բայց աւելի մօտ հրացանների համադարձի: Դուրսը բարձրանում է ահագին աղմուկ բեմի երեք կողմերիցն էլ: Ամեն կողմից օգնութեան աղաղակներ:

Լսւում են ձայներ. — Օգնեցէ՛ք... Օգնեցէ՛ք... Հայեր մեզ վրայ ալիւ... Դուրս եկէ՛ք... Ջէնեղ կանցէ՛ք... Դիւրեք բռնեցէ՛ք... Դուրս եկէ՛ք... Օգնեցէ՛ք... Օգնեցէ՛ք...

Հետզհետէ թուրքերը փողոցում աւելի յաճախ են աջ ու ձախ վազվզում:

Սկսւում է մի կասաղի փոխադարձ հրացանագութիւն յարձակ-ւողների և պաշտպանողների կողմերից:

ՏԵՍԻԼ ԺԷ

ՆՈՅՆՔ, ՆԱԶԼՈՒ և ԳԵՐՁԱԼ ԽԱՆՈՒՄՆԵՐԸ

(Ներքև խանութներն էլ սարսափած դուրս են վազում տանից՝ չգիտեն ուր ծածկվեն: Գեղալ խանութն իսկոյն ծածկում է աջ կողմում, պարտիզում, իսկ Նազլու խանութը՝ մօտ վազելով նախաբեմին՝ ուզում է ծածկվել Թփերի մէջ, բայց տեսնելով քէկի դիակը խիստ ծիչ է արձակում):

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

Հասէք, մուսուլմաններ: Բէկին սպանել են: Շուտ հասէք:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Գուրս գալով ծածկած դիրքից եւ կանգնելով նրա առաջ): Ձէնդ կտրիր, թէ չէ էս սհաթին կսատկացնեմ քեզ:

ՆԱԶԼՈՒ Խ.

(Սարսափած) Հայի լակոտ, դժ... (Բռնում է Ջավահիր խանութի օժիրից եւ գոռում) Էստեղ վազեցէք, այ մուսուլմաններ, բռնեցէք սրան... այ ով ա բէկին սպանել. հասէք...

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Օղջարիով հարւածելով նրան) Այ քեզ, այ քեզ, այ քեզ...

(Նազլու խանութն վայր է ընկնում):

ՏԵՍԻԼ ԺԸ

ՆՈՅՆՔ և ՄԱՄԱԴ

ՄԱՄԱԴ

(Ներս է վազում դարպասից՝ գոռալով) Բէկ, բէկ... (եւ երբ նկատում է Ջավահիրի հարւածները եւ Նազլու խանութի վայր ընկնելը, իսկոյն հրաշայն ուղղում է առաջինի վրայ եւ գոռում) Հայ արարած, դու Էլ...

(Ջավահիր խանութը իսկոյն փախչելով, այնպիսի շարժումներ է անում, որ Մամադը չի կարողանում նշանի բռնել եւ Թէեւ մի անգամ արձակում է հրաշանը նրա վրայ, բայց գնդակն անցնում է անխնայ եւ նորից նշանի է բռնում:

ՏԵՍԻԼ ԺԹ

ՆՈՅՆՔ և ՍԱՐԻԲԷԿ

ՍԱՐԻԲԷԿ

(Փողոցից գոռալով) Լուսիկ ջան, քեզ պահիր, եկայ... (Գարսասի մէջ երեւալուն պէս, նկատում է ամբողջ սարսափը եւ իսկոյն, նշանի բռնելով Մամադին, մի գնդակի հարուածով գետին է գլորում նրան): Լուսիկ... (Խիստ վախեցած) Լուսիկ...

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Վայրկենապէս վազելով եւ ընկնելով նրա գիրկը): Ես եմ, Սարիբէկ ջան... Ես քու գրկումն եմ:

ՍԱՐԻԲԷԿ

(Նոյնպէս) Հօ ֆաաւած չէս:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Ձէ, չէ, չէ...

ՍԱՐԻԲԷԿ

(Խիստ շտապով) Բաս ռւր ա բէկը. ճրտեղ ա թագնւել: Շուտ ասա, շուտ:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Նոյնպէս շտապով) Այ, արի էստեղ... (Բերելով նախաբեմ եւ ցոյց տալով երկու դիակն էլ) Այ, տես... Էս էլ նրա կնիկը:

ՍԱՐԻԲԷԿ

(Ապշած) Էս ի՞նչպէս...

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Ես իմ ձեռքով մերոնց սխր հանցի... Ես ուղեցի քեզ արժանի նշանած դառնամ:

ՍԱՐԻԲԷԿ

(Խիստ ողիւորած սեղմելով գրկում) Ըհմ, քու հոգուն... Ձէ, չէ, սրա ժամանակը չի... Բաս ռւր են նրա ծառաները. շուտ ասա:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

Ամենքն էլ դուրս թռան գեղի հաւարին:

Հեռից լսում է հայ կտրիճների պայմանական սուլոցը: Սարիբէկն էլ սուլում է նոյն ձեռք—եւ անմիջապէս դիւղի ամեն կողմերից էլ լսում են պատափաւ-սուլոցներ:

ՋԱՎԱՀԻՐ Խ.

(Տարակուսանքով) Սա ինչ ա:

ՍԱՐԻԲԷԿ

(Ուրախ) Ոչինչ: Մերոնք են: Նրանք թուրքերի զիրքերը բռնել են:

Հայ կտրիճների ձայներ.—Փախչում են... Փախում... Վրա սէէ... Մի քաղէ... Փրքեցէ... Ոչ սի չխնայէ...

ՍԱՐԻԲԷԿ

(Հետեւելով՝ Թէ ինչ է կատարւում բեմի յետում): Սպասիր, Լուսիկ... Դու ծածկւիր էստեղ, ծառերի տակին... Բէկի ծառաները կարող են ներս թափւել...

(Ջավահիր խանութը ծածկում է աջ կողմում, իսկ Սարիբէկը հրաշանի ոտը քաշած՝ սպասողական դիրք է բռնում:

ՄԱՐԻՔԷԿ

Էդպէս, էդպէս... ձեզ մատաղ, տղերք... ձեզ զուրբան տղերք... Էրէք, լսւ էրէք... Կրակին տուէք ինչ որ կայ... ամեն տեղ, ամեն բան... Էլ բան մի թողէք... Էդպէս... Թող էդ տունն էլ էրի, ինչպէս էրում ա ողջ գեղը... Թող էդ ամենի մուխն ու ծուխը, կրակն ու բոցը բարձրանայ, բարձրանայ, երկնքին հասնի, լուսնին հասնի, աստղերին հասնի... որ սաղ, սաղ աշխարհն էլ, սաղ երկինքն էլ հասկանան, որ էդ մուխն ու ծուխը մեր հազարաւոր հայերի, կնանքոնց ու երեխանց քթերից դուրս էկած ծուխն ա, որ էս անասունած-անհաւատները հանկցին...

Լսում են զիւրի գանազան կողմերից ձիչ, լաց ու կած, աղաղակներ եւ վայնասուն, իսկ երբեմնապէս եռացանքներ ձայներ:

Էդպէս... Դրանց էդ ճիշն ու գոռոցոցը, աղաղակներն ու վայնասունը՝ մեր հայերի սրտի միջից, սրտի քոքից, հոգու խորքերից դուրս եկած մզկտոցների, ախ ու վախերի մենակ արձագանքն ա...

Լսում է «Խարա՛յ... քէպա՛ր...» Այս և այն տեղ հրգեհից հանդու՛մ են ցէկներ: Մուխն ա կրակը բռնում են պարտիկի շրջապատի յետի ամբողջ տարածութիւնը:

Էդպէս... էդպէս... Էրեցէք, սաղ Էրեցէք՝ տներ, կոտորուցէք մարդիկ, կնանիք ու երեխերք... Էրեցէք, անհաւատներ, ու հիմայ իմացէք՝ թէ ինչ բան ա անմեղ մարդկանց կենդանի խորովելը, տուն ու տեղից, կայք ու կարողութիւնից զրկել, տարագիր անելը... չէ՞ որ մեր հայերի արնի բուղը ամպի նման բռնել ա ողջ երկինքը...

Հեռոցհեռէ կտրիճները դուրս են գալիս այրող տանից. վերջինը դուրս է գալիս Գոստանդը: Տանից լսում է հրգեհի խիստ բռնկումից առաջացած պթախային ձայներ:

Էդպէս... Էդպէս, վառուիւր, լսւ վառուիւր, այ կրակ... Էդպէս ճթճթա, գրգռա, ճթճթալուզ մեռնեմ... Էդ ամենը քիւլ ու մոխիր շինիր... Էդպէս էլ պէտք ա անես սաղ, ինչքան կայ էն թուրքերի գեղերն էլ, որ դեռ հայերի արիւնն են խմում ու հայերի տանջանքներից դեռ չեն կշտանում... Թող էդ ճրթճթոցի գոգոցոցի ձէնը գնայ, հասնի աշխարքի չորս բոլորքը, որ ամենքն էլ, ամեն տեղ էլ, ամեն ազգերն էլ իմանան, թէ հայն էլ սիրտ ունի, հայն էլ թասիւր ունի, հայն էլ իր կոնքերում ոյժ ու զօրութիւն ունի՝ իր արնախում թշնամու աչքը, թշնամու լերդ ու թոքը հանելու համար... Թող ամենքն էլ իմանան, որ ասլանին՝ իր հանդիսա վեր ընկած տեղը՝ չպէտք ա բզբզեն, որ նա վեր կթռչի տեղից ու ամեն բան, չորս բոլորքը տակն ու վրայ կանի... Իէ, տղերք, ջան տղերք, գնանք տղերք... Գնանք մեր հետ դու էլ, Լուսիկ... այ քեզ հրաշան: (Տալիս է Մամադի հրաշանը): Մենք գեռ պէտք ա կուենք էս անհաւատների հետ, մինչև որ խեղճները գլուխ

ները հաւաքեն, էս տնաքանդութիւններից ձեռք քաշեն ու առաջւայ պէս իրանց հարեանութիւնը անեն... Բայց հիմի, քանի որ էսպէս են՝ սրի գէմ՝ սուր, կրակի գէմ՝ կրակ: Գնանք...

(Լուսամուտների ապակիները հրգեհի զօրաւոր բռնկումից՝ խիստ ծարձափունով կոտրատւում թափւում են, որոնց միջից, ինչպէս և դուռն, կրակն ու բոցը, նսեւ ծուխի բուլաները՝ սեւ, խիտ ամպերի նման դուրս են մղւում և ծածկում ամբողջ բնակարանը):

ԵՄԵՆՔԷ

(Հրացանները բարձր շարժելով) Գնանք, գնանք... Սրի գէմ՝ սուր, կրակի գէմ՝ կրակ...

(Բոլորքերան դնում են: Բեմը լցւում է ծուխով և կրակով: Խիստ ծայրամուտով ու զրոյիւնով բանդւում, վայր է բնկնում բէկի բնակարանի կոտորը):

Վ. Ա. Ր. Ա. Գ. Ռ. Յ. Ր.

Վ Ե Ր Զ

ՁԱՅՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

№1.

Ա.ՋԱՆ (Երևանի եղանակ)

Երգիչու համար:

Moderato.

1. 4 անգամ. ամեն անգամից յետոյ կէս ընդէ միջոց:

Ալ-լահ — հակ-պար —

2. 2 անգամ. ամեն անգամից յետոյ կէս ընդէ միջոց:

Աշհադու ան լա Իլ-լահ — Իլ-ալ — լահ.

3. 2 անգամ. ամեն անգամից յետոյ կէս ընդէ միջոց:

Աշհադու ան նա Մա-համմադ դան — բասուլ ուլլահ.

4. 2 անգամ. նոյնպէս:

Հայ եա — ա-լաս-սա-լահ.

5. 2 անգամ. նոյնպէս:

Հայ եա — ա-լալ ֆա-լահ.

6. 2 անգամ. նոյնպէս:

Հայ-եա ալա — խէյրուլ ամալ.

7. 2 անգամ. նոյնպէս:

Ալ լահ — հակ-պար.

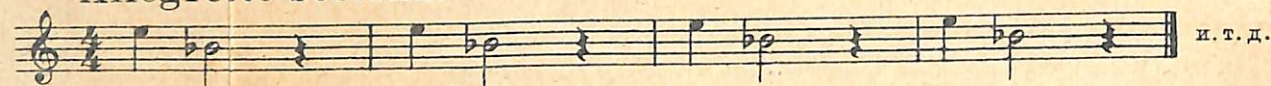
8. 2 անգամ. նոյնպէս:

Լա — Իլ-լահ — հա Իլլալլահ.

Nº 2.

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԶԱՆԴԱԿՆԵՐԸ

Allegretto sostenuto.

ԶԱՆ ԴԻԻԼՈՒՄ (Երևանու եղանակ)

Nº 3.

Երգչու համար:

Միաձայն:

Allegro moderato.

Ա-րա զը հեշ տա-ցել ա, ջան գիւ-լում, ջան, ջան
 ձամբ-բէ-քը կոշ տա ցել ա, ջան, ծա-ղիկ, ջան, ջան
 Իմ մօ-րը խա-րար տա-րէք, ջան, գիւ լում, ջան, ջան
 Մուշ-տա-րիս շա -տա-ցել ա, ջան, ծա ղիկ ջան, ջան.

Nº 4.

ՔՐԴԻ ՄԵՂԵԴԻ (սրինգի վրայ)

Allegro.

Վրկնել մի քա-
նի անդամ:

ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՊԻԷՍԱՆԵՐԸ:

	Բ.	Կ.
ԽԷՉՈՅԻ ԹՈՒՋԸ		
Ֆարս-վողբիլի 1 արարուածով. սպառուած. գինն է	—	50
ՄՕԴՆ		
Կոմեդիա մէկ արարուածով. սպառուած. գինն է	—	50
ԿՈՌԻԱՊՍՏՃԱՌԸ ԵՍ ԷՒ		
Վողբիլի երկու արարուածով. սպառուած. գինն է	—	50
ԷՆ ԶԱՐԷՍ ԻՆՉ ԿԱՄ ԵՐԿՈՒ ՍԻՐԱՆԱՐ		
Կատակերգութիւն մէկ արար. սակաւաթիւ. գինն է	—	50
ՍԷՐ ԿԱՄ ՄԱՀ		
պիէս մէկ արարուածով. սակաւաթիւ. գինն է	—	50
ԶՐԿԱՆՔԻ ԶՈՀ		
դրամա 4 գործ. և 6 պատկ. սպառուած. գինն է	—	80
ԶԱՐՔ		
Կատակերգութիւն մէկ արարուածով	{	մէկ
ՍԱՐՍԱՓԵԼԻ ԻՐՈՂՈՒԹԻՒՆ		գրքում.
(բեմական պատմութիւն)		սպառուած.
		գինն է
ՎԱՅՐԵՆԻ		1 —
Կատակերգութիւն մէկ արարուածով, գինն է		— 50
ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ԴԻՄԱԿԻ ՏԱԿ		
դրամա հինգ արարուածով, գինն է		1 —
ԴԱՄՈԿԼԵԱՆ ՍՈՒՐ		
դրամա երեք արարուածով, գինն է		— 75
ՍՈՒՐ ԵՒ ՀՈՒՐ		
վեց էպիգրամներ 1905 թ. հայ-թաթարական ընդ-հարումներից Կովկասում. գինն է		1 —

ԹԱՐԳՍԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՈՃՐԱԳՈՐԾԻ ԸՆՏԱՆԻՔ	{	1 գրքում. սակաւ-
ՀԵՐԿՈՒԼԷՍ		թիւ. գինն է
		2 —

Վերոյիշեալ պիւսաները վաճառոււմ են Երևանում՝ հեղինակի մօտ և Տփլիսում՝ Կենտրոնական և Գուտեմբերգ գրադաճառանոցներում:

Մ Ե Ր Հ Ա Ս Ց Է Ն

Эривань, Эмину Теръ-Григоряну.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0363688

58276